યોગદીપક–

યોગસમાધિ.

卐

યોગદીપક – ત્રીજી આવૃત્તિ અંગે

પ્રકાશકોનું નિવેદન

યોગનિષ્ઠ આચાર્ય પ્રવર સ્વ. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી કૃત 'યોગ-દીપક–યોગસમાધિ' ગ્રંથની આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરતાં અમે આનંદ અને પ્રસન્નતા અનુભવીએ છીએ.

ભારત દેશ યોગીજનોની જન્મભૂમિ છે અને જગતને [illegible] આ દેશે અનેક યોગીજનો આપ્યા છે, તેમાં આચાર્ય પ્રવર ભગવંત શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજીનું સ્થાન અનોખું છે. આચાર્ય ભગવંતે તેમના જીવનકાળ દરમ્યાન એકસો આઠ ઉપરાંત ગ્રંથો લખ્યા છે અને તેમાંના મોટા ભાગના ગ્રંથો યોગ અને અધ્યાત્મના વિષયને લગતા છે. હજુ એકાદ બે અમૂલ્ય ગ્રંથો પ્રગટ થયા વિના [illegible] અને અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળી–[illegible] તેમજ ભગવંત આચાર્યશ્રીના [illegible] શિષ્ય સમુદાય આ બાબત માટે સજાગ છે. [illegible] વર્ષમાં [illegible] ગ્રંથોનું પ્રકાશન પણ કરવામાં આવ્યું.

ભારતના અનેક દેશોમાંથી લાખો યોગના વિષયનું જ્ઞાન [illegible] ભારતમાં આવે છે અને [illegible] [illegible]

શિવના જૈનસંઘે આ કાર્યમા રૂપિયા બે હજારની રકમ સહાય તરીકે આપેલ છે તે માટે અમે શિવના જૈનસંઘને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

જૈન ધર્મશાસ્ત્રોમાં યોગ સંબંધી અનેક ગ્રંથો છે જૈન દર્શનમાં હઠયોગ, રાજયોગ, ક્રિયાયોગ, ભક્તિયોગ, મંત્રયોગ, લયયોગ સ્થિરતા) આદિ સર્વ યોગનો સમાવેશ થાય છે જૈનશાસ્ત્રો પ્રમાણે જેટલા તીર્થંકરો થયા છે તે સર્વે વીશ સ્થાનકરૂપ યોગની આરાધના વડે જ થયા છે જૈન સાધુઓ અને શ્રાવકોના ધાર્મિક આચારો ખરેખર યોગરૂપ જ છે પંચમહાવ્રતો અને બાર વ્રતોની યોજનાની ભૂમિકામાં પણ યોગના જ બીજ રહેલાં છે. જૈનશાસ્ત્રોમા અઠ્ઠાવીશ પ્રકારની જે લબ્ધિઓ બતાવી છે તે યોગીઓને ઉત્પન્ન થાય છે આપણા બાળપનની ક્રિયાઓ, સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૂજા, સ્વાધ્યાય અને પાંચ સમિતિઓ પણ યોગના ભાગ રૂપે જ છે. મન, વચન અને કાયાના પાપનો ત્યાગ કરવો, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવુ તેમજ વિનય–વૈયાવચ્ચ–કાઉસગ્ગ આ બધી જ ક્રિયાઓનો સમાવેશ યોગમા થાય છે.

આ ગ્રંથમાં અધ્યાત્મયોગ અને ક્રિયાયોગ પર સુંદર શૈલીમા વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે. કોઈ અન્ય યોગનુ ખંડન ન કરતાં આ ગ્રંથમા પરસ્પર યોગની તરતમતા કેવી રીતે અધિકાર ભેદે હોય છે તેનુ અપૂર્વ રીતે દિગ્દર્શન કરવામા આવ્યુ છે આજના વિષમકાળે જૈન તેમજ જૈનેતર સમાજ માટે યોગનો પ્રકાશ કરવામાં દીપક સમાન આ ગ્રંથ ખરેખર બહુ ઉપયોગી થશે અને તેનો લાભ સૌ કોઈ લેશે એવી આશા રાખીએ છીએ

લિ

મુંબઈ, તા ૧૫-૧૨-૬૭
૧૭, મારવાડી બજાર,
મુંબઈ નં ૨

હીરાલાલ જુઠાલાલ શાહ
જયંતિલાલ વનુભાઈ દલાલ
પોપટલાલ મણિલાલ પાદરાકર
મંત્રીઓ
શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ, મુંબઈ

પંડિતપ્રવર સાહિત્યાચાર્ય કવિરત્ન આત્મજ્ઞાનપ્રેમી સ[illegible] ગુરુદેવ કૃત ગ્રંથોની યાદી.

ગ્રંથાંક

1 અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા
2 ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો
3 ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જો
૪ સમાધિશતક
૫ અનુભવપચ્ચીશી
૬ આત્મપ્રદીપ
૭ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો
૮ પરમાત્મદર્શન
૯ પરમાત્મજ્યોતિ
૧૦ તત્ત્વબિંદુ
૧૧ ગહુંલીસંગ્રહ (આવૃત્તિ બીજી)
૧૨—૧૩ ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદીપિકા
૧૪ તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આવૃત્તિ બીજી)
[illegible]

ગ્રંથાંક

૨૬ અધ્યાત્મશાન્તિ (આવૃત્તિ બીજી)
૨૭ કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭
૨૮ જૈનધર્મની પ્રાચીન [illegible] અર્વાચીન સ્થિતિ
૨૯ કુમારપાળ (હિન્દી)
૩૦ થી ૩૪ [illegible] ગ્રંથ
૩૫ [illegible] વિચાર
૩૬ [illegible]
૩૭ [illegible]
૩૮ [illegible]
૩૯—૪૦—૪૧ [illegible]
[illegible]

ઃ ૭ ઃ

યોગાભ્યાસ.

(રાગ-પ્રભાતિયાનો)

પલ પલ સુમરો સોહમ્, સોહમ્, બાજે અનાહત ઝંકારે.
અવધુત ધૂન ૐકાર જગાદો, સિદ્ધાસન નભ-બંકારે. પલ.

સાધ મુક્ત નર નૂરાની, અજપા જાપ જપાનારે,
પૃથ્વીતત્વકા પીતરંગ ઓર, મૂલાધાર પહિચાનારે. પલ.

પરમ તત્વકા મર્મ જાન મન, સહજ સ્વરૂપ રમાનારે.
[illegible] બહાદર બાણા, પરમાતમ પા પાનારે! પલ

[illegible] અક્ષર ચાર બીજાક્ષર, વં શં ષં સં વરનારે.
[illegible] જાપ જપાકર જોગી, શૂન્ય શિખર ચઢ જાનારે પલ

[illegible] પંકજ, [illegible] રંગ [illegible]!
[illegible] જાપ [illegible]! પલ.

[illegible] રંગો, [illegible]!
[illegible] ભિતર ઘર [illegible]! પલ

[illegible] તેજ તત્વ [illegible]!
[illegible]! પલ

[illegible]!
[illegible]! પલ.

[illegible]
[illegible]! પલ.

[illegible]
[illegible]! પલ

કંઠે કંજ્યા, ષોડશ રંજ્યા, પત્ર ઇશ્યા પરમાનારે !
શ્યામ રંગ નભ તત્ત્વ નરોત્તમ, જીવ-શિવ જ્યોત જગાતારે ! પલ.
અજપાજાપ સહસ્ત્ર જપત કર, ષોડશ વર્ણ વિચારારે !
अँ आँ इँ ईँ उँ ऊ ऋँ ॠँ, लृँ ॡँ एँ ऍ ધારારે ! પલ.
ओँ औँ अँ अ: ભીતર સ્વર ચહુ, ષોડશ જબ ઠહરાયારે !
ધ્યાન ધરત નર નૂર નુરાની, મુક્તિધ્વજ લહેરાયારે ! પલ.
ભ્રૂકુટિ ચક્રે, લખદલ પત્રે, નિર્મલ રંગ સોહાયારે !
हँ सँ અક્ષર વાસ નિરંતર, ચિત્તશક્તિ યુત પાયારે ! પલ.
જાપ સહસ્ત્ર જપત, દિલ ખોલત, ધામ પરમપદ આયારે !
નાદ અનાહત બજે અનંતર, અમિ બીરખા બરસાયારે ! પલ
ભેદ અપરા બ્રહ્મરંધ્રકા, દલ હજાર દેહાગારે !
અજપા જાપ જપત જુગતીસે, પરમ જ્યોત ઝલકારારે ! પલ
અક્ષર માત્ર અવ્યક્ત, અનૂપમ રંગ અગોચર ધારારે !
દિવ્ય તેજ શશિ ક્રોડ કિરણ, પદ પરમપુરુષ શિર ડારારે ! પલ
ઈડા પિંગલા તત્ત્વ સુષુમ્ણા, સોહમ્ પટકે સારારે !
રાજયોગમેં શૂન્ય શિખ-મેં, સહજાનંદ પસારારે ! પલ.
નિશ્ચય દ્રઢ ચિત્ત શ્રદ્ધા અનુપમ સિદ્ધાસન જપ વારારે !
લક્ષ્ય અલૌકિક સ્વયં વેધતે પાવત મુક્તિ કિનારારે ! પલ.
ઐસા યોગી યોગ જગાવે તન–મન–મારણ હારારે !
ગુરૂકૃપા ઓર ગુરુગમ પાવત, મનિ ભીતર ઉજીયારારે ! પલ.

—પાદરાકર.

યોગદીપક બીજી આવૃત્તિ

વક્તવ્ય.

Yoga is the Science that teaches the method of joining the human Spirit with God. Yoga is the devine Science which disentangles the Jiva from the phenomminal world of sense objects and links him with the Ananta Anand (Infinite bliss) Param Santi (Sapreme Peace) Joy of an Akhanda Character and power that are inherent attributes of the Absolute-Yoga once met through Assampragnat Samadhi by destroying all the Sankalpas of all antecedent mental [illegible] [illegible]. When the Yogi attains the [illegible] all his Karmas are burnt and he is [illegible] from Samsar Chakra.

Oh, worldly minded persons! Wake up from the sleep of Ajnana. Open your eyes, stand up to acquire knowledge of Atma. Do spiritual Sadhna, Awaken the Kundlini Shakti and get that "sleepless-sleep" (Samadhi). Drown yourself in Atman (Kundlini Yoga).

Salutations to the Sadguru, who is established in Knowledge and power, who is adorned with the garlend of knowledge and who grants both worldy prosperity and liberation (K Y)

યોગનુ માહાત્મ્ય યુગેયુગે મહાન્ યોગીશ્વરો ગાઈ ગયા છે. આ યુગના મહાન્ યોગીશ્વરના આ યોગ ગ્રથમા પણ તેજ વસ્તુ સ્વાનુભવે વિશ્વોપકારાર્થે પ્રકટે છે કારણ ટૂકમાં યોગ :—

क्षिणोति योगः पापानि चिरकालार्जितान्यपि ।
प्रचितानि यथैधांसि क्षणादिवाशुशुक्षणिः ॥

એકઠા કરેલા લાકડાંને જેમ ક્ષણવારમા જ તીવ્ર અગ્નિ બાળી ભસ્મ કરી નાખે છે, તેમ યોગ ઘણા કાળના એકઠા કરેલા પાપોનો પણ ક્ષણવારમા નાશ કરી નાખે છે

આ ગ્રથ ગુરુશ્રીએ ડૂમસના દરિયા કિનારે, મુબઈના સાગરતીરે, તથા વિહારમા ધ્યાનસમાધિનો આસ્વાદ લેતા લેતાં લખ્યો છે તે સં. ૧૯૬૭મા લખવો શરૂ કર્યો હતો સં. ૧૯૬૮માં પ્રકટ કરવામા આવ્યો છે. તે ગ્રથની નકલો ખલાસ થઈ જવાથી અને જિજ્ઞાસુઓની માગણી વધતી જવાથી આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ કરવાની મંડળને જરૂર જણાઈ છે ને તે પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિના પ્રકાશનમા મુંબઈના શ્રી ગોડીજી જૈન

જાણી અનુભવી તે પ્રકારના તદ્દન નવીન રચેલ છે અને તે પર સ્વાનુભવ-પૂર્વકનું વિવેચન છે માનવજીવનને સંપૂર્ણ રીતે કર્મયોગથી રંગી નાંખનાર આ મહાગ્રંથ તેના ભોક્તા વાચકને મનનપૂર્વક વાચવા ને કર્મ-યોગી બનવા ભલામણ છે. આ પછી **યોગનિષ્ઠ આચાર્ય** નામે એક અદ્ભુત ગ્રંથ આવી ગયો છે અતિ દ્રવ્ય વ્યય, પરિશ્રમ અને અભ્યાસપૂર્વક આ ઐતિહાસિક સત્યોથી ભરપૂર ગ્રંથ યોગનિષ્ઠ આચાર્ય ગુરુદેવનું પૂર્ણ પરિચયપૂર્વકનું સાચું પિછાન વિશ્વને કરાવશે યોગીઓના સમસ્ત સર્વાંગ સંપૂર્ણ પિછાન તો તેમના પૂર્ણ પરિચિત જનોજ પામી શકે તેનો એક સોળમો ભાગ પણ ગ્રથારૂઢ ન હોઈ શકે છતા વાચકને આ ગ્રંથ વાચતા આચાર્યશ્રીના સાક્ષાત્ દર્શન જાણે કરતા હોય તેમ જરૂર થશે જ

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળ કે જેનાં આર્થિક સાધન અધૂરા છે, તેણે આ ગ્રંથો હદ બહારના ખર્ચ અને પરિશ્રમે પ્રકટ કરવા હામ બાંડી છે, તેમ કહ્યા સિવાય રહી શકાતુ નથી.

અધ્યાત્મ મહાવીર નામે એક વિરાટ ગ્રંથ શ્રીમદ્‌નો લખેલો-**હસ્તલિખિત** હજી પુરાતમા પડ્યો છે સારા વિદ્વાનો એ વાચી આનંદ થયા છે ઘણો મોટો ખર્ચ એમા થાય તેમ છે, તે પ્રગટ થતાં ભારતવર્ષ જ નહિ પણ સારાએ વિશ્વમા એક અદ્ભુત ગ્રંથનો આવિષ્કાર થશે અન્ય ભાષાઓમાં તે પ્રકટે તો નવાઈ નહિ શ્રીમદ્‌નો આ છેલ્લો અદ્વિતીય જીવનના સારરૂપ ગ્રંથ છે આ મહાવીર જીવન—એટલે વિશ્વ-[illegible] વિષય, ધર્મ, બાકી નથી તે જલદી પ્રકટ કરવા ભાવના છે, તે ભારતવર્ષના સંગીન દનોની અભિરુચિ અને સહાય પર અવલંબે છે, અને તે પછી અન્ય યોગ, અધ્યાત્મ, તત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો છપાવવાની [illegible] ભાવના છે.

[illegible] પેટ્રનો અને લાઈફ મેમ્બરોને તો આવા અમૂલ્ય ગ્રંથો નિયમ [illegible] મળે [illegible] કે સમાજનો મોટો ભાગ

પ્રથમ આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના

આ યોગદીપક ગ્રન્થ તે વિષયના અભિલાષી જનોને હિતકર છે તેટલો જ ઉપયોગી છે. ગુરુવર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીનો તદ્‌વિષયે અનુભવ અને પ્રેમ હોવાથી આ ગ્રન્થ સંસ્કૃતમાં તેઓશ્રીએ રચ્યો છે, તે પણ તે ભાષાથી અજ્ઞ જનો–ગુર્જરભાષામાં સ્પષ્ટ રીતે યોગનું માહાત્મ્ય જાણે અને તે પ્રતિ પ્રેરાય તે માટે કોઈ સરળ સાધન ન હોવાથી તેઓશ્રીએ ગુર્જર ભાષામાં વિવેચન કર્યું છે, જે ગ્રન્થ મંડળે શ્રીમદ્‌બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળાના ૨૩મા ગ્રન્થ તરીકે પ્રકટ કર્યો છે.

ગુરુશ્રીએ ગ્રન્થ પ્રારંભમાં લખેલ "યોગભૂમિકા" તરફ નજર કરતા યોગનું માહાત્મ્ય, યોગની આવશ્યકતા, યોગીમાં રહેલું સામર્થ્ય, તેના વિસરવાથી થઈ પડેલી હાલની સ્થિતિ, જૈન પૂર્વાચાર્યોમાં તેનો પ્રચાર કેવો હતો અને તેથી તેઓ શું કરી શકતા હતા, વગેરે વર્ણન કરીને બતાવી આપ્યું છે કે પ્રમાદવશે અથવા ગમે તે કારણે પણ આર્યાવર્ત મા–તેમાં ખાસ કરી જૈનોમાં–જ્યારથી યોગાભ્યાસ ઘટવા માડ્યો છે ત્યારથી જૈનોની શક્તિમાં ઘટાડો થતો આવ્યો છે દરેક ધર્મવાળા અને તે રૂપે યોગને માને છે પણ તેનું રહસ્ય વિસારે પડવાથી પોતે યોગને અમુક અંગે સેવતા છતા પણ અજ્ઞાને કરી યોગનામનું ખંડન કરવા તૈયાર થઈ જાય છે જેમ કે જૈનોની દરેક આવશ્યક ક્રિયાઓ યોગરૂપ હોવા છતાં તેના રહસ્યાર્થને જાણવાની દરકાર ન કરતાં કેટલાક જૈનો ક્રિયારૂપ યોગનું પરિપૂર્ણ ફલ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી, પણ ગુરુવર્યના આ ગ્રન્થના વિવેચન ઉપરથી તેમ મુંબઈના ચાતુર્માસ દરમિયાન [illegible] ક્રિયાઓ ઉપરના વ્યાખ્યાનબોધ ઉપરથી આ સ્પષ્ટ સમજાય છે [illegible] મહારાજાઓએ–પૂર્વાચાર્યોએ–જે જે ક્રિયાઓની આવશ્ય[illegible]

બ્રહ્મસમાજીઓ પણ યોગતત્ત્વને માન આપે છે. **થીઓસોફીકલ** સોસાઈટીમા દાખલ થનારા થીઓસોફીસ્ટો પણ યોગમાર્ગને અનુસરે છે. **રાધાસ્વામિ** પન્થના મનુષ્યો યોગમાર્ગ તરફ વલણુ ધરાવે છે.

હવે વિદેશ તરફ દૃષ્ટિ કરીએ, **અમેરિકા** અને ઇંગ્લાંડના લોકો યોગવિદ્યા તરફ પ્રેમની દૃષ્ટિથી દેખે છે, તેઓ યોગનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા છે. મેસ્મેરિઝમ, હિપનોટીઝમ, વગેરે પ્રયોગો ખરેખર યોગરૂપ સૂર્યના એક કિરણ જેવા પ્રકાશવા લાગ્યા છે. આ પ્રકારે કરોડો મનુષ્યો પણ યોગને માન આપવા લાગ્યા છે

જૈન શાસ્ત્રોમાં યોગસબન્ધી અનેક ગ્રથો છે યોગવિદ્યાના કેટલાક ગ્રન્થો પહેલા ગુપ્ત રાખવામા આવતા હતા યોગનુ પરિપૂર્ણ આરાધન કરીને ચોવીસમા તીર્થકર શ્રી **મહાવીર** પ્રભુએ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતુ વીતરાગ શ્રી **મહાવીર** પ્રભુએ યોગના અનેક ભેદોનુ વર્ણન કર્યું છે અન્ય દર્શનીઓ એકેક યોગને માને છે ત્યારે શ્રી **વીર**પ્રભુકથિત **જૈનદર્શન**મા હઠયોગ, રાજયોગ, ક્રિયાયોગ, ભક્તિયોગ, મત્રયોગ, લયયોગ, (સ્થિરતા), દેશવિરતિયોગ અને સર્વવિરતિયોગ, આદિ સર્વ યોગનો સમાવેશ થાય છે જૈન શાસ્ત્ર પ્રમાણે જેટલા તીર્થકરો થાય છે તેટલા સર્વે વીશસ્થાનકરૂપ યોગની આરાધના વડેજ થાય છે અન્ય ધર્માવલબીઓ કરતા જૈન યોગની ઉત્તમતા છે એમ શ્રી **વીર**પ્રભુની વાણીનુ જેણે સપૂર્ણ પાન કર્યું છે તે જાણી શકે છે જૈન સાધુઓ અને શ્રાવકોના ધાર્મિક આચારો ખરેખર યોગરૂપજ છે પચમહાવ્રત અને બાર વ્રતનો યોગના પહેલા યમનિયમરૂપ યમમા સમાવેશ થાય છે શ્રી મહાવીર પ્રભુ સ્વયં કેવલજ્ઞાની સર્વજ્ઞ હતા, માટે તેમનો કથિત યોગમાર્ગ પરિપૂર્ણ સત્યથી ભરેલો છે એમ અમોને પરિપૂર્ણ વિશ્વાસ છે

જૈન શાસ્ત્રમા અઠાવીશ પ્રકારની લબ્ધિયો દર્શાવી છે તે યોગીઓને [illegible] પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ એક જાતનો યોગ છે પ્રતિ-

કરવાનો ઉત્તમ અધિકારી બની શકે છે. તેવો ઉત્તમ મનુષ્ય યોગની ધર્મક્રિયાઓને અધિકાર પ્રમાણે કરે છે અને અલ્પ બુદ્ધિવાળા જીવો પોતાનો અધિકાર તથા રુચિ પ્રમાણે ક્રિયાઓ કરે છે, જ્ઞાની તેઓની બુદ્ધિમાં ભેદ વા સંશય ઉત્પન્ન કરતો નથી, પણ બાળજીવો પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે ક્રિયાઓ કરે છે, તેમને તેમના અધિકાર પ્રમાણે ધર્મક્રિયાઓના ઉદ્દેશોને સમજાવીને તેઓને ક્રિયામાર્ગમાં સ્થિર કરે છે અને ઉપરના અધ્યાત્મજ્ઞાનાદિ માર્ગમાં ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. યોગીનો અધિકાર બાળજીવોના અધિકાર કરતા જુદો હોય છે યોગની સાધના ગૃહસ્થાવાસમા અને સાધુ અવસ્થામાં થઈ શકે છે, પણ ગૃહસ્થ **કરતાં સાધુ અવસ્થામાં યોગની આરાધના અનન્તગણી સારી રીતે થઈ શકે છે.** સાધુ અવસ્થામા યોગીની સાધના મુખ્યતાએ સાધવાની હોય છે ગૃહસ્થે ગૃહસ્થ દશાના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઈએ અને સાધુએ સાધુત્વના અધિકાર પ્રમાણે યોગની સાધના સાધવી જોઈએ પંચમહાવ્રત અંગીકાર કરનારા મુનિરાજો યોગના ભેદોનુ ઉદ્દેશપૂર્વક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને ધાર્મિક ક્રિયાઓને આરાધે છે—તો તેઓ પ્રત્યેક ક્રિયાઓની સાથે મનની એકાગ્રતા કરવા શક્તિમાન્ થાય છે. ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાથી જો કે થોડાઘણા અંશે ફલ પ્રાપ્ત થયાવિના રહેતુ નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના પ્રતિદિન ઉચ્ચ દશામા ગમન કરી શકાતુ નથી અને આત્માના સદ્‌ગુણોને કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવા તેની કુંચીઓને અવલોકી શકાતી નથી. જો જ્ઞાનપ્રદેશમા વિશેષત ગમન કરીને જૈન કોમ યોગતત્ત્વનો વિચાર કરે તો પોતાની ઉન્નતિ પોતાના હાથમા છે. યોગના સર્વ ભેદોનુ અને અંગોનું વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન થવાથી યોગની અમુક ક્રિયાઓજ અમારી છે અને અમુક ધાર્મિક ક્રિયાઓ તો અમારી નથી એવો કદાગ્રહ રહેતો નથી, જેમ જેમ યોગના જ્ઞાનમા ઊંડા ઉતરાય છે તેમ તેમ પ્રત્યેક ધાર્મિક ક્રિયાઓ ક્યા ક્યા ઉદ્દેશથી રચાઈ અને ક્યા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવના અધિકારે યોગ્ય છે, તેનુ મૂળ રહસ્ય હૃદયમા પ્રતિભાસે છે અને તેથી યોગજ્ઞાની ભિન્ન ભિન્ન ધાર્મિક ક્રિયાઓના રહસ્યને સાપેક્ષપણે અવબો-

ચઢવા પ્રયત્ન કરવો અને ઉપરના ગુણસ્થાનકનો ધર્મયોગ સાધનારાઓનો વિનય કરવો તથા ભક્તિ કરવી. આ પ્રમાણે યોગના પગથિયાં સમજીને જેઓ યોગના પગથિયા પર ચઢે છે–તેઓ મુક્તિ પ્રાસાદને પ્રાપ્ત કરે છે.

પોતાના કરતા નીચેના પગથિયાં પર રહેલાઓની જે નિન્દા કરે છે અને તેઓને ધિક્કારે છે તે ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ યોગના પગથીઆ પર ચઢવાને શક્તિમાન્ થતો નથી, કેમકે ઉપરના ગુણસ્થાનકરૂપ યોગના પગથીઆ પર ચઢેલો જ્યારે પહેલા ગુણસ્થાનક પગથીઆં પર હોત અને તેને ઉપરના પગથીઆ પર ચઢેલાઓ ધિક્કારત અને તેને સહાય આપવાનુ બંધ કરત, તો તે ચોથા વા પાંચમા ગુણસ્થાનક પગથીઆ પર ચઢવાને કદી શક્તિમાન્ થાત્ નહિ, માટે પોતે જેવી રીતે યોગના ઊંચા પગથીઆ પર ચઢવાનો લાભ લીધો છે તેવી રીતે અન્યોને પણ કરુણા શુદ્ધપ્રેમ અને ઉપકારદૃષ્ટિથી લાભ આપવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ સઘળી જૈન કોમ આ પ્રમાણે યોગના પગથીઆને જાણીને, તે પ્રમાણે હાલ પણ પ્રવૃત્તિ કરે તો **જૈનો** દુનિયામાં **દેવોના જેવાં પરાક્રમ કરવાને માટે ભાગ્યશાળી બને**–એમા કંઇ પણ આશ્ચર્ય નથી અજ્ઞતા કદાગ્રહ અને સંકુચિત દૃષ્ટિથી, જે **જૈનો** યોગના જ્ઞાનને પોતે જાણી શકતા નથી અને પોતાના વિચારમા સર્વ સ્વધર્મ માની લે છે તેઓ શ્રી **મહાવીર** પ્રભુના શાસનનો ફેલાવો કરવા સમર્થ થતા નથી, તેમ ઉપરના ગુણસ્થાનક પર ચઢવાના અધિકારી બની શકતા નથી જે **જૈનો યોગનો** વિશાલ **અર્થ અવબોધી શકતા નથી અને રૂઢી પ્રમાણે યોગનો અર્થ કરી સંકુચિત દૃષ્ટિ ધારણ કરે છે,** તેઓ જૈનાગમોના અનેકાંતવાદને જાણવાના અધિકારી બની શકતા નથી યોગના અનેક ભેદ છે, તેમાથી કોઇ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે અમુક ભેદ સાધતો હોય અને તે બીજાને [illegible] ભેદથી ભિન્ન દેખાતો હોય, તેથી–અમુક મનુષ્ય અમુકને– [illegible], તુ [illegible] વિપરીત ક્રિયાને કરે છે, પણ વાસ્તવિક રીતે [illegible] તેમ [illegible] વાસ્તવિક નથી, કેમકે મેરૂપર્વત પાસે જવાને [illegible] ને માટે કેટલાક સીધા ગયો પગ ચઢીને જતા [illegible]

મેરુપર્વતના દૃષ્ટાંતની પેઠે પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓ પણ પરમાત્મપદરૂપ મેરુપર્વત પ્રતિ, દેશ, કાલ, ધર્મસામગ્રી, આત્મબળ, અધિકાર અને સ્વદૃષ્ટિથી પ્રયાણ કરે છે, જેમાં સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને જે રેલગાડી અને હવાઇ વિમાનના જેવા ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનકરૂપ યોગધર્મને અવલંબીને આગળ ચાલ્યાજ કરે છે—તે વહેલા પરમાત્મપદને પ્રાપ્ત કરે છે. મેરુપર્વત પ્રતિ જવામાં દિશાભેદ, કાલભેદ અને માર્ગભેદ જેમ મેરુપર્વતની પ્રાપ્તિનો બાધ કરતો નથી તેમ શસ્ત્રોના આધારે વસ્તુતઃ વિચારી જોતાં કાલભેદ, અધિકારભેદ, દિશાભેદ, જાતિભેદ, દૃષ્ટિભેદ, ગુણસ્થાનકભેદ, રુચિભેદ, ચારિત્રક્રિયાભેદ, વયભેદ અને આસનભેદ પણ મનુષ્યોને પરમાત્મપદપ્રાપ્તિમાં બાધ કરી શકતો નથી, જોકે ભેદો કારણ પરત્વે છે, પણ તે મેરુપર્વતની પ્રાપ્તિમાં બાધ કરનારા નથી-તે પ્રમાણે યોગની ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં પણ ભેદો દેખાય, તોપણ તે પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિમાં બાધ કરનારા નથી, યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં આ બાબતની દિશા વર્ણવી છે. કાલ અને દેશોનો ભેદ તો અન્તે નષ્ટ થયા વિના રહેતો નથી જે મનુષ્યો સકલ કર્મનો ક્ષય થાઓ અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાઓ આવી ભાવનાથી તપશ્ચર્યા આદિ કરે છે, તેઓને સકામ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ થાય છે, આવી ભાવનાથી મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકમાં રહેલા જીવો પણ સકામ નિર્જરા કરે છે, એમ જૈન શાસ્ત્રોમા દર્શાવ્યુ છે, તે ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, જે જ્ઞાનાવરણીયાદિ અષ્ટકર્મ (સચિતાદિકર્મ)—નો ક્ષય કરવા માટે તપ જપ કરે છે, તેવા મિથ્યાત્વી જીવો પણ ઉપરના ગુણસ્થાનક પર ચઢવાને માટે અધિકારી બને છે, અર્થાત મોક્ષમાર્ગના અર્થી તરીકે પ્રથમ ગુણસ્થાનકના જીવો પણ વ્રત, તપાદિથી, યોગમાર્ગની આરાધના કરે છે, તેથી મિથ્યાત્વી જીવોને પણ ઉપરના ગુણસ્થાનક પર ચઢાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ

સર્વ જીવો પર મૈત્રી ભાવના ધારણ કરવી, સર્વ જીવોના ગુણો પર સર્વથા પ્રમોદભાવના ધારણ કરવી, મધ્યસ્થભાવના ધારણ કરવી અને કરુણાભાવના ભાવવી, એ આપણા યોગમાર્ગના અધિકારીઓનુ કર્તવ્ય

થઇ ચૂકી છે. યોગના અંશભૂત મનની એકાગ્રતાથી પ્રખ્યાત અમેરિકાના શોધક મી. એડીસને અડતાલીસ કલાકમાં ફોનોગ્રાફની શોધ કરી તે સર્વે વિદ્વાનો જાણે છે તે પ્રમાણે આત્મામા મનની એકાગ્રતા કરીને આત્માની શોધ ચલાવનારા યોગીઓ, કલાકોના કલાકો પર્યંત સ્થિર રહીને, આત્માની અનેક શક્તિયોને પ્રકટાવી શકે, તેમા કાંઇ પણ આશ્ચર્ય જણાતું નથી. **જૈનધર્મનાં પિસ્તાલીશ આગમોનો સાર પણ એ છે કે સમ્યક્ત્વ જ્ઞાનપૂર્વક આત્માની સર્વ શક્તિયોને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.** મોહનીય વગેરે કર્મનો નાશ કરવો અને આત્માની શુદ્ધિ કરીને **આત્માને પરમાત્મા બનાવવો.** રત્નત્રયીરૂપ યોગનુ આરાધન કરીને પૂર્વે અનંત જીવો મુક્ત થયા, થયા છે અને ભવિષ્યમા થશે. યોગની સાધના કરવાથી મનુષ્ય અને દેવલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને ઉત્તમમાં ઉત્તમ જે મુક્તિ છે, તેની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે, આત્માના શુભ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન કરાવનાર યોગ છે હાલના કાલમાં ઉપશમભાવ અને ક્ષયોપશમભાવની સમાધિને યોગીઓ પ્રાપ્ત કરે છે.

કેટલાક કહે છે કે, સમાધિમા ઉંઘની પેઠે પડયા રહેવુ પડે છે, માટે તેવી સમાધિ કરવાની કંઇ જરૂર નથી, આમ કહેનારાઓએ યોગશાસ્ત્રાદિ ગ્રન્થોને પૂર્ણ વાચ્યા નથી તેમજ પોતે સમાધિનો અનુભવ કર્યો નથી-એમ કહ્યા વિના ચાલતુ નથી, કેમકે સમાધિમા કંઇ ઉંઘવાનુ નથી ક્ષયોપશમ અને ઉપશમભાવની સમાધિની પ્રાપ્તિનુ કારણ ધ્યાન છે આત્માના સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધરતાં ધરતા ઉપશમાદિભાવની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે વખતે આત્માના સહજસુખનો અનુભવ થાય છે, તે વખતે મનની ચંચળ દશા શાન્ત થએલી માલૂમ પડે છે, અર્થાત્ બાહ્યદુનિયાનુ ભાન રહેતુ નથી અને આત્માના ઉપયોગનુ તે વખતે વિશેષ પ્રકારે અસ્તિત્વ રહે છે, એમ જૈન યોગના અનુભવીઓ પોકારીને કહે છે શ્રીમદ્ આનન્દઘનજી અને શ્રીમદ્ ચિદાનન્દજીકૃત યોગપદોમાં સમાધિદશાનુ વર્ણન આવે છે, તેમાં આત્માનો શુદ્ધોપયોગ અને મનના વિકલ્પસંકલ્પનો નાશ થયો હોય એવા ઉલ્લેખો

જનોને તેના અધિકાર પ્રમાણે કુંચીઓ બતાવે છે. પાત્રતા વિના કંઈ મળતું નથી–પાત્ર વિના મળેલી વસ્તુ રહેતી નથી દેખાદેખીથી યોગની સાધના કરનારાઓને ઘણું ખમવું પડે છે અને કોઈ વખત દુઃખના પાત્ર બનવું પડે છે, માટે યોગવિદ્યાના અનુભવીઓને ગુરૂ કરીને તેની આજ્ઞા પ્રમાણે યોગમાર્ગની ક્રિયાઓને સેવવી જોઇએ—" દેખાદેખી સાધે જોગ પડે પિંડ કે વાધે રોગ " આ કહેવતને લક્ષ્યમાં લેઈ **ગુરુગમપૂર્વક યોગવિદ્યામાં પ્રવેશ કરવો** એવી યોગાભ્યાસીઓને સૂચના આપવામાં આવે છે. ગૃહસ્થોને ગૃહસ્થોના અધિકાર પ્રમાણે યોગમાર્ગમાં પ્રવેશ કરાવવો અને સાધુઓને તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે યોગાભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. જેઓ પાત્ર વા અપાત્ર જોયાવિના યોગથી વિદ્યાની ઉત્તમ કુંચીઓને આપે છે, તેઓ પશ્ચાત્તાપ પામે છે. એક ભવમા હાલના કાલમા પરિપૂર્ણ યોગની આરાધના થઈ શકતી નથી, **માટે હળવે હળવે યોગની સાધના કરવી જોઈએ.**

યોગશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરીને યોગની આરાધના કરવાથી, કદી પાછા પડવાનું થતું નથી. જૈનાગમોમા અનેક પ્રકારના યોગનું વર્ણન વાચવામા આવે છે યોગનો અભ્યાસ કરીને જેઓ જૈન શાસ્ત્રો વાંચે છે તેના હૃદયમાં જ્યા ત્યા યોગનું સ્વરૂપજ જોવામા આવે છે હાલ મને પૂર્વના કરતાં છ **આવશ્યકનું અત્યંત યોગગર્ભિત સ્વરૂપ અનુભવાય** છે અને છ આવશ્યકની અત્યંત ઉત્તમતા ભાસે છે, તેની રચના યોગના આધારે ઉદ્દેશપૂર્વક ગણધર મહારાજાએ કરેલી છે એમ લાગે છે યોગવિદ્યામા કુશલતા મેળવ્યા બાદ યોગની દૃષ્ટિ ખુલે છે અને તે દૃષ્ટિથી છ આવશ્યક સૂત્રોને દેખે છે તે તેની ઉત્તમતાનો ઘણો ખ્યાલ કરી શકે છે સમ્યક્ત્વ દૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનાર–જૈન શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલી યોગવિદ્યા છે યોગજ્ઞાનીઓ સૂત્રોમા ગુપ્તપણે રહેલી યોગવિદ્યાને સારી પેઠે અનુભવી શકે છે. સૂત્રોમાં ભિન્ન ભિન્ન દૃષ્ટિથી દેખનારને, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનું જ્ઞાન મળે છે અર્થાત્ અધ્યાત્મ જ્ઞાનીને તે સૂત્રમાથી અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, વ્યવહારક્રિયાઓને

શોધનારાઓ તેજ સૂત્રમાંથી ક્રિયાઓને શોધી શકે છે. તેમજ [illegible]ના વિદ્વાનો સૂત્રમાંથી પદાર્થવિજ્ઞાનને મેળવી શકે છે. [illegible] પદાર્થવિજ્ઞાન, આદિ તત્ત્વોને સારી પેઠે જાણી શકે છે. તેઓ [illegible] વિશાલ થવાથી, તેઓ આત્મતત્ત્વના પ્રતિ[illegible] અનેકધા[illegible] જાણે છે, બોધે છે અને સ્વાધિકાર પ્રમાણે [illegible] આદરાવે છે.

सर्वस्मिन् सर्वतोभिन्नो, ज्ञानेन व्यक्तितः स्वयम् ।
नयैर्ज्ञातं स्वरूपं मे, तथैव सप्तभङ्गतः ॥ ९ ॥

कुतः प्रियपदार्थेषु, ममत्वं क्रियते मया ।
बाह्यभावात् प्रभिन्नोऽस्मि, तत्र रागो न युज्यते ॥ १० ॥

कुतोऽप्रियपदार्थेषु, द्वेषत्वं क्रियते मया ।
प्रियाप्रियत्वं मनसः, कल्पितं नास्ति ब्रह्मणः ॥ ११ ॥

मीयन्ते सर्वतोभावा, अनेन ब्रह्मचक्षुषा ।
आत्मेति कथ्यते तेन, सम्यग्व्युत्पत्तियोगतः ॥ १२ ॥

विज्ञानमात्मनो धर्मः, स्वान्यभावप्रकाशकम् ।
आत्मनो ज्ञानपर्याये, लोकाऽलोकं विलीयते ॥ १३ ॥

आत्मनः सर्वद्रव्येषु, श्रेष्ठता भाविताशुभा ।
सहजानन्दभावेन, चारित्रमद्भुतं स्फुटम् ॥ १४ ॥

समितिगुप्तियोगेन, शुद्धधर्म्मसमुद्भवः
सुखदुःखप्रसङ्गेषु, समश्चारित्रवान्स्मृतः ॥ १५ ॥

समो हर्षविषादेषु, समो मानापमानयोः ।
स्तुतिनिन्दादिभावेषु, समश्चारित्रयोगिराट् ॥ १६ ॥

ज्ञानगर्भितवैराग्य-मुत्तमं प्राप्य योगिराट् ।
अक्षरं निर्मलं शुद्धं, परमात्मपदं भजेत् ॥ १७ ॥

ममत्वं ज्ञानिनः किं स्याद्, हेयादेयविवेकतः ।
ममत्वपाशनिर्मुक्त आत्मा मुक्तः प्रकीर्तितः ॥ १८ ॥

मूर्च्छा परिग्रहः स्यात् उक्तं सूत्रेषु सूरिभिः ।
रत्नत्रयसमयोगेन, आत्मा सद्धर्ममाप्नुयात् ॥ १९ ॥

बाह्यकार्याणि कुर्वन् सन्, मोहचेष्टां परित्यजन् ।
शान्तचारित्रयोगेन, मुच्यते सर्वकर्मतः ॥ २० ॥

संत्यक्तसर्वसंकल्पो, निर्विकल्पसमाधिनाम् ।
संप्राप्य सात्त्विकानन्द-मश्नुते संयतः स्वयम् ॥ २१ ॥

मनःस्थैर्यं समासाद्य, दत्तलक्ष्योपयोगकः ।
भवे मुक्तौ समत्वाच्च, स्वादते समतामृतम् ॥ २२ ॥

सम्यग्ज्ञानप्रसादेन, जीवन्मुक्तोऽभिधीयते ।
[illegible]गुणस्थाने, सापेक्षात्मा भवेत् सः ॥ २३ ॥

शुद्धेन परिणामेन, सात्म्यानन्दो विवर्द्धते ।
ज्ञाता स्वस्य विजानाति, स्वात्मनो ज्ञानयोगतः ॥ २४ ॥

नैव स्त्रीशत्रुभोज्यादि, पदार्था मोहहेतुकाः ।
मोहबुद्ध्या स्वयं तत्र, द्विषन् रज्यन् विमुह्यति ॥ २९ ॥

रागस्य हेतवो ये ये, भजन्ते द्वेषहेतुताम् ।
सानुकूलप्रतिकूल,–मनोवृत्तिप्रसङ्गतः ॥ ३० ॥

रागरूपा मनोवृत्ति, द्वेषरूपा तथैव च ।
रागद्वेषविनिर्मुक्तं, मनो मोक्षस्य कारणम् ॥ ३१ ॥

अज्ञानेन स्वयं जीवो, बाह्यभावेषु रज्यति ।
ज्ञानात्मा तु विवेकेन, जडेषु नैव रज्यति ॥ ३२ ॥

अहिंसायाः प्रतिष्ठायां, वैरत्याग इति श्रुतिः ।
साम्यभावप्रतिष्ठायां, प्रत्ययस्तस्य जायते ॥ ३३ ॥

साम्यात्मा नैव बध्नाति, कर्माणि किन्तु छेदकृत् ।
साम्यात्मा पूर्णयोगी स्याद्, योगशास्त्रेषु सम्मतम् ॥ ३४ ॥

शुद्धानन्दस्य भोक्ता स्या–त्समात्मा भगवद्गिरा ।
समत्वं सर्वभावेषु, जीवाजीवेषु सम्मतम् ॥ ३५ ॥

समत्वमात्मनो धर्मो, रागरोषविवर्जनात् ।
समुत्पद्यति जीवेषु, तत्त्वसम्मुखदृष्टिषु ॥ ३६ ॥

घोरकर्म्माणि कुर्वाणा, जना यान्ति परां गतिम् ।
साम्यभावप्रतापेन, तस्मात्तं प्राप्नुमुत्सहे ॥ ३७ ॥

[illegible]धर्मभावो, वीर्योल्लासः प्रवर्तते ।
[illegible], मनो याति [illegible] ॥ ३८ ॥

साम्यमेव हि चारित्रं, सर्वदा सम्मतं स्फुटम् ।
फलं ज्ञानस्य साम्यं च, तत्त्वेषु तत्प्रकीर्तितम् ॥ ३९ ॥

आत्मज्ञानं विना नास्ति, समत्वं क्वापि विद्धि तत् ।
आत्मज्ञानाय भव्यैश्च, यतितव्यं पुनः पुनः ॥ ४० ॥

आत्मज्ञानेन भव्यात्मा, निर्मलध्यानमश्नुते ।
आत्मज्ञानफलं ध्यानं, ध्यानञ्च साम्यमेव हि ॥ ४१ ॥

ध्यानं क्रियास्वरूपञ्च, साम्यं क्रियास्वरूपकम् ।
तयोः किञ्चिद्विशेषोऽस्ति, शास्त्रे सत्वनुभवे ॥ ४२ ॥

[illegible] ध्याने भवति निश्चयम् ।
पूर्वार्धं क्रियारूपं, क्षयोपशमभावतः ॥ ४३ ॥

सर्वपरोपकारेषु, देशनाया उपक्रिया ।
प्राप्नोति श्रेष्ठतां सत्यां, सतामेतादृशी स्थितिः ॥ ४९ ॥

द्रव्यपरोपकारेण, साध्या भावोपकारता ।
निष्कामवृत्तितो भव्यैः, साध्यं लक्ष्यं सुखास्पदम् ॥ ५० ॥

दत्तलक्ष्योपयोगेन, वर्त्तितव्यं मुमुक्षुणा ।
आविर्भावः सुखाब्धेस्तु, जीवः परात्मतां व्रजेत् ॥ ५१ ॥

यादृक् सिद्धस्वरूपं मे तादृग भेदस्तु कर्मणः ।
कर्मभेदविनाशाच्च, सोऽहं भव्यशिरोमणिः ॥ ५२ ॥

अहो जीवः परात्माऽहं, सत्तातः सम्प्रति स्मृतः ।
उत्थितो व्यक्तिसिद्ध्यर्थं, साधयिष्ये परात्मताम् ॥ ५३ ॥

आत्मसामर्थ्यतः शीघ्रं, मया किं किं न साध्यते ।
सर्वकार्याणि सिद्ध्यन्ति, यत्नेनातः समुत्सहे ॥ ५४ ॥

लक्ष्यसाधकबुद्ध्या वै, परात्मानं स्मराम्यहम् ।
स्वप्नवद् बाह्यभावेषु, दृष्टिर्देया न कुत्रचित् ॥ ५५ ॥

अविच्छिन्ना विधातव्या, नवधा भक्तिरात्मनः ।
आत्मभक्तिप्रतापेन, जीवा यान्ति परं पदम् ॥ ५६ ॥

आत्मवत्सर्वजीवेषु, दृष्टिः स्वोन्नतिकारिका ।
भावशान्तिप्रकाशार्थं, देया भक्तिपरायणैः ॥ ५७ ॥

लक्ष्यीकृत्य निजात्मानं, धर्म्मकार्ये प्रवर्त्तनात् ।
आर्त्तध्यानादिरहितो, भक्तियोगी शिवं व्रजेत् ॥ ५८ ॥

[illegible] प[illegible]पश्च, [illegible] ।
[illegible] ॥ ५९ ॥
[illegible] ।
[illegible] ॥ ६० ॥
[illegible] पेण, [illegible] ।
[illegible] ॥ ६१ ॥
[illegible] ।
[illegible] सिद्धिः, [illegible] ॥ ६२ ॥

आत्मसद्धर्म्मलाभार्थे, सेव्यः सद्गुरुयोगिराट् ।
सप्तनयैर्विजानीहि चारित्रं क्रमशुद्धिमत् ॥ ६९ ॥
स्थूलसूक्ष्मविभेदेन, क्रिया चारित्रिणो द्विधा ।
शरीरादिकृता स्थूला, सूक्ष्मात्वध्यवसायतः ॥ ७० ॥
धर्मसूक्ष्मक्रियायोगात्, प्रसन्नचन्द्रवन्मुनिः ।
दृढप्रहारिवच्छीघ्रं, कर्माष्टकं विनाशयेत् ॥ ७१ ॥
सूक्ष्मकर्मविनाशाय, सूक्ष्मधर्मक्रियावरा ।
ऋषभमातृवज्ज्ञेया, कपिलर्षेरिव प्रभोः ॥ ७२ ॥
सापि ज्ञानं विना नास्ति, मनःस्थैर्यं विना तथा ।
अतो ध्यानं क्रियारूपं, सूक्ष्मं ध्येयं विचक्षणैः ॥ ७३ ॥
सर्वतत्त्वानि बोध्यानि, निक्षेपैर्नयकैस्तथा ।
ग्राह्याग्राह्यविवेकेन, धर्म्मशास्त्रविशारदैः ॥ ७४ ॥
सुखमात्मनि विज्ञेयं, जडेषु नास्ति किञ्चन ।
मृगतृष्णेव बाह्येषु, कुतो मिथ्या प्रधावसि ॥ ७५ ॥
बाह्यवृत्तिं परित्यज्य, आत्मा ध्येयो विवेकतः ।
नाभिहृद्भालरन्ध्रेषु, स्थानेषु ध्येयधारणा ॥ ७६ ॥
षट्चक्रं द्रव्यभावाभ्यां, साध्यं चित्तसमाधये ।
ब्रह्मरन्ध्रे स्थितिं कृत्वा, आत्मा ध्येयः सनातनः ॥ ७७ ॥
व्यवहारनयेनोक्तः, समाधिस्तत्र जायते ।
शुद्धं परात्मनो ज्योति-र्भासते नाऽत्र संशयः ॥ ७८ ॥
अनेकभवसंस्कारात्, समाधिर्व्यवहारतः ।
निश्चयात्किञ्चिदंशेन, साध्यते ज्ञानयोगिभिः ॥ ७९ ॥

उत्तमो राजयोगश्च, दृष्टः श्रीमद्भिः सन्निष्ठकः ।
साध्यसाधनयोगेन, अपेक्षातो दृष्टः स्मृतः ॥ ८० ॥
पापमुक्तक्रियायुक्तो, दृष्टः साध्यो विचक्षणः ।
सर्वानार्थान् विमलन्ति, एकान्तपक्षवादिनः ॥ ८१ ॥
जैनागमपरिपाठान्, सम्यक्श्रद्धा प्रजायते
सापेक्षवादबोधाच्च, मिथ्याबुद्धिर्विनश्यति ॥ ८२ ॥
स्याद्वादं विजानाति, द्रव्यार्थिकादिभेदतः ।
परात्मसाम्यसिद्ध्यर्थं, सम्यग्दृष्टिः प्रवर्तते ॥ ८३ ॥
संयमश्चात्मधर्मो वै, यथार्थेन प्रवर्तते ।
ज्ञानादीनां समाचारात्, प्रकाशते विवेकः स्वयम् ॥ ८४ ॥
[illegible]स्वात्मना, संसारे [illegible] गुणः ।

स्वाभाविकस्वरूपे मे, सुखानन्तमहोदधिः ।
ज्ञानादिसद्गुणाः सर्वे, वर्तन्ते स्वस्वरूपतः ॥ ९१ ॥
साक्षीभूतो विपश्यामि, स्फुरन्त्यादर्शवन्मयि ।
निर्लेपः सन्पदार्थेषु, प्रवर्त्ते स्वाधिकारतः ॥ ९२ ॥
अन्तर्दृष्टिं समाधायः वर्तिष्येऽहं प्रयत्नतः ।
धर्म्मकार्याणि कुर्वन्सन्, भोग्यकर्म्मप्रवेदकः ॥ ९३ ॥
काष्ठे वह्निस्तिले तैलं, घृतं दुग्धे च तिष्ठति ।
तद्वत्कर्म्मप्रयोगेण, आत्मा देहे प्रतिष्ठते ॥ ९४ ॥
उत्कृष्टानन्दसम्पन्नं, ज्ञानरूपं सनातनम् ।
ध्यानहीना न पश्यन्ति, ह्यज्ञानावृतचेतसः ॥ ९५ ॥
ज्ञानिनामात्मचिन्ता स्या-दज्ञानिनां कुतो भवेत् ।
मध्यमानां वपुश्चिन्ता, भोगचिन्ता तु मोहिनाम् ॥ ९६ ॥
ऊर्ध्वं गच्छेदधोगच्छे-च्छुद्धदृष्टिपराङ्मुखः ।
तथापि शर्म्मनाप्नोति, स्वप्नमिष्टान्नभुक्तिवत् ॥ ९७ ॥
शर्म्मधर्म्मो न यस्याऽस्ति, नैवास्ति शर्मवर्त्तृता ।
कुतस्तादृग्जडे शर्म्म, मूढस्तत्र प्रधावति ॥ ९८ ॥
श्रेष्ठः सर्वे स्वधर्मेण, परधर्म न तादृशाः ।
अधिकारिवशाद्बोधो, ह्यधिकारिवशात्क्रियाः ॥ ९९ ॥
मिथ्येन्द्रजालवत्कर्म्म, नास्ति बालेषु तद्यपि ।
अहो मोहस्य माहात्म्याद्, भृशं रज्यन्ति मानवाः ॥१००॥
कामदृष्टियुता मूढाः, भ्रमन्ति पदे पदे ।
भोगचिन्तादिसम्पन्ना, भ्रमन्ति श्वानवत्सदा ॥ १०१ ॥

असंयमत्वसम्पन्ना. जीवा दुःखाकुलाः सदा ।
स्वार्थदोषविमूढाश्च. भ्रमन्ति जीवान पदे पदे ॥ [illegible] ॥
[illegible] प्रकुर्वन्ति, मिथ्या जल्पन्ति नाम्रया ।
[illegible] प्रकुर्वन्ति, वल्कयन्ति हि सज्जनान ॥ [illegible] ॥
[illegible] लोकं, [illegible] मृदबोधिनः ।
[illegible] जीवाः सर्वत्र च [illegible] ॥ [illegible] ॥
आत्मज्ञानेन दोषाणां. नाशः शीघ्रं प्रजायते ।
[illegible] ॥ [illegible] ॥
[illegible] ।

योगमाहात्म्यम्

श्रीमानयमार्यावर्त्तः पुरा योगविद्याचणैर्नरपुङ्गवैर्विशेषतः समलङ्कृतोऽभूदिति प्राक्तनग्रन्थावलोकनेन प्रत्यक्षीक्रियते, योगाभ्यासजातविविधसिद्धिचयेन, तत्त्वातत्त्वविवेकविमुखानामनधिगतदर्शनानां नास्तिकानामपि प्रस्तरप्रायेषु चेतःसु बलादस्तित्त्वप्रज्ञामास्थापयन्तः, कामक्रोधलोभाद्यन्तरारिव्यालोलूकव्याघ्रप्रमुखनिषेवितायां नीरसायां भवाटव्यां बम्भ्रमणेन दुरन्तां व्यथामनुभवन्तः सुलभबोधिनो नरानप्रमेणोन्नतपदमारोहयन्तः, करामलकवत्प्रत्यक्षतया स्वयमेव पुनर्जन्मजातिस्मरणादिज्ञानमुद्रां धारयन्तः, सुयोगबलेन, कालत्रयवर्त्तिविविधपदार्थेषु संशयिताज्ञनान्निःशङ्कानापादयन्तः सिद्धयोगा महात्मानः पारमात्मिकज्ञानाद्यनन्तशक्तिबोधं ग्राहयामासुः । पुरैतादृक्षैः पुरुषरत्नैर्विभूषितोऽयमार्यदेशोऽधुनाऽतात्त्विकजडवादविद्योपासकजनानां संसर्गवशेन महतीं विगर्हणीयामवस्थामावहति ।

॥ तदुक्तम् ॥

सन्तप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते
मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ॥
स्वातौ सागरशुक्तिसंपुटगतं तन्मौक्तिकं जायते
प्रायेणाधममध्यमोत्तमगतिः संवासतो दृश्यते ॥ १ ॥

दोषव्यपायः परमा च तृप्ति-
रौचित्ययोगः समता च गुर्वी ।
वैरादिनाशोऽथ ऋतंभराधी-
र्निष्पन्नयोगस्य तु चिह्नमेतत् ॥ ३ ॥

ईदृग्विधाद्योगफलादेव तत्त्वान्तरप्राप्तिरपि सिद्ध्यत्यचिरेण नान्यथा । चित्तस्थैर्यञ्चाऽध्यात्मज्ञानादियोगेनैव सञ्जायते, यावन्मनोजवनिग्रहो न भवति तावदखिलमाचरितमरण्यरुदितमिव निष्फलं संपद्यते, चित्तस्वास्थ्यमन्तरा सम्यग्बुद्धिप्रकाशोऽपि नोत्पद्यते ।

तदुक्तम्.

चित्तायत्तं धातुबद्धं शरीरं
चित्ते नष्टे धातवो यान्ति नाशम् ।
तस्माच्चित्तं यत्नतो रक्षणीयं
स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ॥ १ ॥

तस्माच्चित्तविशुद्ध्यर्थं योगोपास्तिरेव ज्यायसी । तथा च पातञ्जलसूत्रमपि तमेवार्थं बोधयति "समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः" चित्तवृत्तिनिरोधनार्थमेव यमाद्यष्टाङ्गयोगः समभ्यसनीयः

तथा चोक्तम्.

तस्याऽजननिरेवास्तु, नृपशोर्मोघजन्मनः ।
अविद्धकर्णो यो योग-इत्यक्षर शलाकया ॥ १ ॥
चतुर्वर्गेऽग्रणीर्मोक्षो, योगस्तस्य च कारणम् ।
ज्ञानश्रद्धानचारित्र-रूपं रत्नत्रयञ्च सः ॥ २ ॥

योगः सर्वविपद्वल्ली-विताने परशुः शितः ।
अमूलमन्त्रतन्त्रं च, कार्मणं निर्वृतिश्रियः ॥ ३ ॥

भूयांसोऽपि हि पाप्मानः, प्रलयं यान्ति योगतः ।
चण्डवाताद्घनघना-घनाघनघटा इव ॥ ४ ॥

क्षिणोति योगः पापानि, चिरकालार्जितान्यपि ।
प्रचितानि यथैधांसि, क्षणादेवाशुशुक्षणिः ॥ ५ ॥

मोहान्धकारप्रदीपप्रख्यानि प्रवचनानि समर्थितान्यनेकशः सन्ति । एतदेव श्रीमदुपाध्याय–यशोविजयजी दर्शयति—

वादांश्च प्रतिवादांश्च, वदन्तो निश्चितांस्तथा ।
तत्त्वान्तं नैव गच्छन्ति, तिलपीलकवद्गतौ ॥ १ ॥

एवं सति कस्तत्र तत्त्वप्रतिपत्त्युपाय इत्याशङ्क्याह

अध्यात्ममत्र परम उपायः परिकीर्त्तितः ।
गतौ सन्मार्गगमनं, यथैव ह्यप्रमादिनः ॥ २ ॥
मुक्त्वाऽतोवादसंघट्ट–मध्यात्ममनुचिन्त्यताम् ।
नाविधूते तमस्स्कन्धे, ज्ञेये ज्ञानं प्रवर्त्तते ॥ ३ ॥
सदुपायाद्यथैवाप्ति–रुपेयस्य तथैव हि ।
नेतरस्मादितिप्राज्ञः, सदुपायपरो भवेत् ॥ ४ ॥
सदुपायश्च नाध्यात्मा–दन्यः सन्दर्शितो बुधैः ।
दुरापं किंत्वदोऽपीह, भवाब्धौ सुष्ठुदेहिनाम् ॥ ५ ॥

इतोऽन्यथा प्रज्ञतैव न सिद्ध्यति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्त्वार्थिभिः सद्योगप्रवृत्तिप्रतिपत्त्यर्थं तत्प्रतिपादकानि प्रवचनानि सततं परिशीलनीयानि, सत्यतत्त्वमेव परिग्रहणीयम्, न तु पक्षपातिना भवितव्यम्, यदुक्तमागमे—

आत्मीयः परकीयो वा, कः सिद्धान्तो विपश्चिताम् ।
दृष्टेष्टाबाधितो यस्तु, युक्तस्तस्य परिग्रहः ॥ १ ॥

इत्थमनघाय मतिमद्भिः सांदर्शनिकैरयं संस्कृतपद्योपनिबद्धो योगदीपकाख्यो गूर्जरभाषया परमहृद्यया समलङ्कृतो

ग्रन्थो दृष्टिपथमवश्यतया नेतव्यः। अस्य ग्रन्थस्य प्रणेता. सांप्रतकालीनः श्वेताम्बरजैनजैनेतरवर्गसंमान्यः पदोपलक्षितस्त्रि[illegible] योगनिष्ठमुनिवर्यबुद्धिसागरश्रमण आचार्यवर्य विजयन्तेतराम् । अस्मिन्योगदीपकाख्ये पद्यपादनीये ग्रन्थे, ज्ञानदर्शनचारित्रादिविवेचन, योगमार्गस्यानेके भेदाः प्रदर्शिताः. तत्र [illegible] तया सहजयोगस्य विस्तारो दर्शयते. [illegible] गतविद्यानुसारेण तत्र तत्र सविस्तरं प्रतिपादनं [illegible] दृति. योगमार्गोपासकानां भव्यजनानामयं योगदीपक[illegible] दीपक इव सन्मार्गप्रकाशी भविष्यतीति, मदीयो विश्वासः। [illegible] [illegible] विषयोऽभियंस्मेनोक्तः [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] भविष्यतीति [illegible]

યોગદીપક

ૐ

યોગવિદ્યા

યોગદીપક ગ્રંથનું માર્ગદર્શન

(શ્રી પાદમાહ)

[illegible]

. . . . . .

પ્રાપ્તિની સુગમતાની ખાત્રી થતી. કોઈ પણ પ્રકારનાં એકજ કળ–કારખાનાં–ઇન્જીનાદિ આવિષ્કાર કે જેનાથી હજારો લાખો શ્રમજીવી માનવોના ધંધારોજગાર ખોરવાઈ જાય, બેકારી ભૂખમરો આવે તેવા આવિષ્કાર કરવાના પ્રયત્નો તેઓ કદી ન કરતા. વિજ્ઞાને આણેલી ભયંકરતા–સંહાર–ભૂખમરો અને આધિ-વ્યાધિ–ઉપાધિઓથી આજનું વિશ્વ અજાણુ નથી જ.

અવશ્ય ભારતવર્ષના પુરાતન કાળના વિદ્વાનો કલાજ્ઞાનીઓ મહર્ષિઓ આજના જેવી અદ્‌ભુત વિલક્ષણ અને આશ્ચર્ય-જનક શોધખોળોમાં પૂર્ણતયા પ્રવિણુ હતા. જો તેમની તૈયાર કરેલી યૌગિક વૈજ્ઞાનિક આધ્યાત્મિક શિલ્પ મંત્ર તંત્ર અને આયુર્વેદીય કરામતો જોઈ જાણી સમજી અનુભવી શકાય તો સૌની પ્રતીતિ થઈ જાય કે ભારતવર્ષના પુરાણા માનવો વૈજ્ઞાનિકો ત્રિકાલજ્ઞ મહર્ષિઓ વર્તમાનકાલીન વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કરતાં ઘણા આગળ વધેલા સમયના જાણુ અને જ્ઞાની હતા. એમણે સર્વ વિદ્યાઓ કલાવ્યવસાય એટલા બધા પ્રગતિવાન બનાવ્યા હતા કે જેને કેટલાયે વિદેશી વિદ્વાનો–ધનિકોએ ભારતના સરળ હૃદયી ઉદાર માનવો પાસેથી પુસ્તકો મેળવી તેનું અભ્યાસપૂર્વક રૂપાન્તર કરી સરળ સાધનો વડે અનેક પ્રકારનાં સંશોધનો અને આવિષ્કાર કર્યાં છે અને આજ પણ કરી રહ્યા છે અને એ વિદ્યાઓ જાણવાજ આંગ્લ અમેરિકન જર્મન ફ્રાન્સ અને રૂસી લોકોને સંસ્કૃત પાલી માગધી ભાષાઓ ભણુવી પડી છે અને આજ પણ ભણે છે.

વાલ્મીકિ રામાયણ, ભારદ્વાજાદિની સંહિતાઓ, પતંજલિનું દર્શનશાસ્ત્ર, વાત્સ્યાયનાદિનાં કામસૂત્રો, મયનું શિલ્પશાસ્ત્ર, વ્યા-

પ્રાપ્તિની સુગમતાની ખાત્રી થતી. કોઈ પણ પ્રકારનાં એકજ કળ–કારખાનાં–ઇન્જીનાદિ આવિષ્કાર કે જેનાથી હઝારો લાખો શ્રમજીવી માનવોના ધંધારોજગાર ખોરવાઈ જાય, બેકારી ભૂખમરો આવે તેવા આવિષ્કાર કરવાના પ્રયત્નો તેઓ કદી ન કરતા. વિજ્ઞાને આણેલી ભયંકરતા–સંહાર–ભૂખમરો અને આધિ–વ્યાધિ–ઉપાધિઓથી આજનું વિશ્વ અજાણ્યુ નથી જ.

અવશ્ય ભારતવર્ષના પુરાતન કાળના વિદ્વાનો કલાજ્ઞાનીઓ મહર્ષિઓ આજના જેવી અદ્‌ભુત વિલક્ષણ અને આશ્ચર્યજનક શોધખોળોમાં પૂર્ણતયા પ્રવિણ હતા. જો તેમની તૈયાર કરેલી યૌગિક વૈજ્ઞાનિક આધ્યાત્મિક શિલ્પ મંત્ર તંત્ર અને આયુર્વેદીય કરામતો જોઈ જાણી સમજી અનુભવી શકાય તો સૌની પ્રતીતિ થઈ જાય કે ભારતવર્ષના પુરાણા માનવો વૈજ્ઞાનિકો ત્રિકાલજ્ઞ મહર્ષિઓ વર્તમાનકાલીન વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કરતાં ઘણા આગળ વધેલા સમયના જાણુ અને જ્ઞાની હતા. એમણે સર્વ વિદ્યાઓ કલાવ્યવસાય એટલા બધા પ્રગતિવાન બનાવ્યા હતા કે જેને કેટલાયે વિદેશી વિદ્વાનો–ધનિકોએ ભારતના સરળ હૃદયી ઉદાર માનવો પાસેથી પુસ્તકો મેળવી તેનું અભ્યાસપૂર્વક રૂપાન્તર કરી સરળ સાધનો વડે અનેક પ્રકારનાં સંશોધનો અને આવિષ્કાર કર્યાં છે અને આજ પણ કરી રહ્યા છે અને એ વિદ્યાઓ જાણવાજ આંગ્લ અમેરિકન જર્મન ફ્રાન્સ અને રૂસી લોકોને સંસ્કૃત પાલી માગધી ભાષાઓ ભણવી પડી છે અને આજ પણ ભણે છે.

વાલ્મીકિ રામાયણ, ભારદ્વાજાદિની સંહિતાઓ, પતંજલિનું દર્શનશાસ્ત્ર, વાત્સ્યાયનાદિનાં કામસૂત્રો, મયનું શિલ્પશાસ્ત્ર, વ્યા-

પ્રાપ્તિની સુગમતાની ખાત્રી થતી. કોઈ પણ પ્રકારનાં એકજ કળ–કારખાનાં–ઇન્જીનાદિ આવિષ્કાર કે જેનાથી હઝારો લાખો શ્રમજીવી માનવોના ધંધારોજગાર ખોરવાઈ જાય, બેકારી ભૂખમરો આવે તેવા આવિષ્કાર કરવાના પ્રયત્નો તેઓ કદી ન કરતા. વિજ્ઞાને આણેલી ભયંકરતા–સંહાર–ભૂખમરો અને આધિ–વ્યાધિ–ઉપાધિઓથી આજનું વિશ્વ અજાણુ નથી જ.

અવશ્ય ભારતવર્ષના પુરાતન કાળના વિદ્વાનો કલાજ્ઞાનીઓ મહર્ષિઓ આજના જેવી અદ્‌ભુત વિલક્ષણ અને આશ્ચર્યજનક શોધખોળોમાં પૂર્ણતયા પ્રવિણ હતા. જો તેમની તૈયાર કરેલી યૌગિક વૈજ્ઞાનિક આધ્યાત્મિક શિલ્પ મંત્ર તંત્ર અને આયુર્વેદીય કરામતો જોઈ જાણી સમજી અનુભવી શકાય તો સૌની પ્રતીતિ થઈ જાય કે ભારતવર્ષના પુરાણા માનવો વૈજ્ઞાનિકો ત્રિકાલજ્ઞ મહર્ષિઓ વર્તમાનકાલીન વિજ્ઞાનવેત્તાઓ કરતાં ઘણા આગળ વધેલા સમયના જાણુ અને જ્ઞાની હતા. એમણે સર્વ વિદ્યાઓ કલાવ્યવસાય એટલા બધા પ્રગતિવાન બનાવ્યા હતા કે જેને કેટલાયે વિદેશી વિદ્વાનો–ધનિકોએ ભારતના સરળ હ્રદયી ઉદાર માનવો પાસેથી પુસ્તકો મેળવી તેનું અભ્યાસપૂર્વક રૂપાન્તર કરી સરળ સાધનો વડે અનેક પ્રકારનાં સંશોધનો અને આવિષ્કાર કર્યાં છે અને આજ પણ કરી રહ્યા છે અને એ વિદ્યાઓ જાણવાજ આંગ્લ અમેરિકન જર્મન ફ્રાન્સ અને રૂમી લોકોને સંસ્કૃત પાલી માગધી ભાષાઓ ભણવી પડી છે અને આજ પણ ભણે છે.

વાલ્મીકિ રામાયણ, બાર્હસ્પત્યાદિની સંહિતાઓ, પતંજલિનું દર્શનશાસ્ત્ર, વાત્સ્યાયનાદિનાં કામસૂત્રો, મયનું શિલ્પશાસ્ત્ર, વ્યા-

૫ પ્રત્યાહાર–શબ્દાદિ વિષયો પ્રત્યે દોડી જતા મનને પાછું વાળી અંતર્મુખ કરવું તે.

૬ ધારણા–એક જ સ્થાનમાં દષ્ટિને સ્થિર કરવી તે–જપમાં તે આવશ્યક ગણાય છે.

૭ ધ્યાન–ધ્યેય પર ચિત્તની એકાગ્રતા–જપમાં તે હોવી જ જોઈએ.

૮ સમાધિ–ધ્યેયની સાથે તદાકારપણું.

—જેમાં સૌથી પહેલાં ધોતી બસ્તી નેતિ નૌલી ત્રાટક અને કપાલભાતિ ક્રિયાઓથી શરીરશુદ્ધિ કરવામાં આવે છે અને વિવિધ પ્રકારની મુદ્રાઓથી સાધકને યોગસાધનને યોગ્ય બનાવવામાં આવે છે અને યમ નિયમાદિના પાલનથી આસન પ્રાણાયામ જેવી દુર્બોધ્ય, યા ગુરુલક્ષ્ય–ગુરુગમપૂર્વકની ક્રિયાઓ સહિત યોગ–વિદ્યાનો અભ્યાસ કરી શકાય છે. આ ટૂંકા આલેખનમાં આ મહાવિદ્યાનું મહત્ત્વ યા તો તેની વિલક્ષણ ક્રિયાઓ કેમ બતાવી શકાય? છતાં એટલું કહી શકાય કે, આજકાલના મહાબુદ્ધિવાન–ઘણી અને મોટી ડીગ્રીવાળા ડાક્ટરો કોઈપણ માણસને બેહોશ બનાવીને તેને અસ્ત્રશસ્ત્રથી અહીં-તહીંથી ફાડી અંદરનાં આતરડાં, નસ નાડી યા રોગાદિને જોઈફરી સરખાં બનાવી દે છે; તેજ કામ યા તેથી પણ વધુ ભયંકર જોખમી કામ જરાયે ચીર્યા કે તોડફાડ કર્યા યા ઔષધોપચાર વિના યોગીઓ તત્ક્ષણ ફતેહમંદીથી કરતા હતા કે જેને જોવાથી આશ્ચર્યચકિત એવં અવાક્ બની જવાય છે અને શરીરના અનેક રોગ દોષ જે ઘણાજ શ્રમ સમય અને ધનવ્યયથી પણ

ઘોષ છે. પરબ્રહ્મનો એ દ્યોતક છે અને પરમેષ્ઠિનો એ વાચ્ય છે. સર્વ દર્શનો અને સર્વ તંત્રોમાં એ સમાનભાવે વ્યાપ્ત છે. યોગીજનોનો એ આરાધ્ય વિભુ છે. સકામ ઉપાસકોને એ કામિત ફળ આપે છે, અને નિષ્કામ ઉપાસકોને આધ્યાત્મિક મોક્ષદાયક છે. હૃદયના ધબકારાઓની માફક એ નિરંતર યોગીઓના હૃદયમાં સ્ફુર્યા કરે છે.

યોગના આરાધકો માટેના રત્નચતુષ્ટયમાં કહે છે કે :—

संत्यक्तसर्वसंकल्पो निर्विकल्पसमाधिताम् ।
संप्राप्य तात्विकानन्दमश्नुते संयतः स्वयम् ॥

જેણે સર્વ સંકલ્પોનો ત્યાગ કર્યો છે એવા (મુનિવર-સાધક) પોતે નિર્વિકલ્પ સમાધિ સાધીને સહજાનંદને પામે છે

मनश्चंचलतां प्राप्य यत्र तत्र परिभ्रमत् ।
स्थिरतां लभते नैव आत्मनो ध्यानमन्तरा ॥

મન ચંચળતા પામીને જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરતું છતું આત્માના ધ્યાન વિના સ્થિરતાને પામતું નથી.

चित्ते वशीकृते सर्वं विजानीयाद् वशीकृतम् ।
वशीकरणाय चित्तस्य सर्वोपायाः प्रजल्पिताः ॥

ચિત્ત વશ કર્યાથી સર્વ વશ કર્યું એમ જાણવું. શાસ્ત્રમાં તપ જપ આદિ સર્વ ઉપાયો કહ્યા છે—તે ખરેખર મન વશ કરવા માટે જ જાણવા.

ज्ञानदर्शनचारित्र–वीर्यानन्दनिकेतनः ।
आत्मारामः सदा ध्येयः सर्वशक्तिमयः सदा

છે કે તેઓ પોતાની ભૂલ જોઈ આ પરમ કલ્યાણકર દિવ્ય તેજોમય જન્મજરાનિવારક મહામંત્ર ॐ अर्हम् ની પિછાન પ્રાપ્ત કરે; કેવળ ક્રિયારુચિ હોઈ પંડિતાઈ ધારણ કરી પંડિત કહેવરાવનારાઓનો બિચારાનો શો વાંક ? શ્રીમદ્ દેવચંદ્રજી ગાઇ ગયા છે કે,

> દ્રવ્યક્રિયારુચિ જીવડા રે, ભાવ ક્રિયારુચિ હીન;
> ઉપદેશક પણ તેહવા રે, શું કરે જીવ નવીન રે ચંદ્રાનનપ્રભુ.
> તત્ત્વાગમ જાણગ ત્યજી રે, બહુજન સંમત તેહ;
> મૂઢ હઠી જન આદર્યા રે, સુગુરુ કહાવે તેહ રે ચંદ્રા૦

વળી વ્યવહાર નિશ્ચયની બાંગ પૂકારનાર વ્યવહાર ને નિશ્ચયના સ્વરૂપને જો ન સમજે તો સત્ય રહસ્ય કેમ પામી શકાય? જ્ઞાન અધ્યાત્મ યોગાભ્યાસ વિના સત્ય નિશ્ચયતત્ત્વ રસ્તામાં પડ્યું નથી. નિશ્ચયના પારગામી વિના યોગાભ્યાસની ઝાંખી અપ્રાપ્ય છે. પૂર્વાચાર્યો તો ત્યાં સુધી કહે છે કે—

> જિમજિમ બહુશ્રુત બહુ જનસમ્મત, બહુ શિષ્યે પરિવરિયોજી;
> તિમતિમ જિનશાસનનો વેરી, જો નવિ નિશ્ચય દરિયો–શૂ

બાકી ॐકારારાધન યોગારાધન જ્ઞાનારાધન માટે તો પૂર્વપુરૂષો–જ્ઞાનીઓ લક્ષાવધિ શ્લોકોમા લખી ગયા છે. શ્રી ચિદાનંદજી, શ્રી આનંદઘનજી, શ્રી યશોવિજયજી, શ્રી દેવચંદ્રજી, શ્રી વિનયવિજયજી, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યજી, શ્રી હરિભદ્રસૂરિજી, શ્રી જિનદત્તસૂરિજી શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી આદિ યોગીઓએ તો યોગાધ્યાત્મજ્ઞાન માટે જીવન વિતાવ્યાં છે, તેનાં યથેચ્છ ગાન ગાયાં છે ને પ્રરૂપ્યાં છે. થોડાક નમૂના જોઇએ :—

ચિદાનંદ સમજયા વિના, ગિનતી નહિ આવે.

શ્રી મુનિસુંદરકૃત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ—

જેનું મન સમાધિવંત હોઈને પોતાના તાબામાં વર્તે છે તેને યમનિયમથી શું ? વળી અધ્યાત્મસારમાં—

અંતર્ગત ભાવોને દેખતો, અને પૂર્ણ ભાવને પામેલો અધ્યાત્મ વૈભવને ભોગવતો જ્ઞાની (યોગી) અન્યને (સ્વરૂપ સિવાય) ઓળખતો નથી.

શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિજી :—

સોહમ્ સોહમ્ સોહમ્ સોહમ્ સોહમ્ સોહમ્ દિલમેં વશ્યોરી,
હું તું ભેદભાવ દૂર નાઠો ક્ષાયિક ભાવે કદી ન ખશ્યોરી.

× × × ×

બુદ્ધિસાગર સોહમ્ ધ્યાને પરમાત્મ પદ આપ ભયોરી.

શ્રી શાંતિવિજયજી—

ભાંગનો નશો જેમ છાશથી ઉતરે તેમ સંસારભાવનાનું વિષ ૐકારના જાપથી ઉતરી જશે; યોગનો અભ્યાસ કરો તેથી જ હિન્દનો ઉદ્ધાર છે. જૈનોનું જીવન એવું હોય કે જેને દેવતાઓ પણ યાત્રા કરવા આવે—એવું જીવન જીવજો.

શ્રી નારદ ભક્તિસૂત્રઃ શ્લોક ૫૬—

તન્મયી વૃત્તિ તદ્રૂપે સમાધિ અવિચ્છિન્ન છે.
પ્રભુમાં સર્વથા જીવો અંતર્બાહ્ય અભિન્ન છે.

શ્રી ગુરૂ દત્તાત્રેય જીવનમુક્ત ગીતા. શ્લોક ૧૬–૧૭—

[illegible] પેગે, [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]—

६ वीतरागविषयं वा चित्तम्—वीतरागी वा निष्काम सद्गुरुमां चित्त देवुं.

७ स्वप्ननिद्राज्ञानावलंबनं वा :-स्वप्नमां मूर्तिविशे वा सात्विक वृत्तिनो आश्रय लेवो.

८ यथाभिप्रेतध्यानाद्वा :-ईच्छा प्रमाणे ध्यान करवुं.

आ साधनो चित्तवृत्तिनिरोध माटे अति उपयोगी छे योगना ग्रंथोमां अनेक प्रकारनां आसनो बताव्यां छे.'

'हठयोगदीपिका'मां १४ प्रकारनां—योगप्रदीप (१८२५मां लखायेलो)मां २१ प्रकारनां.

घेरंडसंहितामां ३२ प्रकारनां.

विश्वकोषमां ३२ प्रकारनां—अनुभवप्रकाशमां (१८२५ मां लखायेल छे.) ५० प्रकारनां, आसन नामक ग्रंथमां ४९ बताव्या छे. आ प्रकारे तारवणी करतां कुल १३३ थाय छे, परंतु योगी गोरखनाथे अने भोगी कोक महाशये योग–भोगनां पूरां ८४ आसनो बताव्यां छे; एटले अहीं अति संक्षेपमां तेनां नाम गुण बतावीशुं.

संपूर्ण आसनोमां सिद्धासन पद्मासन भद्रासन अने सिंहासन अति महत्त्वनां छे. जेमा एक एकमां ज अनेक गुण समाया छे; अने ए एक एक पण अनेक प्रकारे करी शकाय छे. प्राचीन काळमां योगीओए आज आसनो साधी अनेक सिद्धिओ प्राप्त करी हती; परमतत्त्व प्रभुनुं चिन्तवन करवारूप उपरोक्त चारे आसनोमांथी पद्मासन अधिक मान्य गणाय छे.

માં [illegible] [illegible] ક્રિયાઓમાં [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible]
[illegible] આ [illegible] [illegible] [illegible] ક્રિયા પ્રક્રિયાઓ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible]
[illegible] છે [illegible] અને [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] છે [illegible] [illegible] [illegible]

૮ ભદ્રાસનથી સાધકનું મન એકતાર બની જાય છે.

૯ સ્વસ્તિકાસનથી યથાનામા તથા ગુણ-જેવું છે.

૧૦ યોગાસનથી ચિત્ત સ્થિર બને છે. નિદ્રારોગ મટી અનેક સિદ્ધિઓ મળે છે.

૧૧ પ્રાણાસનથી વા પ્રાણાયામાસનથી મન રક્ત અને નાડીઓ શુદ્ધ બને છે.

૧૨ મુક્તાસનથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૩ પવનમુક્તાસનથી અધોવાયુ નીકળે છે.

૧૪ સૂર્યાસનથી અગ્નિ વધે છે.

૧૫ સૂર્યભેદનાસનથી નેત્રરોગ મટે છે.

૧૬ ભસ્રિકાસનથી સર્વ પ્રકારના જ્વર નાશ થાય છે, વિષમજ્વર મટે છે, પાચનશક્તિ વધે છે રુધિર શુદ્ધ થાય છે.

૧૭ સાવિત્રી સમાધિથી ઓજ તેજ અને મેધા વધે છે.

૧૮ અચિન્તનીયાસનથી ચૈતન્યતા વધે છે.

૧૯ બ્રહ્મજ્વરાંકુશથી અનેક રોગો જાય છે.

૨૦ ઉદ્ધારકાસનથી ગુહ્યસ્થાન સબળ થાય છે.

૨૧ મૃત્યુભંજકાસનથી વાયુ શાંત થાય છે.

૨૨ આત્મારામાસનથી ચિન્તા મટે છે આદિ, અલોપ અને અધ્યાત્મ આસન છે.

૨૩ ભૈરવાસનથી કુન્ડલિની વ્યાકુલ બને છે. કમલ ખીલે છે તાવ બરોળ હૃદયરોગ વાયુ ગોળો અને હૃદયની વૃદ્ધિ મટે છે.

૩૯ પાદાંગુષ્ઠાસનથી દૃષ્ટિતેજ વધે છે.

૪૦ ઉત્તાનપાદાસનથી પ્રાણુવાયુ શુદ્ધ બને છે.

૪૧ જાનુલગ્નહસ્તાસનથી ઉદર શુદ્ધ બને છે.

૪૨ એકપાદ શિરાસનથી શરીર નિર્દોષ બને છે.

૪૩ દ્વિપાદ શિરાસનથી સહજસુખ ઉપજે છે.

૪૪ એક હસ્તાસનથી પાર્શ્વશૂલ ન થાય.

૪૫ પાદહસ્તાસનથી બલ ખૂબ વધે છે.

૪૬ કર્ણપીડમૂલાસનથી જઠરાગ્નિ ખૂબ વધે છે.

૪૭ કોણુાસનથી ઉદર શુદ્ધ થાય છે.

૪૮ ત્રિકોણુાસનથી કમરની પીડા જાય છે.

૪૯ ચતુષ્કોણુાસનથી બુદ્ધિ–મેધા વધે છે.

૫૦ કંદપીડાસનથી મજ્જાગ્રંથિ ખૂલી જાય છે.

૫૧ તુલિતાસનથી સ્થિરતા વધે છે.

૫૨ લોલ–તાડવૃક્ષાસનથી સ્નાયુ સબળ બને છે.

૫૩ ધનુપાસનથી વીરતા વધે છે, આળસ મટે છે–ત્રાટકના અભ્યાસમાં બલદાયક છે.

૫૪ વિયોગાસનથી તાવ બરોળ મટે છે.

૫૫ વિલોમાસનથી વીર્ય રોગ જાય છે.

૫૬ યોન્યાસનથી મલદ્વાર નિર્દોષ બને છે.

૫૭ ગુપ્તાગાસનથી પ્રચ્છન્ન–સર્વ રોગ જાય છે.

૫૮ ઉત્કટાસનથી ચરણુયુગલમાં મજબૂતી થાય છે.

બંને નાસિકાથી ૧૦ વાર શ્વાસ ખેંચી અગીઆરમી વખત પૂરક કરી કુંભક કરે અને પુનઃ બંનેથી છોડી દે તો બંને ફેફસાં મજબૂત બની જીવનશક્તિ વધી જાય છે.

નાભિપ્રદેશના ચારચાર અંગુલ નીચે–ઉપરના ભાગને અંદરની બાજુ (મેરુદંડની તરફ) પ્રયત્નપૂર્વક ખેંચવાથી ઉડ્ડીઆન થાય છે. આ ઉડ્ડીઆન રોજ દિવસમાં ચાર વખત કરવાથી પ્રાણ અપાન સમાન વ્યાન અને ઉદાનવાયુ તથા નાભિચક્ર શુદ્ધ બનીને શરીરગત સંપૂર્ણ નાડીઓ સ્વસ્થ રહે છે. આ ક્રિયા (બેઠે બેઠે અગર (૨) ઘૂંટણ પર હાથ રાખી ઉભા ઉભા અગર (૩) દિવાલની મદદથી ત્રણે પ્રકારે થઇ શકે અને દરેક પ્રકારની ક્રિયા ૧૦૦–૧૦૦ વાર કરવાથી ત્રણસો વખત થાય છે. આ ક્રિયાથી યંત્રની માફક ઉદરશુદ્ધિ સરસ થતી રહેવાથી પ્રાયઃ સર્વ રોગ નાશ થઇ આયુ વૃદ્ધિ પામે છે.

ચંદ્રથી પૂરક કુંભક કરે, સૂર્યથી છોડે, પછી તુર્તજ સૂર્યથી પૂરક-કુંભક કરીને ચંદ્રથી છોડે તો શરીરની સંપૂર્ણ સૂક્ષ્મ નાડીયો શુદ્ધ રહે છે. બંને નાક બંધ કરીને, હોઠની નળી બનાવી આગલા દાંતથી વા ખેંચી પીએ અને કુંભક કરી છોડી દે તો સર્વ પ્રકારના જ્વર પિત્તરોગ બરોળ ગોળો તીલ્લી અને ક્ષુદ્રરોગ નાશ થઈ જાય છે, ગરમીમાં ગુણકારક છે, આ ક્રિયા ઓછામાં ઓછી પંદર અને વધુમાં વધુ સો દિવસ કરવી ઉત્તમ છે

બંને નાક બંધ કરી, જીભ બહાર કાઢી કાકચંચુની માફક નાળી જેમ બનાવી બહારના વાયુનું આકંઠ પાન કરે, અને કુંભક કરી બંને નાકથી જ છોડે તો અમરત્વ મળે છે અને

अथ योगदीपक

१. प्रभु-स्वरूप. मङ्गल

नमः श्रीवर्द्धमानाय-गणेशाय...
सज्ज्ञानसूर्याय-त्रैलोक्यपूज्याय

શબ્દાર્થ:—રક્ષણ કરનાર, ગે...
તેં, સર્વ દોષના નાશ કરનાર, એ...
ર ... મા તીર્થંકરને નમસ્કાર થાઓ

ભાવાર્થ:—ચોવીશમા તીર્થં...
...શના આપી જગતનો ઉદ્ધાર કર્યો
...ત્ર શુદી ૧૩ ના દિવસે ક્ષત્રિયકુંડ
...ત્રિશલા સિદ્ધાર્થ રાજાને ત્યાં દિ...
...ધરાઃ હતા. જન્મતાં જ ચોસઠ ઇ...
...નો જન્માભિષેક કર્યો હતો. આ...
...દીન હતા. મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન
...ન્દ્રિયો અને છઠ્ઠા મનથી જે જ...
...તિજ્ઞાન કહે છે, દ્વાદશાંગીનું જે જ્ઞા...
...દ્રિયોની મદદ વિના આત્માના પ્ર...
...ન થાય છે તેને અવધિજ્ઞાન કહે

...ને મંત્ર પરથી 'વાક્ય' ને 'રમો' ર...

બાલ્યાવસ્થામાં અનેક પ્રકારનાં શાતાવેદનીય સુખો ભોગવ
હતા યુવાવસ્થામાં યશોદાકુમારી સાથે પરણ્યા હતા. તે
એક પુત્રી થઇ હતી અઠ્ઠાવીશ વર્ષે શ્રી વીરપ્રભુનાં મા
અને પિતા સ્વર્ગસ્થ થયા ત્રીશ વર્ષે ભગવાને ઇન્દ્રો ચ
રાજાઓએ કરેલા ઉત્સવપૂર્વક દીક્ષા અંગીકાર કરી. બાર
પર્યંત ધ્યાન, તપશ્ચર્યા કરીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. બેંતા
શમા વર્ષથી શ્રી મહાવીરપ્રભુ સર્વજ્ઞ થઇ ઇન્દ્રરચિત સમ
સરણમાં બેસી ઉપદેશ દેવા લાગ્યા ચતુર્વિધસંઘની સ્થાપ
કરી. શ્રી મહાવીરપ્રભુ અનંત ગુણગણયુક્ત હતા. તેમણે રા
દ્વેષ આદિ સર્વ દોષોનો નાશ કર્યો. કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય
હતા પ્રભુના કેવલજ્ઞાનમાં જડચેતન સર્વ પદાર્થો ભાસતા હ
જ્યારે પ્રભુને કેવલજ્ઞાન થયું ત્યારે તે ત્રણ જગત્‌થી પૂ
થયા જન્મથી માંડી ભગવાન્ ત્રણ જગત્પૂજ્ય હતા,
જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે વિશેષત: પૂજ્યતાને પ
છે ઉપદેશદાનથી સર્વ જીવોને દુ:ખમાંથી બચાવે છે મ
પ્રભુ સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરનાર છે. ઉપરનાં વિશેષણો
ભગવાન્ જ્ઞાનાતિશય, વચનાતિશય, અપાયાગમાતિશય
પૂજાતિશય એ ચાર અતિશયવંત છે, એમ સૂચન કર્યું. સ
દોષપ્રણાશિને એ વાક્યથી ભગવાને સર્વ દોષનો નાશ ક
અર્થાત્ ઘાતિકર્મરૂપ જે અપાય (હરકત) તેનો નાશ ક
તેથી ભગવાન્ વચનાતિશયસંપન્ન છે એમ સિદ્ધ થયું ભગવ
કેવલજ્ઞાનરૂપ સૂર્ય છે તેથી જ્ઞાનાતિશયસમ્પન્ન સિદ્ધ ઠર્યા.
પૂજ્યાય, આ વિશેષણથી ભગવાન્ ચોસઠ ઇન્દ્ર ચક્રવર્તી અ

જને અ-ત્રમાં ગમનાર બધી સમૃદ્ધિના ધણી થવાને લાયક

દેવ નથી; તેમજ રાગદ્વેપનો નાશ કર્યા વિના કોઈ સર્વજ્ઞ
પણ થઈ શકતો નથી. અન્ય જે ઈશ્વરને માને છે તેનામાં
જગત્કર્તૃત્વ વગેરેની ઉપાધિયોનો આરોપ કરે છે તેથી તે
રાગદ્વેષ રહિત સિદ્ધ થતા નથી. ત્યારે તે જ્ઞાનાતિશયથી યુક્ત
શી રીતે હોઇ શકે ? અને જ્યારે જ્ઞાનાતિશયયુક્ત ન હોય
ત્યારે પૂજાતિશય અને વચનાતિશય સંયુક્ત શી રીતે હોઇ
શકે ? અર્થાત્ ન હોઇ શકે. કેટલાક અનાદિકાળથી ઇશ્વરને
નિરાકાર માને છે. તેનામાં વાણીના અભાવે ઉપદેશ ઘટી શકે
નહિ. તેના મતમાં ઉપદેશ દેનાર ઇશ્વર સિદ્ધ ઠરી શકે નહિ
ત્યારે તેમના દર્શનનાં પુસ્તકોનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ ઠરે નહિ એમ
કહેવું યથાર્થ છે કેટલાક જગત્‌ને બનાવનાર ઇશ્વર માને છે
અને તેઓ સર્વ જીવોનું રક્ષણ કરનાર ઇશ્વરને કહે છે. ઇશ્વર
કર્તૃત્વવાદીના મતમાં રક્ષણ કરનાર એ વિશેષણની સિદ્ધિ થતી
નથી જગત્‌નો બનાવનાર ઇશ્વર છે તેના મતમાં અનેક દોષો
આવે છે. પ્રથમ તો ઇશ્વરને જગત્ બનાવવાની જરૂર શું ?
કોઇને અંધ બનાવ્યા, કોઇને સુખી બનાવ્યા, ત્યારે દુ:ખીનું
રક્ષણ કરવું, ઇત્યાદિ સિદ્ધ થતું નથી. એકને મારવો એકને
વૈભવ આપવો આવું વર્તન રાગદ્વેષ વિના હોઇ શકે નહિ,
અને જેને રાગદ્વેષ હોય તે પરમાત્મા શી રીતે કહેવાય ?
અપ્રમત્ત કહેવાય નહિ. આ સંબંધી વિશેષ અધિકાર જોવો
હોય તો અસ્મદીય परमात्मदर्शन ગ્રન્થ વાંચવો.

જે લોકો જગતના સર્વ પદાર્થને ક્ષણે ક્ષણે ક્ષય સ્વભાવ
વાળા માને છે તેના મતમાં ઇશ્વર પણ ક્ષણે ક્ષણે નષ્ટ થવાનો

[illegible] ‘માન’ થી ‘[illegible]’ અનુભવની આપેલ દ્વારા [illegible] !

મહાવીરે જે જ્ઞાનાદિ ગુણો પ્રાપ્ત કર્યા છે તે ગુણો પ્રાપ્ત કરવા લેખકની તીવ્રેચ્છા છે ઉત્તમ ગુણીને નમસ્કાર કરતાં આત્મામાં વિનયગુણની જાગૃતિ થાય છે અને તેથી વિનયના પ્રતાપે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થાય છે. નમસ્કાર કરતાં મન, ભગવાનના ગુણો સન્મુખ થાય છે તેથી સહેજે પાપના વિચારોનો નાશ થાય છે. મન, વચન અને કાયાથી ભગવાન્ તરફ આત્મા વળતાં આત્મા તે પરમાત્મા બને છે. ઉત્તમના ગુણોને ગાતાં, મનન કરતાં, તેવા ગુણો પોતાનામાં સત્તાએ રહેલા છે તે પ્રગટે છે, માટે ભગવાન્ આદિ ઉત્તમ પુરુષોને નમસ્કાર કરવામાં મોટું ફળ છે. ભગવાન્ના જેવા સદ્ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે ભગવાન્ને નમસ્કાર કરવો જોઈએ. શ્રી મહાવીરસ્વામીના ચાર નિક્ષેપ, જગત્ને અત્યંત ઉપકારી છે. શ્રી મહાવીર નામ, શ્રી મહાવીરપ્રભુની મૂર્તિ, દ્રવ્યમહાવીર અને સમવસરણમાં બેઠેલા શ્રી મહાવીર આ ચાર નિક્ષેપાયુક્ત મહાવીરને નમસ્કાર કરવાથી તથા તેમનું ધ્યાન ધરવાથી આત્મા સર્વ દોષોનો નાશ કરી પોતે મહાવીર થાય છે શ્રી મહાવીરસ્વામીનુ જીવનચરિત્ર વિચારતા તેમના સદ્ગુણો તરફ શીઘ્ર આત્મા આકર્ષાય છે. બાલ્યાવસ્થામાં દેવતાઓની સાથે રમવામાં નીડરપણું, યોગ્યવયે લગ્ન, તેમાં પણ પ્રારબ્ધયોગે ભોગ ભોગવતાં ભગવાન્ અન્તરથી ન્યારા રહ્યા. બાલ્યાવસ્થાથી ત્રણ જ્ઞાન છતાં ગંભીરપણું, માનરહિત દશા, ઉપકારાદિ ગુણોએ શોભિતપણું, સર્વ જીવોનું ભલું કરવાની બુદ્ધિ, કામચેષ્ટાની રમતગમતનો ત્યાગ, માતાપિતાની મરજી સાચવવી, માતાનું મન દુખાય નહિ

ઉત્તરને 'કલેશ' મૂળ ન્સ્તામા મદાય કે તે જ શ્વાસો ખરા' છે.

એમ સ્વીકારવા લાગ્યા છે કે દેહથી ભિન્ન આત્મા છે, અને તે એક શરીરમાંથી નીકળી અન્ય શરીરમાં પ્રવેશે છે. સ્થૂલ દેહમાંથી નીકળીને અન્ય દેહમાં જતાં તૈજસ અને કાર્મણ એ બે શરીરને લઈ આત્મા પરભવમાં જાય છે. ઇંગ્લાંડ, જર્મની, અમેરિકા વગેરેમાં હાલ કેટલાક સંસ્કારિત વિદ્વાનો દેહથી ભિન્ન આત્મા છે એમ માને છે હું દેહમાં છું, દેહી છું, દેહ મારો છે એવો વિચાર કરનાર દેહથી ભિન્ન છે એમ નિર્ણય થાય છે હું દેહ છું એવો વિચાર કોઈના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતો નથી, તેથી પણ નિર્ણય થાય છે કે–આત્મા દેહથી ભિન્ન છે. દેહને જ આત્મા માનનારા નાસ્તિકો કહેવાય છે. જે લોકો દેહને આત્મા માને છે તેમના મત પ્રમાણે તો જગત્‌માં નીતિધર્મની પણ આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરતી નથી. ધર્મ અને અધર્મની સિદ્ધિ પણ ઠરતી નથી. અન્યના ઉપર પરોપકાર કરવાની નીતિ પણ કોટિ ઉપાયે સિદ્ધ ઠરતી નથી. જડવાદીઓ હવે નિર્મૂલ થતા જાય છે આસ્તિકોની આગળ જડવાદી નાસ્તિકોનું કંઈ પણ ચાલતું નથી. દેહથી ભિન્ન આત્માની સિદ્ધિ પરમાત્મદર્શનગ્રંથમાં દર્શાવી છે ત્યાંથી જોઈ લેવી. હું દેહથી ભિન્ન છું, દેહમાં હું રહું છું, દેહ પિંજર છે, મારે દેહની રક્ષા કરવી જોઈએ મારૂં શરીર જાડું છે, મારૂં શરીર પાતળું છે, બાલ્યાવસ્થામાં મારૂં શરીર નાનું હતું, હાલ મારૂં શરીર મોટું છે ઇત્યાદિ સર્વ વાક્યો છે તે દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. સર્વ જિનાગમો દેહથી ભિન્ન આત્માની અસ્તિતા પ્રતિપાદન કરે છે. તેમજ ચાર વેદ

'બુદ્ધિ' [illegible] નર્તકી છે, 'અનુભવ' માત્ર મહાન્ બીજ છે.

માથી પગ પાછો મૂકતા નથી તેનું કારણ એ છે કે તેઓ બીજા ભવમાં વિશેષ સુખ મળશે એવી શ્રદ્ધાવાળા હોય છે નાસ્તિક જડવાદી યોદ્ધાઓમાં એવી શ્રદ્ધાના અભાવે લડાઈમાં પગભય પણ વસે એ સ્વાભાવિક છે પુનર્જન્મ માનનારાઓ જેવી ગજ્ય ભક્તિ ને રાજાની ભક્તિ કરે છે તેવી જડવાદીઓ કરી શકતા નથી ઉલટા રાજાઓને પણ મારી નાંખવા તૈયાર થઈ જાય છે દેહથી ભિન્ન આત્માને માનનારાઓ ઈશ્વર અને ગુરૂની ભક્તિ કરે છે, સર્વ જીવોની દયા કરે છે. પોતાના આત્માસમાન અન્ય આત્માઓને માની કોઇને દુ ખ આપતા નથી, લડાઈ ટંટા વગેરે પાપકર્મથી દૂર રહે છે, પ્રભુભક્તિમાં સદાકાલ તલ્લીન રહે છે સર્વ જીવોનું ભલુ ઇચ્છે છે નીતિધર્મમાં ચુસ્ત રહે છે. પુનર્જન્મની હૃદયમા પરેલી ઊંડી છાપ દુર્ગુણોનો નાશ કરે છે પુનર્જન્મ માનનારાઓ સહજસુખની જે ખુમારી ધ્યાનમાં ભોગવે છે તેની ગંધ પણ જડવાદી નાસ્તિકો જાણી શકતા નથી પુનર્જન્મ જે માને છે તેના મતમા બંધ, મોક્ષ, સિદ્ધ ઠરે છે, પણ પુનર્જન્મ નથી માનતા તેના મતમાં બંધ મોક્ષ, તેમજ આત્માની નિત્યતા સિદ્ધ ઠરતી નથી પુનર્જન્મ માનતાં દેહથી ભિન્ન આત્મા સિદ્ધ ઠર્યો.

કેટલાક ઇન્દ્રિયોને આત્મા માને છે પણ ઇન્દ્રિયો આત્મા નથી તે દર્શાવે છે.

કેટલાક મનુષ્યો ઇન્દ્રિયોને આત્મા માને છે, પણ જે બાહ્ય ઇન્દ્રિયો છે તે આત્મા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. હું ગ્રહુર્થ

'ગાન્ધા' પ્રેગીન ધાંધયની વચ્ચે ચુપ ને શાન તે 'સ્થૂલ' છે

થાય છે અત્ર દ્રવ્યમનની અપેક્ષાએ લખવાનું છે તે સમજી લેવું. દ્રવ્યમન જડ હોવાથી તે આત્માથી ભિન્ન ઠરે છે. કર્મગ્રન્થ, વિશેષાવશ્યક, પઞ્ચસંગ્રહ, વગેરે ગ્રન્થોમાં મનથી ભિન્ન આત્મા છે એમ સિદ્ધ કર્યું છે. મનોવર્ગણામાં અનંત પરમાણુઓ ભર્યા છે, કેટલાક પરમાણુઓ ખરે છે અને કેટલાક નવા પરમાણુઓ આવે છે ઇત્યાદિ પ્રતિપાદન કર્યું છે. દ્રવ્યમન જડ હોવાથી તે કંઈ સમજી શકાતું નથી માટે દ્રવ્ય તે આત્મા નથી. દ્રવ્યમનમાં પરમાણુઓનો જથ્થો હોય છે પણ ભાવમન તો જ્ઞાનરૂપ હોવાથી તેમા પરમાણુનો જથ્થો નથી પરમાણુઓના જથ્થાથી બનેલું દ્રવ્યમન છે એમ અનેક વિદ્વાનો શોધ કરીને માનવા લાગ્યા છે મનોવર્ગણાની શુભાશુભતાનો આધાર શુભાશુભ વિચાર ઉપર છે જે લોકો આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેઓની મનોવર્ગણા ખરાબ હોય છે. ઇત્યાદિ ઘણો વિચાર અત્ર લખવા યોગ્ય છે કિંતુ ગ્રંથવિસ્તારના ભયથી સંક્ષેપમાં કહેવાય છે દ્રવ્ય મનોવર્ગણા શુભ-શુભતર બનાવવી હોય તો સારા વિચારો કરવાની ટેવ પાડવી નઠારા વિચારો ઉત્પન્ન થવા દેવા નહિ શુભ વિચારો કરવાની ટેવ પાડવાથી દ્રવ્યમનોવર્ગણા સારી થશે પ્રસંગોપાત્ત આટલું જણાવી હવે મૂલ પ્રસ્તુત વિષય પર આવીએ દ્રવ્યમન એ આત્મા નથી, દ્રવ્યમનથી ભિન્ન આત્મા છે, નૈયાયિક અને વેદાન્તદર્શન પણ કેટલેક અંશે (એકાંતે) મનથી ભિન્ન આત્મા કહે છે. મનને હું વશ કરૂં આમ કહેનાર મનથી ભિન્ન છે એમ સિદ્ધ થાય છે હવે વાણી વગેરે પણ આત્મા નથી તે ગ્રન્થકાર લક્ષ્ય દઈ કહે છે

આપણું 'અક્ષર' જ આપણો મહાન્ 'ૐકાર' અહોનિશ નાદ કરે છે

પરમાણુઓનું બનેલું છે, જડમાં જડત્વધર્મ છે તેથી રૂધિર તે આત્મા ત્રણુ કલમા નથી. પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આગમ પ્રમાણથી આત્માની સિદ્ધિ થાય છે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી સર્વજ્ઞોએ સાક્ષાત્ આત્માને દીઠો છે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, સુખદુખની લાગણી આદિ હેતુઓથી આત્માની સિધ્ધિ થાય છે જે સુખદુઃખને જાણે છે તે આત્મા છે. જેનામાં સુખદુઃખ જાણવાપણુ નથી તે આત્મા નથી જેવો સિધ્ધાત્મા છે તેવોજ શરીરમાં રહેલો આ આત્મા છે સિધ્ધાત્મા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થયો છે અને શરીરમાં રહેલો આત્મા અષ્ટકર્મથી મુક્ત થયો નથી જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમની વાણી પ્રમાણભૂત છે જિનેન્દ્ર સર્વજ્ઞ હોવાથી તેમના જાણવા જોવામાં કોઈ જાતનો વિરોધ આવતો નથી માટે તેમનાં કહેલાં આગમ પ્રમાણભૂત છે આગમમા આત્માનું અત્યંત સૂક્ષ્મ ભેદોથી સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે માટે આગમપ્રમાણથી પણ આત્માની સિદ્ધિ થાય છે આત્મા અનાદિકાળથી છે અર્થાત્ આત્માને બનાવનાર કોઇ નથી. આત્મા શાશ્વત છે, ત્રણુકાલમાં એકસરખી રીતે તેની અસ્તિતા છે, આત્મા કદી ઉત્પન્ન થયો નથી માટે તે अज्ञ કહેવાય છે

કેટલાક ઇશ્વરકર્તાવાદીઓ આ માઓનો બનાવનાર ઇશ્વર સ્વીકારે છે પણ તે સત્ય નથી. કારણ કે આત્માઓને જો ઇશ્વર બનાવે તો આત્માઓને કઈ વસ્તુમાંથી બનાવ્યા અને તે વસ્તુ પહેલાં ક્યાં હતી ? તેનો ઉત્તર નથી તેમજ આત્માઓ જો બનાવેલા માનવામા આવે તો ઉત્પન્ન થયેલી વસ્તુઓની પેઠે આત્માની પણ ક્ષણિકતા સિદ્ધ થાય એ મોટો દોષ આવે

દુનિયાના 'મહાદીક્ષ' માં જે મોહાય તે મોક્ષની ટીકીટ ખરીદે છે

શબ્દાર્થ :—અસંખ્ય પ્રદેશોવડે આત્મવ્યક્તિ કહેવાય છે અને તે કર્મના યોગે દેહવ્યાપી ચાર ગતિમાં છે. જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે કેવલજ્ઞાન ભાવવડે સર્વવ્યાપક ઇચ્છાય છે.

ભાવાર્થ :—આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશ છે અને તે અરૂપી છે કર્મના યોગે આત્મા દેહમાં વ્યાપીને રહે છે, કુંથુઆના શરીરમાં તેમજ હસ્તિના ભવમાં હસ્તિ જેવડા શરીરમાં અસંખ્ય પ્રદેશોવડે વ્યાપીને રહે છે. જેમ નીલમણિનો પ્રકાશ જલના લઘુપાત્રમા વ્યાપીને રહે છે તેમજ મોટા જલપાત્રમાં પણ વ્યાપીને રહે છે, તેમજ આત્મા પણ પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશોવડે નાના તેમજ મોટા શરીરમાં વ્યાપીને રહે છે. દેવગતિ, મનુષ્યગતિ, તિર્યગ્ગતિ અને નરકગતિમાં જ્યાંસુધી આત્મા રહે છે ત્યાંસુધી અસંખ્યાત પ્રદેશોવડે દેહવ્યાપી છે એમ જાણવો અને જ્યારે કેવલજ્ઞાન થાય છે ત્યારે આત્મામાં લોકાલોક સર્વનો ભાગ થાય છે, માટે સર્વવ્યાપક આત્મા, જ્ઞાનની અપેક્ષાએ છે.

સ્યાદ્વાદરીત્યા માનેલા આત્મામાં અણુવાદ અને વ્યાપકવાદનો સમાવેશ થાય છે શંકરાચાર્ય એકાંત આત્માને વ્યાપક માને છે અને તે સર્વ પ્રાણીઓનો એક આત્મા માને છે રામાનુજ આચાર્ય આત્માને અણુરૂપ માને છે અને તે પ્રતિશરીર ભિન્ન માને છે અને આત્મા તે પરમાત્મા થતો નથી એમ સ્વીકારે છે જ્યારે આ બે આચાર્ય ભિન્ન ભિન્ન વાદ સ્વીકારી પરસ્પર એક બીજાના વાદને તોડ-

ણુતાની અપેક્ષાએ કર્મનો અકર્તા છે. તેમજ શુદ્ધધર્મની અપેક્ષાએ શુદ્ધકર્મનો કર્તા છે અને કર્મનો હર્તા છે એમ સાપેક્ષથી સ્યાદ્વાદરહસ્ય હૃદયમાં ભાસે છે કેટલાક આત્માને એકજ માને છે ત્યારે કેટલાક આત્માને અનેક માને છે અને પરસ્પર એક બીજાનું ખંડન કરે છે પણ જો અપેક્ષા સમજવામા આવે તો એકબીજાના પક્ષને સમજતાં મધ્યસ્થતા રહે છે. કેટલાક એકાંત આત્માને કર્મનો કર્તાજ માને છે, અર્થાત કદી આત્મા કર્મની ક્રિયાથી રહિત થતો નથી, સદાકાલ કર્મ કર્યા કરે છે. આમ માને છે તેને પૂછવામાં આવે તો કહે છે કે—આત્માનો કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છે તેથી તે કર્મથી રહિત થઈ શકે નહીં ત્યારે અકર્તાવાદી કહે છે કે—આત્મા કર્મનો કર્તા માનવો એ ભ્રમ છે કારણ કે, આત્માનો કર્મ કરવાનો સ્વભાવ છે જ નહિ કર્મકર્તૃવાદી કહે છે કે—જો આત્મા કર્મ ન કરતો હોય તો શરીરાદિ સંબંધ હોવો જોઈએ નહિ. કર્મ વિના શરીરનો સંબંધ નથી. અકર્તૃવાદી કહે છે કે, શરીર જડ છે, જડની ક્રિયા જડ કરે આત્મા ચેતનાવંત છે તેથી જડની ક્રિયા કરે નહિ

કર્તૃવાદી—હે અકર્તૃવાદિન્ ! જડની ક્રિયાનો કર્તા જો આત્મા ન માનવામાં આવે તો આત્મા તે કર્મનો ભોક્તા થઈ શકે નહિ જગતમાં એક સુખી દેખાય છે તેમજ જગતમા એક દુઃખી દેખાય છે, તેનુ કારણ કર્મ અવશ્ય માનવું જોઈએ. જો તેનું કારણ કર્મ નહિ માનવામા આવે તો જીવને સુખદુઃખની વ્યવસ્થા ઘટી શકશે નહિ

અકર્ત્તૃવાદી—હે કર્ત્તૃવાદિન્ ! જડનો કર્તા જો આત્મા માનીએ તો આત્મા પણ જડ થઈ જાય. આત્મા પોતાના સ્વરૂપની ક્રિયા છોડીને અન્ય કર્મની ક્રિયા કરવા જાય તો જડ બની જાય માટે આત્મા કર્મનો કર્તા નથી. કર્મનો કર્તા આત્મા છે એમ માનવું તે તો કેવલ ભ્રમ છે. અગ્નિ જો જલની ક્રિયા કરે તો અગ્નિ કહેવાય નહીં. તેમજ જલ જો અગ્નિની ક્રિયા કરે તો જલ કહેવાય નહીં. જ્યારે આ પ્રમાણે દૃષ્ટાંતોથી પણ આત્મા અકર્તા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે કર્મક્રિયાનો કર્તા કેમ માનવો જોઈએ ? હું કર્તા છું, ભોક્તા છું, એ તો કેવલ ભ્રમમાત્ર છે.

કર્ત્તૃવાદી—હે અકર્ત્તૃવાદિન્ ! આત્મા જ્યાસુધી સંસારમાં રહે છે ત્યાંસુધી કર્મનો કર્તા જાણવો. કર્મપરમાણુઓને ખેંચવાની શક્તિ જો આત્મામાં ન માનવામાં આવે તો આત્માને સુખદુઃખ ઘટે નહીં. કદાપિ એમ કહેવામાં આવશે કે સુખદુઃખ થાય છે તે પણ ભ્રમ છે તો પૂર્વપ્રમાણે કહીશું કે આત્માને ભ્રમરૂપ કેમ માનતા નથી ? જ્યારે આત્મા સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેની સાથે લાગેલું કર્મ પણ સિદ્ધ થાય છે. જો કર્મ ન લાગેલું માનીએ તો નીતિ, તપ, જપ, જ્ઞાન અને ધ્યાન વગેરે કરવાની જરૂર કંઈ પણ રહે નહિ, શુભાશુભ કર્મ વિના જગતમાં ન્યાય અને અન્યાયની પણ સિદ્ધિ થાય નહીં.

ઇત્યાદિ કર્મનો કર્ત્તૃવાદી અને અકર્ત્તૃવાદી પોતપોતાની યુક્તિથી અને અનેક સંકલ્પોથી એકબીજાનું એવી રીતે ખંડન કરે છે કે, જેનો પાર આવે નહિ ત્યારે જૈનદર્શન સાપેક્ષાએ

છે ત્યારે વ્યાપક બ્રહ્મવાદી કહે છે કે–આત્મા અબદ્ધ છે તેથી સદાકાલ મુક્ત છે માટે યોગની જરૂર નથી એમ સ્વીકારે છે અને કહે છે કે–અનાદિમુક્ત સર્વવ્યાપક આત્માને કોઈનો યોગ નથી તો યોગ શી રીતે સિદ્ધ થાય? પતંજલિ જણાવે છે કે–આત્મા પ્રકૃતિથી બંધાયેલ છે. જ્યાંસુધી આત્મા માયાના સંબંધમાં છે ત્યાંસુધી રાગદ્વેષાદિક દોષો રહે છે. માટે રાગ દ્વેષાદિક દોષોનો નાશ કરવા સારૂ યોગનાં આઠ અંગ માનવાં જ જોઈએ. અનાદિથી બ્રહ્મ માયાથી મુક્ત છે એ સિદ્ધાંત નથી, ઈત્યાદિ પોતાની યુક્તિયો જણાવે છે. જૈનદર્શન આ બે પક્ષને પણ અપેક્ષાએ સ્વીકારે છે. અનાદિકાળથી કર્મનો સંબંધ આત્માને છે અને તેથી ૮૪ લાખ જીવયોનિમાં અનેક શરીર ધારણ કરી આત્મા પરિભ્રમણ કરે છે. આઠ કર્મ છે તેનો નાશ કરવા સારૂ યોગનાં અષ્ટ અંગ છે. કર્મનો નાશ થતાં આત્મા તે પરમાત્મા થાય છે, ત્યારે કેવલજ્ઞાનમાં લોકાલોક ભાસવાથી સર્વજ્ઞ વ્યાપક આત્મા ગણાય છે. એમ અપેક્ષાએ અમુક સ્થિતિએ અમુક પક્ષ ઘટી શકે છે.

આત્મરૂપ ઈશ્વરે આ શરીરરૂપ જગત બનાવ્યું છે, માટે આત્મા તે બ્રહ્મ કહેવાય છે અને આત્મરૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ શરીરનું પ્રતિપાલન કરે છે માટે તે વિષ્ણુ કહેવાય છે અને આત્મારૂપ ઈશ્વર આ દેહરૂપ જગતનો આયુષ્યની મર્યાદાએ સંહાર કરે છે માટે તે મહાદેવ ગણાય છે. આમ અપેક્ષાએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ્વરપણું પણ આત્મામા ઘટે છે. આત્મરૂપ ઈશ્વર જ આ દેહરૂપ સૃષ્ટિનો ઉત્પન્નકર્તા છે.

'ચૈતન્ય'ના ચનથનાટ્યપૂર્ંક–' જૈમ' સદિન છાનામાં મળ્ગ છે.

સર્વ વસ્તુઓના ધર્મોને અપેક્ષાથી કહે છે, માટે સ્યાદ્વાદદર્શન ઉત્તમોત્તમ દર્શન છે એમ સર્વને સમજતાં નિશ્ચય થાય છે. જેમ જેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમભાવથી આત્મા સ્યાદ્વાદપણે વસ્તુને જાણે છે, અનુભવે છે તેમ તેમ વિશેષત: આસ્તિકયને પ્રાપ્ત કરે છે. સમજો કે સર્વ વસ્તુઓનું જ્ઞાન થયું તેથી શું થયુ ? એમ કોઇ કહે તો તેના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવવાનું કે સ્યાદ્વાદપણે જેમ જેમ વસ્તુઓનુ વિશેષ જ્ઞાન થાય છે તેમ તેમ આત્મામાં વિવેક પ્રકટે છે, માટે આત્માનું સ્વરૂપ નયાદિકથી સમજવું જોઈએ એમ જણાવે છે

श्लोकः

सर्वस्मिन् सर्वतोभिन्नो, ज्ञानेन व्यक्तितः स्वयम् ।
नयैर्ज्ञातं स्वरुपं मे, तथैव सप्तभङ्गतः ॥ ९ ॥

શબ્દાર્થ– નયોવડે મારું સ્વરૂપ (મારા આત્માનું સ્વરૂપ) જાણ્યું, તેમજ સપ્તભંગીથી મારા આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું. તેથી જ્ઞાનની અપેક્ષાએ હું સર્વમાં છું અને તેમજ વ્યક્તિની અપેક્ષાએ હું સર્વથી પોતે ભિન્ન છું

ભાવાર્થ·—નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દનય, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ સાત નયોથી મેં આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું, તેમજ स्याद्अस्ति, स्यान् अवक्तव्य, स्यान् अस्तिनास्ति स्यान् अस्ति अवक्तव्यम्, स्यान्नास्ति अवक्तव्यम्, स्यान् अस्तिनास्ति युगपन् अवक्तव्यम् એ સપ્તભંગીવડે મેં આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યું સાત નયો અને સપ્તભંગી-

'[illegible]' [illegible] વદેની '[illegible]' એમ [illegible] છે

તો ક્ષણિક છે, માટે બાહ્ય વસ્તુમાં રાચવુંમાચવું નહિ. આત્મા આનંદને માટે પણ બાહ્ય વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવા ઇચ્છે છે. પણ જો તેને ખાત્રી થાય તો બાહ્ય વસ્તુઓમાં મુંઝાય નહીં. આત્માને જ્યારે વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે નિશ્ચય કરે છે કે ખરેખર હું બાહ્ય પદાર્થો કે જે જડ છે તેમાં હું નથી. બાહ્યવસ્તુઓમાં અહં અને મમત્વ બુદ્ધિથી રાગદ્વેષ કરી ભૂલ્યોઝુલ્યો રખડયો; પણ ખરી શાંતિ મળી નહિ. આત્મિક શુદ્ધ સ્વરૂપના અવબોધથી ખરેખર સત્ય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે હવે વિચારવું જોઇએ કે, બાહ્ય પદાર્થોમાં હું એટલે આત્મા નથી ત્યારે મ્હારે શામાટે બાહ્યમાં મિથ્યા ભિમાન કરવું જોઇએ? અલબત્ત, ન કરવું જોઈએ. હે આત્મન્! ત્હારૂં ધન તો જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર, વીર્ય, સુખ વગેરે છે આત્મ ધનથી બાહ્ય સુવર્ણ વગેરે ધન તો ભિન્ન છે આત્મિક ધનની આગળ બાહ્ય ધન તો કંઇ પણ હિસાબમાં નથી. બાહ્ય સર્વ ધનથી આત્મા ભિન્ન છે એમ પુનઃ પુનઃ ક્ષણે ક્ષણે ભાવના કરવાથી આત્મા ભેદજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરે છે. હું સર્વથી ન્યારો છું આ અમૂલ્ય વાકય વૈરાગ્ય રંગમાં આત્માને તલ્લીન કરે છે આ દેખાતા સ્થૂળ પદાર્થમાં કોઈ પણ પ્રકારની વાસના રહેતી નથી, બાહ્ય વસ્તુઓની વાસનાયોગે બાહ્યવસ્તુઓનાસંબંધમાંઅવતાર લેઇ આવવું પડે છે. જડ પદાર્થોના વિશેષ સંબંધમાં આવવાથી આત્મા જ્ઞાનાદિક ઋદ્ધિથી દૂર રહે છે અને તેથી પરિણામ એ આવે છે કે, આત્મા પોતાના સહજ સુખના અજ્ઞાનને લીધે બાહ્યમા ને બાહ્યમા રાચીમાચી રહે છે અને તેથી આત્મ સુખની ગંધ પણ વેદી શકતો નથી, અને જ્યાંસુધી તે આત્મ

ધારવા વિશેષતઃ પ્રયત્ન કરવો જાઈએ. સમભાવની ઉચ્ચ કોટી પર ચઢતાં અનેક વિઘ્નો આવીને ઉભાં રહે છે. તેની સાથે બહાદૂરીથી લડવું જોઇએ, વિઘ્નોથી કદી હારી જવું નહિ. સમભાવની કોટી પર ચઢતાં આનંદની ખુમારી ઘટમાં પ્રગટે છે. પશ્ચાત્ યોગી સમભાવમાં રહેવા સદાકાલ ઈચ્છે છે ઉપશમ-શ્રેણિ અને ક્ષપક શ્રેણિ પર ચઢવાને માટે સમભાવ એ ઉત્તમ કુંચી છે. આવો ઉત્તમ સમભાવ ધારણ કરનાર ચારિત્રી કહેવાય છે.

પુનઃ ચારિત્રીનું લક્ષણ કહે છે

श्लोकः

समो हर्षविषादेषु, समो मानापमानयोः ।
स्तुतिनिन्दादिभावेषु, समश्चारित्रयोगिराट् ॥ १६ ॥

શબ્દાર્થ.—હર્ષ અને વિષાદમાં સમ હોય, માન અને અપમાનમા જે સમ હોય, સ્તુતિ, નિન્દા, પુત્ર, શત્રુ, મિત્ર, સંસાર અને મુક્તિ વગેરેમાં જે સમભાવ ધારણ કરનાર હોય, તે ચારિત્ર ધારણ કરનાર ઉત્તમ યોગી કહેવાય છે.

ભાવાર્થઃ—જે હર્ષના પ્રસંગોમાં સમ હોય તેમજ વિષાદના પ્રસંગોમાં સમ હોય, વિષાદના પ્રસંગોમાં જે આત્મભાવને ધૈર્યથી ત્યાગ કરે નહી તેમજ માન અને અપમાનમા પણ સમભાવે રહેતા હોય, કોઇ સ્તુતિ કરે તો તેના ઉપર રાગ નહીં અને કોઇ નિન્દા કરે તો તેના ઉપર દ્વેષ નહીં, કોઈ કંઈ કહે અને કોઈ કંઈ કહે પણ જે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમા રહી પરભાવમા પડનારા ન હોય, જે મહાત્મા લાભ મળે વા અલાભ મળે તો પણ સમભાવ ધારણ કરનાર હોય,

શબ્દાર્થ:—મહાયોગી જ્ઞાનગર્ભિત ઉત્તમ વૈરાગ્ય પામીને અક્ષર નિર્મલ, શુદ્ધ, પરમાત્મપદને સેવે છે.

ભાવાર્થ :—ઉત્તમ એવો જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય પામીને યોગી અક્ષર નિર્મલ પરમાત્મપદ પામે છે. દુ ખગર્ભિત વૈરાગ્ય, મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનગર્ભિત એમ વૈરાગ્યના ત્રણ ભેદ પડે છે. દુ'ખના યોગે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આવો વૈરાગ્ય મિથ્યાત્વીને પણ હોય છે. મોહગર્ભિત વૈરાગ્યમાં મોહનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે, આવો વૈરાગ્ય પણ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. આ બે પ્રકારના વૈરાગ્ય તો અજ્ઞાનીને પણ હોય છે. જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય છે તે જ ઉત્તમ છે, કારણ કે તે સર્વ પદાર્થોનું હેય, જ્ઞેય અને ઉપાદેયપણે જ્ઞાન થયા પછી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યથી આત્મા સમભાવશ્રેણિ પર ચઢી શકે છે આત્મા વિના અન્ય વસ્તુ પર મમત્વભાવ બંધાતો નથી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યવાળો સર્વ આત્માઓને પોતાના સમાન માને છે. પ્રારબ્ધયોગે સાંસારિક કાર્ય કરતો છતો પણ જલપંકજવત્ ન્યારો રહે છે. સંસારની ખટપટમાં તે મુંઝાતો નથી. ગચ્છનો કદાગ્રહ કરી મનુષ્યજન્મની નિષ્ફલતા કરતો નથી જે જે હેતુઓથી રાગ અને દ્વેષ થાય તે તે હેતુઓથી દૂર રહે છે તૃષ્ણાના પાશમાં પડી મૃગવત્ દીન થતો નથી. આત્મા તે જ સારમાં સાર માને છે, પરમાત્મભાવનામાં સદાકાલ મગ્ન રહે છે. શરીરમા છતાં શરીરથી ભિન્ન પોતાના આત્માને ભાવે છે શુદ્ધ ઉપયોગમા રમણતા કરી પરમપદ સુખ પ્રાપ્ત કરે છે ચારિત્રધારક યોગીને આ સંસારના કોઈ પણ પદાર્થ

'ન ાનું' મનોગામા દિગંબરપૂર્વ: આમી જ નીએ 'દૃશ' કરે તે મર્ત છે.

છે. જીવો દેશ, કુળ, જ્ઞાતિ, શરીર, ધન અને કુટુંબના મમત્વથી લડી એકબીજાની ખુવારી કરે છે. જ્યાં ત્યાં મમત્વની લડાઈ જોવામાં આવે છે. જગત્માં જે જે ઇષ્ટ વસ્તુઓ છે તેમાંથી મમત્વનો અધ્યાસ ઉઠવો મુશ્કેલ છે. સર્વ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી શકાય છે; પણ જે હૃદયમાં પરિણમી રહી છે એવી મમત્વઉપાધિનો ત્યાગ કોઈ મહાપુરૂષો કરી શકે છે. મમત્વઉપાધિનો ત્યાગ કરતાં ત્યાગઅવસ્થાની સિદ્ધિ થાય છે. વિશેષ શું કહેવું ? મમત્વોપાધિનો નાશ થતાં આત્મા મુક્ત કહેવાય છે

કેટલાક કહે છે કે નગ્ન થયા વિના મુક્તિ મળતી નથી, કારણ કે લંગોટી જેટલું વસ્ત્ર રાખવાથી પણ મુક્તિ મળતી નથી કિન્તુ આમ તેમનુ કહેવું વિચારવા યોગ્ય છે, કારણ કે મુક્તિમાં પ્રતિબંધક વસ્ત્ર થતું નથી પણ મૂર્ચ્છા થાય છે. નગ્નાવસ્થામાં પણ શરીર મમત્વ હોય છે તો કેવલજ્ઞાન થતું નથી, માટે મમત્વ તેજ ખરેખર વસ્તુતઃ ઉપાધિ છે દુનિયાની વસ્તુઓ પર જેને મમત્વભાવ નથી તે જ ખરેખરો ત્યાગી છે. મમત્વબુદ્ધિના ત્યાગ વિના બાહ્ય વસ્તુનો ત્યાગ તે વસ્તુતઃ ત્યાગ નથી ઘણા બાહ્યના ત્યાગીઓ અન્તરંગમાં મમત્વથી સળ્યા કરે છે મમત્વઆદિથી આત્મા પોતે સુખ પામી શકતો નથી અને ઉલટો અન્યને પણ હેરાન કરે છે જો હૃદયમાં મમત્વ નથી તો જગતના પદાર્થોથી આત્મા બંધાતો નથી, તેમજ કર્મથી પણ બંધાતો નથી અને જો મમત્વ છે તો બાહ્ય ત્યાગ કરીને ત્યાગી બનો તો પણ કર્મથી બંધાવું પડે છે.

'ચિત્ત' ઉતન ઉસકા સાફ થાય, ગમગાર કે ગ્લાનિ ન રહે!

દૃઢપ્રહારી જેવા ઘોરકર્મ કરનારાઓની મુક્તિ પણ ભાવચારિત્રના યોગે થઈ છે, થાય છે અને થશે આવું ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ભાવચારિત્ર વિના દ્રવ્યચારિત્ર નાટકીઆથી વિશેષ ઉપમા ધરાવી શકતું નથી

ભાવચારિત્રથી આત્મા સહજ સુખનો આસ્વાદ કરીને બાહ્ય સુખનો પરિત્યાગ કરે છે. ભાવચારિત્ર એમ કહે છે કે-મારામાં એટલું બળ છે કે-દ્રવ્યચારિત્ર વિના પણ હું જીવોને મુક્તિ પમાડી શકું છું. મ્હારૂં અપૂર્વ બળ કોઈ વિરલા પુરુષો જાણી શકે છે. જે ભવ્ય જીવો મ્હારૂં બળ જાણે છે તે મ્હને પ્રાપ્ત કરવા પરિપૂર્ણ ઇચ્છા ધરાવે છે, જ્યારે ત્યારે પણ મ્હારા વિના કોઈ જીવની મુક્તિ થઈ નથી અને થવાની નથી. આવું અપૂર્વ ભાવચારિત્ર પામીને જીવો પરમાત્મસુખ પામે છે, માટે ભાવચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. પરમાત્મસુખ તે જ ખરેખર સુખ છે. આવો સદ્‌ભૂતાનંદ પ્રાપ્ત કરવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

કેવો મુનિવર આવો અપૂર્વ આનંદ પામે છે તે જણાવે છે.

શ્લોકઃ

संत्यक्तसर्वसंकल्पो, निर्विकल्पसमाधिताम् ।
संप्राप्य तात्त्विकानन्द-मश्नुते संयतः स्वयम् ॥ २१ ॥

શબ્દાર્થ :—જેણે સર્વ સંકલ્પોનો ત્યાગ કર્યો છે એવો મુનિવર પોતે નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામીને સહજાનન્દને પામે છે.

દમનાં દસનાં 'જીવે' તેજ મૃત્યુ વખતે 'આબાદ' દસી શકે છે.

પણ તે બિચારા તેનું સ્વરૂપ યથાર્થ સમજી શકતા નથી. મનના વિકલ્પસંકલ્પ ટાળવા માટે બહુ ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ. ધ્યાનક્રિયાનો વિશેષ આદર થવાથી મનના સંકલ્પો ટળે છે બાહ્ય પદાર્થોની વાસનાજ્યાંસુધી હોય છે ત્યાં સુધીમનમાં સંકલ્પવિકલ્પ થયા કરે છે,પણ સમજવું જોઈએ કે,બાહ્ય પદાર્થો ક્ષણિક છે,બાહ્ય પદાર્થોથી કદી સુખ થવાનું નથી,બાહ્ય પદાર્થો પોતાના કદી થવાના નથી ત્યારે બાહ્ય પદાર્થોમાં કેમ લોભાવું જોઇએ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં વાસનાનો નાશ થાય છે બાહ્ય પદાર્થો મળતા હર્ષ થતો નથી તેમજ બાહ્ય પદાર્થો જતાં શોક થતો નથી હર્ષ અને શોક વિનાની આત્માની દશાને સમભાવદશા કહે છે આવી દશામાં જે કંઈ બાહ્ય કાર્યો કરવામાં આવે છે તો તેથી આત્મા બંધાતો નથી. પૂર્વકર્મના ઉદયે જે જે કાર્યો કરવાં પડે છે, જે જે કર્મો ભોગવવાં પડે છે તે તે સર્વ ઉદાસીન પરિણામે કરવાં તથા ભોગવવાં પડે છે. તેથી વિકલ્પસંકલ્પ નવા ઉઠતા નથી, અર્થાત્ આર્ત્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન થતું નથી ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનમાં આત્મા રહે છે આવી દશા પામીને જ્ઞાની મુનિવર નિર્વિકલ્પદશાનાં સુખ અનુભવે છે જે આનંદ ભોગવે છે તે સહજાનંદ છે જ્ઞાની મુનિઓ નિર્વિકલ્પદશાનાં સુખ ભોગવતાં ગયો કાળ પણ જાણતા નથી

જ્ઞાની આવી નિર્વિકલ્પ દશાનો અધિકારી થઇ સમદશામાં સદાકાલ ઝીલે છે તે લક્ષણસહ બતાવે છે.

श्लोकः

मनःस्थैर्यं समामाद्य, दत्तलक्ष्योपयोगकः ।
भवे मुक्तौ समत्वाच्च, स्वादते समतामृतम् ॥ २२ ॥

પોતાના આત્મા તાનમાં જે મગ્નાન છે તેને અત્યન્ત રીતે ઉવે છે.

શબ્દાર્થ :—આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપ લક્ષ્યમાં તીવ્ર ઉપ-
યોગ જેનો એવો મુનિવર મનની સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરીને બાહ્ય
અને મુક્તિમાં સમપણે રહીને સમતારૂપ અમૃતને ચાખે છે.

ભાવાર્થ :—આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. એકેક
પ્રદેશમાં અનંત જ્ઞાનદર્શનચારિત્રાદિ ગુણો રહ્યા છે. નિશ્ચય
નયથી વિચારતાં સિદ્ધના આત્માઓ સમાન સર્વના આત્માઓ
શુદ્ધ છે. આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં ઉપયોગ દેતાં મનની
સ્થિરતા થાય છે, અને મનની સ્થિરતા થતાં સમભાવદશા
પ્રગટે છે, રાગદ્વેષની પરિણતિનો નાશ થાય છે. મનની
સ્થિરતા થતાં રાગ અને દ્વેષ પ્રગટી શકતો નથી તે વખતે
કોઈ વસ્તુ ઉપર રાગ કે દ્વેષ થતો નથી, કોઈ વસ્તુ પ્રિય-
અપ્રિય લાગતી નથી, કોઈ વસ્તુ [illegible] શોક લાગતી નથી.
મુક્તિ અને સંસાર ઉપર પણ સમભાવ આવે છે. [illegible]
નિર્વિકલ્પ [illegible] [illegible]
[illegible] છે, આત્માના શુદ્ધ [illegible]

એવો સ્વભાવ છે કે તેને કંઇક ને કંઇક વિચારવું જોઇએ. મનને શુદ્ધસ્વરૂપમાં રમાવતાં તે આત્માના ઉપયોગમાં ભળે છે અને તેથી બાહ્યવસ્તુઓનું ભાન ભૂલી જાય છે. આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ સ્થિર છે, શુદ્ધસ્વરૂપની સ્થિરતાના સંગે મન પણ સ્થિર થાય છે, શુદ્ધસ્વરૂપમાં વિકલ્પસંકલ્પ નથી, તેથી વિકલ્પ-સંકલ્પ ટળતાં આત્મા પોતાની સહજાનંદદશાનો અનુભવ લઇ શકે છે. જડ વા ચેતન સર્વે પદાર્થો પોતપોતાના સ્વરૂપે રહ્યા છે. જડ પદાર્થ છે તે ચેતન થતા નથી અને આત્માઓ કદી જડ થવાના નથી, ચેતનના સ્વભાવે ચેતનમાં સુખ છે. આમ શુદ્ધ ઉપયોગ થતા સમભાવરૂપ અનુભવપ્રકાશ ખીલે છે.

તે સમયે આત્મા બીજના ચંદ્રમાની પેઠે ખીલ્યો ગણાય છે તે જણાવે છે

श्लोको :

सान्यामृतप्रसादेन, जीवन्मुक्तोऽभिधीयते ।
सम्यग्दृष्टिगुणस्थाने, सापेक्षातो घटेत सः ॥ २३ ॥

शुक्लेन परिणामेन, साम्यानन्दो विवर्द्धते ।
ध्याता सम्यग् विजानाति, ध्यानं हि ज्ञानयोगतः ॥२४॥

શબ્દાર્થ :—સમભાવરૂપ અમૃતના પ્રસાદવડે જીવન્મુક્ત કહેવાય છે અને જીવન્મુક્ત, અપેક્ષાથી સમ્યગ્દષ્ટિ ગુણ-સ્થાને ઘટે છે. શુકલપરિણામ વડે સમતારૂપ આનંદ વૃદ્ધિ પામે છે અને ધ્યાતા, જ્ઞાનયોગવડે સમ્યગ્ધ્યાનને સારી રીતે જાણે છે.

અધળાં દુઃખો 'વચ્ચેય' જીવન Holiday જેવું લાગે ત્યાં 'જીવન' છે.

ભાવાર્થ :—સમભાવરૂપ અમૃત પ્રસાદવડે આત્મા જીવન્મુક્ત ગણાય છે. જીવતાં પણ જાણે મુક્ત થયેલા હોય એવા સિદ્ધનાં સુખનો અનુભવ લેનાર આત્માને અપેક્ષાએ જીવન્મુક્ત કહેવામાં આવે છે, ખરું જીવન્મુક્તપણું તો તેરમા ગુણસ્થાનકમાં સયોગી કેવલીને ઘટે છે પણ અપેક્ષાએ ચોથા ગુણસ્થાનકથી પણ આવું જીવન્મુક્તપણું ઘટી શકે છે [illegible] ગુણસ્થાનકમાં પણ ભેદજ્ઞાનથી [illegible] [illegible] [illegible]

છે તેમ તેમ સમતારૂપ અમૃતનો સ્વાદ વિશેષતઃ ભોગવે છે. સમભાવથી જે સહજાનન્દ પ્રગટે છે તેનો સ્વાદ તે દશામાં જે વર્તે છે તે જ ચાખે છે, અનુભવરૂપ જિહ્વાવડે સમભાવથી થતા આનંદનો સ્વાદ ચાખી શકાય છે, આવો સમભાવીય સહજાનન્દ અપૂર્વ છે, અકૃત્રિમ છે, આત્માના ઘરનો છે. આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપનું જે ધ્યાન કરે છે તે જ સમભાવથી થતા આનંદને ભોગવી શકે છે. ધ્યાન વિના સમભાવ પરખાતો નથી, ધ્યાન વિના ચંચળતા મટતી નથી, ધ્યાન વિના મન સ્થિર થતું નથી, ધ્યાન વિનાનું જ્ઞાન છે તે ઉપરટપકીયું છે, ધ્યાની પુરૂષ આત્માનો સહજાનન્દ ભોગવી શકે છે, જ્ઞાન વિના ધ્યાન હોતું નથી, કારણ કે જો આત્માનું જ્ઞાન ન હોય તો આત્માનું ધ્યાન શી રીતે કરી શકાય ? આત્માનું જ્ઞાન હોય છે તો જ આત્માનું થઇ શકે છે એવો નિશ્ચય છે, માટે ધ્યાનના અભિલાષિઓએ આત્મજ્ઞાન કરવું, કારણ કે ધ્યાન પ્રતિ જ્ઞાન કારણભૂત છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન અને ધ્યાનથી અનુભવ અને તેથી સમભાવ અને તેથી સહજાનન્દ સ્ફુરે છે આ બાબતનો અનુભવ ધ્યાનીને થાય છે માટે આત્માર્થી જીવોએ ધ્યાનીની સંગત કરવી. ધ્યાનયોગીને અવશ્ય જ્ઞાનયોગ હોય છે અને ધ્યાનયોગ હોય છે, ધ્યાનયોગ વિના કોઇ કદાપિ મુક્તિ પામનાર નથી.

ધ્યાનયોગ વિના મનની ચંચળતા ટળવાની નથી તે બતાવે છે.

શ્લોક.

मनश्चञ्चलतां प्राप्य, यत्र तत्र परिभ्रमत् ।
स्थिरतां लभते नैव, आत्मनो ध्यानमन्तरा ॥ २५ ॥

શબ્દાર્થઃ—મન ચંચળતા પામીને જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કર્યા કરે, આત્માના ધ્યાન વિના સ્થિરતાને પામતું નથી.

ભાવાર્થઃ—રાગ અને દ્વેષના યોગે મન ચંચળ થઈને જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે. ક્ષણમાત્ર પણ એક ઠેકાણે ઠરતું નથી. મન રાત્રિ અને દિવસમાં જ્યાં ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે. વિદ્યુતના વેગ કરતાં પણ મનની ગતિ અત્યંત વેગવાળી છે, આકાશમાં ચઢી જાય. કદાપિ પાતાળમાં પેસી જાય [illegible] મનને જીતવું મહાદુર્લભ છે [illegible] અને [illegible] ઉલ્લંઘન [illegible] કરી શકાય છે પરંતુ મનને વશ કરીને [illegible] થાય છે, પણ [illegible] પરંતુ મનને જીતી શકાતું નથી. [illegible]

તેટલા મનમાં પ્રગટે છે, માટે મન વશ કરતાં સર્વ વિકારોનો જય થાય છે. મનને જીતવામાં અનેક પ્રકારના ઉપાયો યોજવા પડે છે, છટકી ગયેલ ઢોરને પણ વશ કરવું હોય તો અનેક ઉપાયો યોજવા પડે છે ત્યારે મનને વશ કરવાના ઉપાયો કેટલા યોજવા જોઇએ ? આત્મજ્ઞાન થાય તો મનને વશ કરવાના ઉપાયો સુજે છે, આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે સદ્‌ગુરુની ઉપાસના કરવી જોઈએ મનને વશ કરવા માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે—આત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. આત્માનું ધ્યાન કરતાં મનની સ્થિરતા થાય છે. આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનનો ત્યાગ કરીને ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનનું અવલંબન કરવું જોઈએ, ધર્મધ્યાન ધ્યાતાં અશુભ લેશ્યાના વિચારોનો નાશ થાય છે અને શુભ લેશ્યાના વિચારો પ્રગટ થાય છે. શુભ વિચારોમાં અનંત શક્તિ રહી છે. અશુભ વિચારોનો નાશ કરવો તે પણ પોતાના હાથમાં છે સારા વિચારો કરવા તે પણ પોતાના હાથમાં છે આત્મા ધારે તો શું કરી શકતો નથી ? કાયા, વાણી અને મનને વશ કરવાની શક્તિ આત્મામાં રહી છે. આત્મા ધારે છે તે કરી શકે છે તો મનને વશ કેમ ન કરી શકે ? આત્મા પોતના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે ત્યારે મન અન્યત્ર પરિભ્રમણ કરતું નથી. આત્મામા ચિત્ત રાખવાથી રાગ અને દ્વેષ થતો નથી. આત્મધ્યાનથી મન બહિર્ ભટકતુ નથી, અને જ્યારે બહિર્ ભટકતું નથી ત્યારે રાગદ્વેષ શી રીતે પ્રકટી શકે ? અલબત્ત, પ્રકટી શકે નહીં માટે -આત્મધ્યાન તે જ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. યોગિયો મન વશ

આનંદ એ માનસિક વ્યાધિઓનો નાશ કરનાર ઉત્તમ રસાયણ છે.

કરવા અષ્ટાંગયોગની સાધના કરે છે. હઠયોગ અને રાજયોગથી મનને વશ કરવા પ્રયત્ન કરવો. રાજયોગની પ્રાપ્તિમાં હઠયોગ નિમિત્તકારણ છે. હઠયોગની ક્રિયાઓ રાજયોગીને મન વશ કરવામાં સાહાય્ય કરે છે. મનને આત્મા પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્યાં જ્યાં મન જાય ને જે જે ચિંતવ્યા કરે છે તે તે ચિંતવે છે તેનો પણ ઉપયોગ રાખવાથી લાભ છે, ઉપયોગ પૂર્વક મનનું ચિંતવન તથા [illegible] છે તેથી મનની [illegible], માટે [illegible] મન વશ કરવા [illegible] કરવો. [illegible]

[illegible]

કર્મનો નાશ થાય છે અને બારમા ગુણસ્થાનકના અંતે કેવલજ્ઞાન પ્રગટે છે. આવું સર્વોત્તમ આત્મધ્યાનનું અવલંબન કરવું જોઈએ. આત્મધ્યાનથી મન વશ થાય છે એ ખરેખર અનુભવની વાત છે. ક્ષયોપશમજ્ઞાનથી જે ધ્યાન કરાય છે તેનો ઉપયોગ સતત રાખવો જોઈએ આત્મધ્યાનસંતતિથી અંતે પરમાત્મસુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. તર્હિં મન વશ થાય તેમાં તો શું કહેવું ?

મનને વશ કરવાને આ પ્રમાણે ધ્યાન મુખ્ય હેતુ છે એમ જણાવી હવે મન વશ કરવા માટે સર્વ ઉપાયો સિદ્ધાંતોમાં દર્શાવ્યા છે તેમ પ્રતિપાદન કરે છે.

શ્લોક :

चित्ते वशीकृते सर्वं विजानीयाद्वशीकृतम् ।
वशीकरणाय चित्तस्य, सर्वोपायाः प्रजल्पिताः ॥२६॥

શબ્દાર્થ :—ચિત્ત વશ કર્યાથી સર્વ વશ કર્યું એમ જાણવું. શાસ્ત્રમાં તપ, જપ આદિ સર્વ ઉપાયો કહ્યા છે તે ખરેખર મન વશ કરવા માટેજ જાણવા

ભાવાર્થ :—ચિત્તની ચંચળતા અનેક પ્રકારની બાહ્યોપાધિયોગત: કહેવાય છે હસ્તિકર્ણવત્ તથા વિદ્યુલ્લતાવત્ મનની ચંચળગતિ કોણ અનુભવતો નથી ? એ તાદૃશ મન વશ કરવા માટે તપની પ્રરૂપણા કરી છે જપ કરવાનું કારણ પણ તે જ છે, કારણ કે જપ કરવાથી અન્ય વસ્તુઓમા મનના

ચૈતન્યયુક્ત જ્ઞાન ને હસતો ચહેરો જ દુનિયામા સૌને ગમે છે.

પોતાના સ્વભાવમાં રમતો છતાં બાહ્યનાં કાર્ય કર્યાં છતાં પણ લેપાતો નથી. જલકમલવત્ આત્માની નિર્લેપતા સિદ્ધ કરવામાં મનને આત્મસન્મુખ કરવું જોઈએ.

આત્માર્થસાધક બંધુઓએ પ્રથમ સમ્યક્ સ્યાદ્વાદરીત્યા આત્મજ્ઞાન મેળવવું બાહ્ય દૃશ્યમાં હું નથી એવી દૃઢ ભાવના કરવી. બાહ્યવસ્તુમાં હું અને મ્હારૂં એવો પરિણામ ન ઉઠે ત્યાં સુધી આત્મભાવના કરવી, આત્મભાવનાની પરિપકવ દશા માટે દરરોજ એક બે કલાક એકાંત નિર્જન ઉપદ્રવરહિત, રમણીય યોગ્ય પ્રદેશમાં જવું, જીવરહિત સ્થાનમાં હેઠળ કંબલ વગેરે પાથરી સમપણે બેસાય તેમ બેસવું. બેસીને પ્રાણાયામ, ગુરુગમપૂર્વક કરવા, છેવટે વીશ કેવલ કુંભક પ્રાણાયામ કરવા, પદ્માસન વા સિદ્ધાસને બેસવાની ટેવ ત્રણ કલાક પર્યંતની પાડવી, પ્રાણાયામ કર્યા બાદ પ્રત્યાહારની ક્રિયા કરવી, મમત્વ-ભાવનો ત્યાગ કરી આકાશની પેઠે નિર્મલ પોતાનો આત્મા ધારી સ્થિર દૃષ્ટિથી આકાશ વગેરે કોઇ પણ પદાર્થ ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપવી નાભિકમલ વા બ્રહ્મરન્ધ્ર તથા હૃદયકમળ વગેરે સ્થાનોમાં આત્માના અસંખ્યેય પ્રદેશની ધારણા કરવી, આત્માજ ધ્યેય છે, તેના શુદ્ધગુણોનું સ્વરૂપ વિચારવું. આત્માનું શુદ્ધ ધ્યાન ધરવું, સર્વ જડ વસ્તુઓનાં ધ્યાન મૂકીને આત્મધ્યાન ધરવું જોઇએ આત્માની નિર્વિકલ્પદશામાં સમાધિનાં સુખ અનુભવવાં જોઈએ, મનની નિર્વિકલ્પદશા થતાં આત્મા પોતાના સહજ ગુણોનો પ્રકાશ કરે છે ક્ષયોપશમભાવના ચારિત્રમાં આ પ્રમાણે ઉદ્યમ કરતાં કરતાં અપ્રમત્તદશાનાં સુખ અનુભવી

જ્ઞાનના 'ગુણચોપા' બની શકે તેનેજ ચારિત્રનુ મોક્ષ ગેટીયમ સાપડે છે.

શકાય કે મનને જીતવાના અનેક ઉપાયો કહ્યા છે કોઈપણ માર્ગ અવલંબીને આત્માના સ્વરૂપમાં રમવું અને સ્વરાજ્ય સિદ્ધિ કરવી મનને વશ કરતાં જે વશ કરવાનું છે તેનું તે વશ કર્યું સમજવું. ભિન્ન ભિન્ન રુચિવાળા જીવો ગમે તે માર્ગે મનને જીતવા પ્રયત્ન કરે તેના તે ઇષ્ટ છે [illegible] સિદ્ધિ થાય છે એમ જિનેશ્વર ભગવાન કહે છે. મનને વશ કરવાના ઉપાયો ભિન્ન ભિન્ન હોય તોપણ જે ઉપાય [illegible] તેનાથી ભિન્નનું ખંડન કરવા પ્રયત્ન કરવો નહીં [illegible]

[illegible]

શક્તિ જ કારણ છે. આત્માની વીર્યશક્તિ છે તે આત્મામાં જ પરિણમે તો અનંતકર્મથી મુક્ત થઈ શકે. તે માટે ખાસ આત્માનુંજ ધ્યાન કરવું જોઈએ ખરેખર પર-જડ વસ્તુમાં રમણતા કરવાની શી જરૂર ? પરવસ્તુનું ધ્યાન કરતાં આત્માને શો ગુણ ? આત્મા પોતાના સ્વરૂપનું ધ્યાન કરે તો સંસારબંધનમાંથી છૂટી શકે.

આત્મધ્યાનથી અનંતભવનાં કરેલ કર્મનો ક્ષય થાય છે, જેટલું આત્મબળ આત્મામાં પરિણમે છે તેટલાં કર્માવરણોનો નાશ થતાં આત્માની નિર્મલતા પ્રગટે છે. બાહ્યની અનેક વસ્તુઓ કે જે ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ નથી, ત્યારે તેઓનું ધ્યાન કરવાથી કંઈ ફાયદો થતો નથી. આત્માના સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરવાથી આત્માની નિર્મલતા પ્રગટે છે અને અનેક દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે. આત્મા પોતે પરમાત્મા છે એમ ધ્યાન ધરવાથી આત્માની અનંતશક્તિઓનો પ્રકાશ થાય છે. પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતાં પણ આત્મા પરમાત્મા થાય છે. અરિહંતાદિક પદનું પણ ધ્યાન ધરતાં આત્મા પરમાત્મા થાય છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં રહેલા અનંતગુણો પૈકી જે જે જ્ઞાનાદિ ગુણો અનુભવમાં આવે તેમાં સંયમ કરવો. યોગવિદ્યાના આશય પ્રમાણે ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણની એકત્ર સ્થિતિને સંયમ કહે છે.

દુનિયાનાં ધર્મનાં પુસ્તક દરેક મનુષ્ય વાંચી જોશે તો માલૂમ પડશે કે-આત્મા જ અનંતશક્તિનું સ્થાન છે, આત્મા જ

માટીના Masses માંથી જુદા તરી વ્યક્તિત્વ ખીલવે ત્યાં ચારિત્ર છે

श्लोको :

स्वप्नवद् बाह्यभावेषु ममत्वं नैव युज्यते
तथैव द्वेष्यता तत्र, ज्ञानिनो नैव युज्यते ॥ २८ ॥
नैव स्त्रीशत्रुभोज्यादि, पदार्था मोहहेतुकाः ।
मोहबुद्ध्या स्व तत्र, द्विषन् रज्यन् विमुह्यति ॥ २९ ॥

શબ્દાર્થ :—સ્વપ્નસમાન ક્ષણિક બાહ્ય દશ્ય પદાર્થોમાં મ્હારાપણાની બુદ્ધિ ધારણ કરવી તે યોગ્ય નથી. તેમ જ તે બાહ્યપદાર્થોમાં જ્ઞાનીઓએ દ્વેષ્યતા કરવી તે યોગ્ય નથી

સ્ત્રી, શત્રુ અને ભોજ્ય વગેરે પદાર્થો પોતે કંઈ મોહના હેતુઓ નથી અજ્ઞ જીવ ફક્ત મોહબુદ્ધિથી રાગ કરતો અને દ્વેષ કરતો ત્યા મુંઝાય છે.

ભાવાર્થ :—બાહ્ય પદાર્થો ખરેખર સ્વપ્નના સમાન ક્ષણિક છે. બાહ્ય પદાર્થોમાં ઈષ્ટબુદ્ધિ થાય છે તે ખરેખર ભ્રાંતિ છે. બાહ્ય પદાર્થોને મ્હારા માનવા તે ભ્રાંતિ છે. બાહ્ય પદાર્થો ક્ષણિક છે, અનેક જીવો બાહ્ય પદાર્થોને મ્હારા મ્હારા માની ચાલ્યા ગયા, પણ કોઇની સાથે બાહ્ય વસ્તુઓ ગઈ નહીં; જે વસ્તુઓ મનુષ્યો પોતાની માને છે તે વસ્તુઓ કોઇપણ રીતે તેમની નથી. દાખલા તરીકે જેમ અજ્ઞપુરુષ એક ઘરને મમતાથી પોતાનુ માને છે ત્યારે તેમાં રહેતા ઉંદર વગેરે તે ઘરને મમતાથી પોતાનુ માને છે, કારણવશાત્ મમતાથી લડી પણ મરે છે

મમતા પોતાનું જોર બતાવી જગતના જીવોને પોતાના વશમા કરે છે. મમતાથી બાહ્ય વસ્તુઓની સદાકાળ ઝંખના થયા કરે અને તેથી મનમાં જરા માત્ર પણ શાંતિ થતી નથી, મમતા વશ થયેલો મનુષ્ય ઇષ્ટ વસ્તુ પર રાગ કરે છે અને અનિષ્ટ વસ્તુ પર દ્વેષ કરે છે, મમતા યોગે મનુષ્ય આ દેખાતા શરીરમાં મ્હારાપણાની બુદ્ધિથી મુંઝાઇ જાય છે. જે શરીરને પોતાનું માને છે તે શરીર જડ પુદ્ગલપરમાણુઓથી બનેલું છે. શરીરમાં રહેનારા કીડા એમ જાણે છે કે–આ શરીર અમારૂં છે ને મનુષ્ય જાણે છે કે મ્હારૂં છે. વસ્તુત: વિચારી જોતાં માલૂમ પડે છે કે, શરીર ત્રણ કાલમાં પોતાનું નથી. સાત ધાતુનું શરીર બનેલું છે તેમાંની એક ધાતુ પણ આત્માની નથી, શરીરમાંથી આત્મા નીકળી જાય છે ત્યારે સાત ધાતુઓનું રૂપાંતર થઇ જાય છે અને તે વળી અન્ય જીવના શરીરપણે પરિણમે છે. મનુષ્યના આત્માએ ભૂતકાળમા અનંત શરીરો ધારણ કર્યાં હતા, તે શરીરો રૂપાતર પામી અનેક જીવોના શરીરરૂપે પરિણમ્યા હશે. હાલ પણ જે શરીરો દેખાય છે તે ભવિષ્યકાલમાં અન્ય શરીર વગેરે આકારોમાં ગોઠવાઇ જશે અને તેના માલિક અનેક અન્ય જીવો થશે, તેને માટે પરસ્પર લડાઇ પણ કરશે હાલ જે સ્રીના શરીરના પુદ્ગલ છે તે કોઇ વખત માતાના શરીરરૂપે પરિણમેલા હતા અનેકપણે પરિણમવાનો પુદ્ગલનો સ્વભાવ છે. અહો! કયા પદાર્થ ઉપર મમતા રાખવી જોઇએ ? જે પદાર્થો ઘડીમાં શાતાવેદનીયના હેતુપણે પરિણમેલા હોઇ વ્હાલા લાગે છે,

તેના ઉપર રાગ થાય છે, તે જ પદાર્થો અશાતાવેદનીયના હેતુભૂત થતાં તેઓના પ્રતિ દ્વેષ પ્રગટે છે.

જે દૂધપાક ખાવા પર રાગ હોય છે તેના ઉપર ઘડીમાં કારણવશાત્ દ્વેષ પ્રગટે છે. દૂધપાકમાં કંઈ રાગદ્વેષ નથી પણ દૂધપાક પર મનથી રાગદ્વેષ થાય છે. આ પ્રમાણે ખરેખર રાગદ્વેષ મનમાંથી ઊઠે છે, ત્યારે એમ સિદ્ધ થયુ કે—બાહ્ય વસ્તુઓ ઇષ્ટ વા અનિષ્ટ નથી, પણ બાહ્ય વસ્તુઓને ઈષ્ટ વા અનિષ્ટ માની લેનાર મન છે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાની કલ્પના ધારણ કરનાર મન છે. મનમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું મોહથી કલ્પાએલું છે જ્યારે બાહ્ય વસ્તુઓમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું નથી ત્યારે તે પર શા માટે રાગદ્વેષ ધારણ કરવો જોઇએ? ખરેખર જ્ઞાનીઓને બાહ્ય વસ્તુ પર રાગ વા દ્વેષ કરવો યોગ્ય નથી. દુઃખે માથું અને કૂટે પેટ. તેમજ પાડાને રોગ અને પખાલીને ડામ દેવાની પેઠે આપણે બાહ્ય વસ્તુઓને નિંદીએ છીએ. શા માટે તેના ઉપર રાગ થાય છે? બાહ્યવસ્તુઓ કહે છે કે—અમારામાં ઇષ્ટપણું વા અનિષ્ટપણું કંઈ નથી. ત્યારે શા માટે તમારી રાગદ્વેષ પ્રવૃત્તિથી હે મનુષ્યો! તમે અમને નિંદો છો, સ્તવો છો? ચંદ્રને દેખી કેટલાકને શીતળપણાના ગુણથી તેના ઉપર રાગ પ્રગટે છે અને વિરહિણીઓને તેના ઉપર દ્વેષ પ્રગટે છે. વસ્તુતઃ વિચારીએ તો ચંદ્રના વિમાનને દેખી મનુષ્યો ફક્ત મનની કલ્પનાથી જ રાગદ્વેષ કરે છે, તેમાં ચંદ્રના વિમાનને કંઇ નથી તેમજ બાહ્ય પદાર્થો ઉપર રાગદ્વેષ થાય છે તે ખરેખર આત્માની ભ્રાંતિથી જ થાય છે. કોઇ છોકરો લાકડાના

ઘોડા ઉપર બેસે છે ત્યારે રાગ કરે છે અને જ્યારે તે ઉપ-
રથી પડી જાય છે ત્યારે લાકડાના ઘોડાને સોટી મારે છે. હવે
વિચારો કે, લાકડાના ઘોડા પર બેસનાર છોકરાને રાગ વા
દ્વેષ થયો તેમાં લાકડાના ઘોડાને શું ? અલબત્ત, કંઇ નહિ.
ખરેખર, તેમાં છોકરાના મનમાં ઇષ્ટાનિષ્ટપણું થયું તે જ કારણ છે.

સ્ત્રીનું સુન્દર રૂપ દેખી પુરૂષના મનમાં રાગ પ્રગટે અને
સ્ત્રીની પ્રાર્થના કરે, તેમાં સ્ત્રી જો પ્રાર્થના ન માને તો તેના
ઉપર દ્વેષ પ્રગટે તેમાં સ્ત્રીના શરીરનો શો વાંક ? અલબત્ત,
કંઇ નહિ ફક્ત પુરૂષના મનમાં રાગ અને દ્વેષની કલ્પના ઉઠી
તેમા અજ્ઞાનનો જ વાંક છે. પુરૂષો સ્ત્રીઓને દેખી કામઘેલા
બની જાય, મોહના પાશમાં સપડાય અને ઘોર કર્મ કરે અને
કહે કે, સ્ત્રીઓ નરકનું બારણું છે, તેમજ સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષને
દેખી મોહ કરે અને કામના વશમાં સપડાય અને કહે કે,
પુરૂષોજ નરકનું બારણું છે કારણ કે પુરૂષો ન હોત તો અમારી
ખરાબ અવસ્થા થાત નહિ. હવે અત્ર ન્યાયથી વિચારીએ તો
સત્ય જણાશે કે, પુરૂષોને સ્ત્રીઓ ઉપર મોહ થાય તેમાં પોતાના
મનમાં ઉઠતા કામવિકારનોજ દોષ છે. જો પોતાના મનમાંથી
કામવિકાર કે જે પુરૂષવેદ તરીકે ગણાય છે, તે જો શાંત થયો
તો અનેક સ્ત્રીઓથી પોતાનું કંઈ પણ ભૂંડું થવાનું નથી.
તેમજ સ્ત્રીઓના મનમાં સ્ત્રીવેદરૂપ કામવિકાર થાય છે તે જો
ન હોય તો પુરૂષોથી સ્ત્રીઓનું કંઇ પણ બગડવાનું નથી.
બન્નેના મનમા ઉત્પન્ન થતા કામવિકારનોજ દોષ છે, તેમાં અન્ય
તો નિમિત્તમાત્ર છે, માટે તત્ત્વથી વિચારીએ તો માલૂમ પડે

નઈવિનક્રોંધી ૫૭, ને શબ્દોનાં નખગાથી મો કોઇ દૂર તે ચારિત્ર છે.

રાગના યોગે પુત્ર માંદો પડે છે તો મહાદુઃખી થાય છે, પુત્ર ઉપર અત્યંત રાગ ધારણ કરી તેને ભણાવે છે, પરણાવે છે, તેજ પુત્ર જો પિતાના વિચારોથી તથા આચારોથી વિરૂદ્ધ ચાલે છે તો પછી પિતાનો પુત્ર પર અત્યંત દ્વેષ થાય છે. પિતા પોતે પુત્રને ઘરથી બહાર કાઢે છે. પુત્ર પણ પિતાનું બુરૂં કરવા ચૂકતો નથી. કયાં પરસ્પર અત્યંત રાગ અને કયાં પાછો પરસ્પર દ્વેષ! અહો! સાનુકૂળ વૃત્તિ હોય ત્યાંસુધી રાગ અને પ્રતિકૂળ વૃત્તિ થતાં દ્વેષ–એવી મનની સ્થિતિ અજ્ઞાનના યોગે વહ્યા કરે છે. બાલ્યાવસ્થામાં કાષ્ટનાં રમકડાં ઉપર અત્યંત રાગ હોય છે, તેજ રમકડાં ઉપર યુવાવસ્થા થતાં રુચિ રહેતી નથી. ખરેખર અવસ્થાભેદે તથા પ્રસંગભેદે રમકડાં ઉપર રુચિ તથા અરુચિ કરનાર મનજ છે. જે મિત્રો પર અત્યંત રાગ હોય છે તેજ મિત્રો કોઈ વખત દ્વેષના હેતુઓ રૂપે બને છે.

રાગકારક અને દ્વેષકારક બાહ્યની વસ્તુઓ નથી પણ ખરેખર શોધ કરતાં માલૂમ પડે છે કે–સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ તેજ કારણ છે. જો સાનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ ન થતી હોય તો રાગ અને દ્વેષ થાય નહીં. સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ મનોવૃત્તિ થવાનું કારણ ફક્ત અજ્ઞાન અને મોહ છે.

ચતુર્દશ રાજલોકમાં અનંતવાર પરિભ્રમણ કરાવનાર સાનુકૂળ અને પ્રતિકૂલ મનોવૃત્તિ જ છે. યોગવાસિષ્ઠમાં પણ કહ્યું કે વૃત્તિથીજ સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે બહિરૂ મનોવૃત્તિથીજ આત્મા સંસારમાં પુણ્યપાપ ગ્રહણ કરી અનેક શુભાશુભ અવતારો ધારણ કરે છે મનોવૃત્તિ જો શાંત થઈ તો સંસાર પણ શાંત

માં ભમે છે તેનું કારણ ખરેખર અજ્ઞાન છે. જેમ કૂતરૂં હાડકાં ચૂસી પોતાનું જ લોહી આસ્વાદી આનંદ માને છે અને હાડકાં ચૂસવા રાગ ધારણ કરે છે, તેમ સંસારમાં જીવો પણ અજ્ઞાનથી જ-પર-જડ વસ્તુઓમાં રાગથી રંગાય છે અને પ્રતિકૂળ વસ્તુ પર દ્વેષ ધારણ કરે છે. અહો! અજ્ઞાનની કેટલી બધી પરિસીમા !!! જે વસ્તુ પોતાની છે તેને પોતાની માનતો નથી અને જે વસ્તુ પોતાની નથી તેને પોતાની માને છે. "અજ્ઞાની પશુ આત્મા" "અજ્ઞાની કરશે કિશું રે શું લહેશે પુણ્ય ને પાપ રે" ઇત્યાદિ વાકયો જણાવે છે કે અજ્ઞાની જીવ મિથ્યાત્વી છે. અજ્ઞાની જીવ અજ્ઞાનપણાથી સુખ પ્રાપ્ત કરતો નથી. જે જીવોએ વીતરાગ આજ્ઞા પ્રમાણે સ્યાદ્વાદભાવે આત્મા જાણ્યો નથી તે જીવો અજ્ઞાની કહેવાય છે. અજ્ઞાની ખરેખર અંધ છે અજ્ઞાની પોતાનું અને પારકું હિત જાણી શકતો નથી સંસાર અને મોક્ષનો ભેદ જાણી શકતો નથી. અનાદિકાળથી જીવ સંસારમાં ભટકે છે તેનું કારણ ખરેખર અજ્ઞાન છે અજ્ઞાનીનું બોલવુંચાલવું ફોનોગ્રાફ યંત્રની પેઠે જાણવું. શ્રી વીર પ્રભુ કહે છે કે-અજ્ઞાનના જેવો કોઈ દુનિયામા શત્રુ નથી. બાહ્ય જગતના પદાર્થોને પોતાના માની તેમાં રંગવાનું થાય છે તેનુ ખરેખર કારણ અજ્ઞાન છે ધંતુરો ખાધો હોય છે ત્યારે ધોળી વસ્તુઓ પણ પીળી દેખાય છે તેમ અજ્ઞાન હોય છે, ત્યાં સુધી જ જગતના પદાર્થો પર રાગ થાય છે.

અને જ્યારે જ્ઞાન પ્રગટે છે ત્યારે જ્ઞાનાત્મા તો વિવેકદષ્ટિના

ગડુ ઋષિરાજે સમતાના બળથી ઉપવાસ નહિ કર્યા છતાં પણ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું એવી સમતાનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું છે.

સમતા સેવો સમતા સેવો એમ સર્વ મનુષ્યો વદે છે. પણ સમતાની પ્રાપ્તિ કરવી દુર્લભ છે સુખદુઃખના સંયોગોમાં મનની સમાનતા આકડાના રૂની પેઠે આકાશમાં ઉડી જાય છે, માનપ્રતિષ્ઠાના ભંગ વખતે મનની સમાનતા હવાઈની પેઠે ક્ષણમાં નષ્ટ થઈ જાય છે. રોગના સમયમાં મનની સમાનતા વિદ્યુત્‌ની પેઠે ચંચળ થઈ જાય છે પુત્ર, પુત્રી, શિષ્ય અને શિષ્યાના, મરણ પ્રસંગે મનની સમાનતા રહેવી દુર્લભ છે પોતાની અપકીર્તિ સાંભળતા દુર્જનો ઉપર મહાવીર પ્રભુની પેઠે સમતા રાખવી અશક્ય છે અકસ્માત્‌ કોઈ જાતનો ભય આવતા મનની સમાનતારૂપ સમતા રાખવી દુર્લભ છે, પોતાના કોઈ ગુણ ગાય તે વખતે મનની સમાનતા (અર્થાત્‌ હર્ષ-વિનાની સ્થિતિ) રહેવી દુર્લભ છે પુત્રજન્માદિ સાંભળતાં મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, માતપિતાનુ મરણ દેખતાં, સાભળતાં મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, કોઈ પણ પ્રકારનુ સરકાર તરફથી માન મળતાં મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, મિષ્ટાન્ન ભોજન ખાતાં વા કુત્સિત ભોજન ખાતા મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે પંચેન્દ્રિયોના ભોગો સાનુકૂલપણે ભોગવતાં રાગદ્વેષ રહિત મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે, સુંદર લલનાઓનાં મુખ દેખતાં મનની સમાનતા દુઃખે રાખી શકાય છે. દુર્જનોને દેખતાં વૈરદશાનો ત્યાગ થવો

મુશ્કેલ છે. તરવાર વા બંદૂક લઈને મારવા આવેલા દુશ્મનોને દેખી, ભય, શોક વા વૈરની લાગણી મનમાં ન પ્રગટે એમ બનવું મુશ્કેલ છે. જ્યારે એવી દશામાં ભય, શોક, ચંચળતા, વૈર વગેરે ન પ્રગટે ત્યારે જ મનની સમાનતા ગણાય છે. મરણુની વાત સાંભળતા અથવા વિશેષ જીવવાની વાત સાંભળતાં મનની સમાનતા રાખવી દુર્લભ છે. ઘરનાં મનુષ્યો અનેક પ્રકારે ઉપાધિ કરે. સગાંસંબંધીઓ ઉપાધિ કરે તેમ છતાં મનની સમાનતા રાખવી મુશ્કેલ છે. ખરેખર કાજળની કોટડીમાં રહેતાં ડાઘ ન લાગે એમ જો બને તો સંસારની આવી સ્થિતિમા મનની સમતોલ સ્થિતિ રાખી શકાય એમ કહી શકાય. આવું દષ્ટાંત સાંભળી અધીરા ન બનવું જોઈએ રાગ અને દ્વષના પ્રસંગોમા પણુ રાગ અગર દ્વેષમાં ન પડવું અને મનને એથી અલગ રાખવું, એવી મનની સમતોલ દશા પ્રાપ્ત કરવી દુર્લભ છે. એવી દશા માટે સત્પુરૂષોના ચરણુકમળની સેવા કરવી જોઇએ પૂર્વોક્ત પ્રસંગોમાં મનનું સમતોલપણું જાળવી શકાય એવું ઉત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ. મનનું સમતોલપણું રાખવા ક્ષણે ક્ષણે આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં લક્ષ્ય આપવું જોઇએ જે જે હેતુઓ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે આદરવાની આવશ્યકતા જણાય તે તે હેતુઓ આદરવા કે જેથી સામ્ય પ્રગટે

'ધન' કે લૌકિક આબરૂથી પર હોય તે જ આનંદ દિવ્ય છે, ભવ્ય છે.

હવે સામ્યનો મહિમા વિશેષતઃ વર્ણવે છે.

श्लोको :

साम्यात्मा नैव बध्नाति, कर्माणि किन्तु छेदकृत् ।
साम्यात्मा पूर्णयोगी स्यात्, योगशास्त्रेषु सम्मतम् ॥ ३४ ॥

शुद्धानन्दस्य भोक्ता स्यात्, समात्मा भगवद्गिरा ।
समत्वं सर्वभावेषु, जीवाजीवेषु सम्मतम् ॥ ३५ ॥

समत्वमात्मनो धर्मो, रागरोषविवर्जनात् ।
समुल्लसति जीवेषु, तत्त्वसम्मुखदृष्टिषु ॥ ३६ ॥

घोरकर्म्माणि कुर्वाणा, जना यान्ति परांगतिम् ।
साम्यभावप्रतापेन, तस्मात्तं प्राप्तुमुत्सहे ॥ ३७ ॥

साम्यादात्मस्थिरीभावो, वीर्योल्लासः प्रवर्धते ।
क्षपकश्रेणिमारुह्य, भव्यो याति शिवं गृहम् ॥ ३८ ॥

શબ્દાર્થઃ—સામ્યાત્મા કર્મોને બાંધતો નથી, કિંતુ કર્મોનો છેદ કરનાર થાય છે, સામ્યાત્મા જ પૂર્ણયોગી થાય છે, એમ યોગશાસ્ત્રોમાં સમ્મત છે ।૩૪। જિનેન્દ્રવાણી વડે સમાત્મા શુદ્ધાનન્દનો ભોક્તા થાય છે, જીવાજીવ સર્વ ભાવોમાં સમત્વ સમ્મત હોય છે । ૩૫ । રાગદ્વેષના વર્જનથી સમત્વ એ આત્માનો ધર્મ છે સ્વાત્મસમ્મુખદૃષ્ટિવાળા જીવોમાં સામ્ય પ્રગટે છે । ૩૬ । સામ્યભાવ પ્રતાપથી અઘોર કર્મ કરનારા પણ શિવપદને પામે છે માટે મુમુક્ષુ કહે છે કે તે સામ્ય-

---

'જૂઠીજવું'કે'ફુલાવું'આ કમજોરીઓ ઉપર પગાજય મેળવે તે જ વિજેતા છે.

સમતાની ઉત્તમતાને અધિક અધિક પ્રાપ્ત કરતો જાય છે તેમ તેમ તે અનંત કર્મની નિર્જરા કરતો જાય છે અને આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોનો પ્રકાશ કરતો જાય છે. ક્ષપકશ્રેણિ પ્રાપ્ત કરીને અંતે કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પામી આત્મા પરમાત્મરૂપ થાય છે.

પુત્રાનન્દ, લલનાનન્દ, મિત્રાનન્દ, હવાનો આનન્દ, મુસાફરી આનન્દ, રમતગમત આનન્દ, ભોજ્યાનન્દ, ગપ્પાંસપ્પાંનો આનન્દ, પંચેન્દ્રિયવિષયાનન્દ વગેરે અનેક પ્રકારનો પૌદ્ગલિક આનન્દ કહેવાય છે. આ બાહ્ય આનન્દ જો કે મનુષ્યને પ્રિય લાગે છે તો પણ તે ક્ષણિક છે, માટે તેના કરતાં વિશેષ અને સદાકાલ રહેનાર આનન્દ મળતો હોય તો કોણ મનુષ્ય બાહ્યાનન્દને ઇચ્છે? અલબત્ત, કોઇ ઇચ્છે નહિ. લાડુ મળતા હોય તો કોદરાના રોટલા કોણ ખાય? દૂધપાક મળતો હોય તો ઘેંસ કોણ ખાય? ગંગાનું જલ મળે તો મલિન જળ કોણ પીવે? તેવી જ રીતે સદાકાળ સ્થાયી રહેનાર આનન્દ મળતો હોય તો કોણ એક ક્ષણના આનન્દને ઇચ્છે? અલબત્ત, કોઇ ઇચ્છે નહિ

સામ્યભાવનો આનન્દ સહજ છે. સામ્યાનન્દ તે આટ્લાંટિક મહાસાગર જેવડો છે. તેની આગળ બાહ્યાનન્દ તો એક ખાબોચીઆ જેટલો પણ નથી, બાહ્યાનન્દ તો વીજળીના ચમકારા જેવો ક્ષણિક છે. અને સામ્યાનન્દ તો સૂર્યના જેવો પ્રકાશક છે. બાહ્યાનન્દ તો અન્ય વસ્તુઓના સંબંધથી થાય

'મુક્તિ' એ શક્તિનું સંતાન છે. અશક્તોને 'મુક્તિ' દૂર! દૂર!

છે. આવી સમતાના ધારક ગીતાર્થજ્ઞાની ભક્ત યોગીઓ
થઈ શકે છે.

રાગ દ્વેષ દોષના અભાવે આત્માની જે દશા અનુભવાય છે
તે દશાને સમતાદશા કહેવામાં આવે છે, અને તે જ ખરેખરો
આત્માનો ધર્મ છે. સર્વ જીવોમાં આવો સમત્વગુણ પ્રગટે છે.
રાગ, દ્વેષ, ક્ષયધર્મવાળા છે માટે તેનો ક્ષય થવો જોઈએ,
જ્યારે રાગ દ્વેષનો જ્ઞાન ધ્યાનથી ક્ષય થાય ત્યારે જ્ઞાનધ્યાનના
અભ્યાસક સર્વ જીવોમાં સમતા પ્રગટે છે શુદ્ધાનન્દ
પ્રગટાવનારી સમતા જગતમાં જયવંતી વર્તે છે.

અઘોર કર્મ (મહાપાપનાં કાર્ય) કરનારાઓ પણ સમ
પામી પરમ મોક્ષપદ પ્રાપ્ત કરે છે. લેખક મુમુક્ષુ પણ અ
લાષા કરે છે કે સામ્યભાવ પ્રતાપથી તેવું મોક્ષપદ પ્રાપ્ત
હું ઉત્સાહ ધારણ કરું છું કોણ મનુષ્ય અહો ! આ જ
પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન ન કરે ? અલબત્ત
કરે જ. સમતાને પ્રાપ્ત કર્યાથી જ પરમસુખ મળે ત્યારે તે
પ્રાપ્ત કરવા તૈયાર થવું તે કોને ન ગમે, અર્થાત્ સર્વને ગમે.
સમતાના અભાવે જ અનંતકાળ નિષ્ફળ ગયો, હવે જાગ્રત
થતાં સમતા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ સમતા માટે યોગ્ય પ્રયત્ન
કરવો, તેમ ઇચ્છાય છે સમતાની ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત
થાઓ, એમ જગતના સર્વ જીવો ઇચ્છો. જ્યારે ત્યારે પણ
સમતા વિના મુક્તિ નથી
સામ્યથી આત્માની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે, અને વીર્યા

'સમર્થ'ની ક્રિયા પ્રચંડ 'મસ્તી'થી ભરેલી હોય; અશક્તોની તુચ્છ!

તરાયકર્મના ક્ષયોપશમ વા ક્ષયથી વીર્યોલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે. સમતાની દશામાં વીર્યોલ્લાસ વૃદ્ધિ પામે છે એવો અનુભવ છે. સમતામાં સ્થિરીભાવ પામેલો આત્મા ક્ષપકશ્રેણિ આરોહીને શિવઘરમાં જાય છે.

સમતા કહે છે કે એક હું મોટીસ્ટીમર છું. મારામાં બેસી અનેક ભવ્ય જીવો સંસારસાગરની પેલી પાર જાય છે. સમતા કહે છે કે–જ્યાં હું ત્યાં રાગદ્વેષ રહેવા પામતા નથી. સમતા કહે છે કે, અનંતકાળનાં લાગેલા કર્મ પણ હું કાચી બે ઘડીમાં ખેરવી નાખું છું. સમતા કહે છે કે–મુક્તિ મ્હારા હાથમાં છે. આ ઉપરથી ભવ્ય જીવોએ સમજવું કે–સમતા સદાકાય સુખકારી છે.

હવે સામ્યભાવ વા સમતાનું વિવેચન વિશેષતઃ કરાય છે. સમતા તે જ ભાવચારિત્ર છે.

श्लोकः

साम्यमेव हि चारित्रं, सर्वदा सम्मतं स्फुटम् ।
फलं ज्ञानस्य साम्यं वै, सूत्रेषु तन् प्रकीर्तितम् ॥ ३९ ॥

શબ્દાર્થઃ—સમતા તેજ ભાવચારિત્ર છે, હમેશ તે ભાવથી પ્રત્યક્ષ છે. જ્ઞાનનું ફળ સમતા છે, એમ સૂત્રોમા કહ્યુ છે.

ભાવાર્થઃ—જિનવાણી અનુસાર દીક્ષા અંગીકાર કરવી તે દ્રવ્યચારિત્ર છે, અને સમભાવદશા પ્રાપ્ત કરવી તે ભાવચારિત્ર છે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રની પ્રગટતા થાય છે.

પ્રતિકૂળ સંજોગોમા જ સૂતેલી આત્મશક્તિ ખીલી ઉઠે છે.

દ્રવ્યચારિત્ર કારણ છે અને ભાવચારિત્ર કાર્ય છે, સર્વ તીર્થંકરો દ્રવ્યચારિત્ર અંગીકાર કરી ભાવચારિત્ર પ્રગટ કરે છે તેથી સિદ્ધ થાય છે કે-ઉપાધિનાશક દ્રવ્યચારિત્ર હોવાથી ભાવચારિત્રરૂપ કાર્યની સિદ્ધિ કરે એમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. દ્રવ્યચારિત્ર વિના ગૃહસ્થને કોઈ વખત અત્યંત પરિણામની વિશુદ્ધિથી સામ્યભાવરૂપ ભાવચારિત્ર-અપવાદમાર્ગે પ્રગટે છે એમ જાણવું. દ્રવ્યચારિત્રનું પણ સાધ્યબિંદુ સામ્યભાવ છે.

ज्ञाननुं फल साम्यभाव छे

આત્મજ્ઞાનનું ફલ સમતા છે એમ શાસ્ત્રકારો પ્રતિપાદન કરે છે, જ્ઞાન વિના સમતા પણ આવતી નથી. રાગદ્વેષથી વિરામ પામવો તે વિરતિ કહેવાય છે અને તે विरति તેજ समता કહેવાય છે. સમતાથી આનન્દ પ્રગટે છે માટે ભાવચારિત્ર તે आनन्दरूप ગણાય છે ચારિત્ર ત્યાં આનંદ, અને જ્યાં આત્માનન્દ હોય ત્યાં અપેક્ષાએ ચારિત્ર હોય છે. સમતારૂપ ચારિત્ર જગતના પ્રત્યેક મનુષ્યો ધારણ કરે તો જગત્માં અદ્ભુત શાંતિ પ્રસરી રહે નાતજાતના ભેદ વિના સમતારૂપ ભાવચારિત્ર ધારણ કરવાનો સર્વને અધિકાર છે. સમતારૂપ ચારિત્રના પ્રતાપે સર્વ દેશોમાં પણ મારામારી, લડાઈ, ટંટા, યુદ્ધ, ગાળાગાળી, કલેશ, નિંદા, ઇર્ષ્યા, કુસંપ વગેરે દુર્ગુણોનો નાશ થાય છે. કુટુંબમાં કલેશ કંકાસ રહેતો નથી, સાધુવર્ગમાં પણ સામ્યભાવની પ્રકટતાથી સાધુવર્ગ ઉચ્ચ દશાને પામે છે. સાધુવર્ગની સમતા જોઈ ગૃહસ્થવર્ગ તેનું અનુકરણ કરે છે.

સાધુવર્ગનું સામ્યભાવે ખાવું, પીવું, ઉઠવું, બેસવું, બોલવું, વિચરવું, વગેરે ક્રિયાઓથી સાધુવર્ગ બોલ્યા વિના પણ લાખો ગૃહસ્થોને સમતાની અસર કરી શકે છે.

સાધુ શબ્દનો અર્થ જ એવો છે કે તેઓ સમતાના ધારક છે, જ્ઞાન વિના સમતાની ઉચ્ચ દશા પ્રાપ્ત થતી નથી, દ્રવ્યથી સાધુ થએલાઓએ સમતારૂપ ભાવચારિત્ર પર લક્ષ્ય દેવું જોઇએ. કારણ કે સમતા વિના યતિપણું શોભતું નથી. જેમ જેમ રાગદ્વેષની મંદતા થતી જાય છે તેમ તેમ ભાવસાધુપણું વિશેષતઃ પ્રગટતું જાય છે. સાધુ થઈને જે કોઈની હાંસી કરતા નથી તેમજ કોઈને ગાળ આપતા નથી, કોઈનાં ઉપર દ્વેષ કરતા નથી, કોઈના ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી, તેમજ પુસ્તકોના ભંડાર રાખતા છતાં તેના ઉપર રાગ ધારણ કરતા નથી. તેમજ ખાવામાં અને પીવામા સામ્યભાવ રાખે છે, અને અનેક મનુષ્યો તરફથી અનેક ઉપાધિયો આવ્યા છતાં પણ જે ગભરાતા નથી, પંથના ભેદોની લડાઈમાં ક્રોધાગ્નિથી બળતા નથી માન અને અપમાનના પ્રસંગોમાં સમતાનું વિશેષતઃ અવલંબન કરે છે, પરસ્પર એકબીજાના સમુદાયને હલકો પાડવા પ્રયત્ન કરતા નથી, આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનરૂપ વાયુને જે સ્પર્શતા નથી કોઈનું પણ બુરૂં કરવા જેની મનોવૃત્તિ ખરાબ થતી નથી, જગત્‌ના જીવોને ઉચ્ચ કોટી પર ચડાવવા જ્ઞાનનો લાભ આપતા હોય છે, એવા સાધુઓથી જગત્‌ની શાંતિ અને આત્માની શાંતિ વર્તે છે સમતાના ઉચ્ચ પરિણામને ધારણ કરનારા સાધુઓ જગત્‌માં કલ્પવૃક્ષ, ભાવદેવ,

---

પોતાના 'હૃદય'ને આપેલા 'વચન'ની કિંમત સમજે તે જ મહા પુરુષ

ચિંતામણિ છે, તેઓનાં દર્શન કરે છતે સમતાના સમ્મુખ થવાય છે. અનેક ભવનાં પાપ છૂટે છે, એવાં ગૃહસ્થ અને સાધુવર્ગ બે પણ જો સામ્યદૃષ્ટિથી વર્તે તો પરમાનંદ પ્રાપ્ત કરી શકે.

આવી સામ્યભાવની દશા માટે આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની આવશ્યકતા છે

श्लोक :

आत्मज्ञानं विना नास्ति, समत्वं क्वापि विद्धि तत् ।
आत्मज्ञानाय भव्यैश्च, यतितव्यं पुनः पुनः ॥ ४० ॥

શબ્દાર્થ:—આત્મજ્ઞાન વિના સમતા ક્યાંય પણ નથી માટે ભવ્યાત્માઓએ આત્મજ્ઞાનાર્થ વારંવાર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

ભાવાર્થ:—ષડ્દ્રવ્યોના ગુણપર્યાયને સાત નયપૂર્વક જાણવાથી આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, સ્યાદ્વાદપણે આત્માને જાણવાથી આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે, આત્માને જાણતાં સર્વ જાણ્યું એમ કહેવાય છે, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયે અધ્યાત્મસાર ગ્રંથમા આત્મજ્ઞાનનો અપૂર્વ મહિમા વર્ણવ્યો છે. આત્મજ્ઞાન થવાથી બાહ્યવસ્તુઓમાં થતો મમત્વભાવ દૂર થાય છે. મન, વાણી અને કાયામાં થતો મમત્વભાવ દૂર થાય છે. આત્મજ્ઞાન થવાથી બાહ્યપદાર્થોમાં રાગ અને દ્વેષ થતો નથી, આત્મા ઉપર પણ (આગળની ઉત્તમ સામ્યદશામાં) રાગ થતો નથી, કારણ કે આત્મા પર રાગ કરવાનું કંઈ કારણ રહેતું નથી. ખરેખર

આત્મજ્ઞાનીઓ જ સમતાને પ્રાપ્ત કરે છે આત્મજ્ઞાન કરવું તે સહેલ છે. પણ આત્માની સમતા પ્રાપ્ત કરવી તે મુશ્કેલ છે અજ્ઞાનીજનો તો આત્માના જ્ઞાનના અભાવે કારણપ્રસંગે બલાત્કારથી ઉપર ઉપરની સમતા રાખે, પણ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક થતી સમતાના અભાવે સંસારસમુદ્રથી તરી શકતા નથી દ્રવ્ય ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે, અભવ્ય જીવો પણ દ્રવ્યચારિત્ર તો લઈ નવગ્રૈવેયક પર્યંત જાય તો પણ તત્ત્વની શ્રદ્ધાના અભાવે દ્રવ્યચારિત્રથી ભાવચારિત્રરૂપ સમતાની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. ભાવચારિત્ર માટે આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા છે આત્મજ્ઞાનાર્થ ભવ્યાત્માઓએ સદાકાલ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ આત્મજ્ઞાનની. પીસ્તાલીશ આગમ વગેરે જે જે હેતુઓથી પ્રાપ્તિ થાય તે તે હેતુઓનુ પણ અવલંબન કરવું જોઈએ

માનપ્રતિષ્ઠા, લક્ષ્મી, કુટુંબ, કીર્તિ નામનાદિને માટે તો મનુષ્યો પ્રયત્ન કરે છે બાહ્ય જગત્મા ચાવા થવા (પ્રસિદ્ધ થવા) અનેક જાતના ઉદ્યમ કરો પણ અંતે ક્ષણિક વસ્તુઓમા ક્ષણિકપણુ જ પ્રાપ્ત થશે બાહ્યની માનપ્રતિષ્ઠા, ભવિષ્યભવમા સાથે આવનાર નથી, લક્ષ્મી માટે લાખો ઉદ્યમ કરવામા આવે તો પણ તે પરભવમા સાથે આવનાર નથી, કુટુંબ પણ સ્વાર્થની ખાતર સ્નેહ રાખે છે, ચેલા, ચેલીઓ પણ સ્વાર્થની ખાતર સ્નેહ રાખે છે, ભક્તો પણ સ્વાર્થની ખાતર સ્નેહ રાખે છે, આવી બાહ્યવસ્તુઓની પ્રાપ્તિ કરનારા મોટા મોટા રાજાઓ, બાદશાહોએ પણ અંતે હાથ ઘસ્યા છે, અને મુખે બોલ્યા છે કે—અરેરે ! અંતે કોઇ કોઈનું પણ નહિ. ખરી શાન્તિ

પારિણામિકભાવનો વિચાર કરવો. ઔદયિકભાવથી આત્મા ભિન્ન છે એમ જાણી ઔદયિકભાવ રમણતાનો ત્યાગ કરવો, પદસ્થ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થઅને રૂપાતીતધ્યાનથી આત્મામાં રમણતા કરવી. પાંચ પદોથી આત્માના સ્વરૂપની ભાવના કરવી, શરીરમાં રહેલા આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાંજ ચિત્ત રોકવું, કર્મની સાથે આત્મા રહેલો છે પણ કર્મથી ભિન્ન છે, એમ ક્ષયોપશમભાવે વિચારવું. આત્મા સર્વ રૂપી પદાર્થોથી ભિન્ન છે અર્થાત્ રૂપતીત છે એમ વિચાર કરવો. ચાર પ્રકારના ધ્યાનમાં મનને રોકવાથી આત્મામાં સામ્ય પ્રગટે છે આત્માનું સામ્ય રાખવું, સામ્ય અને ધ્યાન તે કથંચિત્ એકરૂપ છે ધ્યાન અને સામ્ય એકરૂપ હોવાથી બન્ને પણ ક્રિયારૂપ ઠરે છે, કારણ કે ધ્યાનમાં પણ મનની ક્રિયાની જરૂર પડે છે તેમ સમતા રાખવામા પણ મનને મહેનત પડે છે, રાગ અને દ્વેષ બન્નેને રૂંધવા પડે છે માટે સમતા પણ અપેક્ષાએ ક્રિયારૂપ છે; પણ ક્ષાયિકભાવ થતાં સમતારૂપ ભાવચારિત્રમાં મનની ક્રિયાની આવશ્યકતા નથી, ક્ષાયિકભાવ થતાં ભાવમન રહેતું નથી, તેથી તેરમા ગુણસ્થાનકે કેવલીને ફક્ત દ્રવ્યમન હોય છે ક્ષયોપશમભાવ હોય ત્યાં સુધી ભાવમન હોય છે, ધ્યાન અને સામ્યભાવ એ બે ક્ષયોપશમાવસ્થામાં–ક્રિયારૂપ–અપેક્ષાએ ઘટે છે

ધ્યાન અને સામ્યભાવરૂપ ક્રિયા કરનારાઓ આ જગતમા વિરલા છે બાહ્યની ક્રિયાની જો કે અનુપયોગિતા નથી, વ્યવહાર દશામાં તે પણ ઉપયોગી છે પણ કાયિક સ્થૂલ ક્રિયા કરતાં ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા અનંતગણી વિશેષ

મક્કમતા જગાવી થનાર હૃદય જ ઐશ્વર્યને–ઈશ્વરત્વને ખેંચે છે.

ઉપયોગી છે. ધ્યાન અને સમતારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયાથી ચિલાતીપુત્રે, ભરતરાજાએ અને મરૂદેવીમાતાએ શુદ્ધ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું. ધ્યાન અને સમતાની સૂક્ષ્મક્રિયા વિના ત્રણ કાલમાં મુક્તિ નથી, કાયિકયાદિ સ્થૂલક્રિયાથી મુક્તિ થાય તેવો નિશ્ચય નથી કારણ કે સ્થૂલક્રિયાથી પણ અંતે સૂક્ષ્મમા આવવું પડે છે. સ્થૂલક્રિયાથી સૂક્ષ્મમાં આવ્યા વિના મુક્તિ થવાની નથી. જેની સૂક્ષ્મક્રિયા કરવાની યોગ્યતા થઇ નથી તેનો અધિકાર સ્થૂલક્રિયામા છે સ્થૂલક્રિયા કરનારાઓને ભલામણ કે તેઓએ સૂક્ષ્મધ્યાનક્રિયા કરનારાઓની નિંદા ન કરવી, તેમજ સ્થૂલક્રિયાઓને ભાવથી આરાધવી સૂક્ષ્મક્રિયા કરનારાઓને પણ ભલામણ કે વ્યવહારમાર્ગનો, યોગ્યમાર્ગ સાચવી સૂક્ષ્મક્રિયાથી આત્માનું કલ્યાણ કરવું, પણ સ્થૂલક્રિયા કરનારાઓની નિન્દા કરવી નહીં તેમને બોધ આપી આગળ ચડાવવા પ્રયત્ન કરવો. સૂક્ષ્મબોધના અભાવે તેમના આક્ષેપવચનો સાભળી સમતા ધારણ કરવી, તેથી સમતારૂપ સૂક્ષ્મક્રિયાથી અનંતકર્મવર્ગણાઓનો નાશ કરી શકાશે પ્રથમ ધોરણના અભ્યાસીઓ છઠ્ઠા ધોરણવાળાઓના જ્ઞાનની નિંદા કરે તે અયોગ્ય કહેવાય તેમજ છઠ્ઠા ધોરણવાળા પ્રથમ ધોરણવાળાની નિંદા કરે તે પણ અયોગ્ય ગણાય એકેકની નિન્દા કરી જુદા પડવાથી કલાસોની નષ્ટતા થાય અને તેથી આખી શાળા ભાગી જાય; તેમ સ્થૂલક્રિયા અને ધર્મની સૂક્ષ્મક્રિયા કરનારાઓમાં પણ સમજી લેવું સમજીને પરસ્પર સંપીને રહેવું જોઈએ

ધ્યાન અને સમતામાં ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવની

નિર્લેપ : નિર્લેપ જે હોય તેજ નિજાનંદની મજાઓ ચાખી શકે છે

અપેક્ષાએ ભેદ પણ પડે છે. તત્ત્વજ્ઞાતાઓના અનુભવમાં તે કોઈ અપેક્ષાએ ભાસ્યા કરે છે. ત્રયોદશગુણસ્થાનકની સમતામાં ક્ષાયિકભાવ હોવાથી ક્રિયાની જરૂર પડતીનથી બાકીશુક્લધ્યાનના બેધ્યાન તો હોય છે તે ધ્યાનક્રિયા ચૌદમા ગુણઠાણા સુધી હોય છે, માટે મુક્તિના પ્રતિ જ્ઞાન અને ક્રિયા ઉપકારી છે, જ્ઞાન અને ધ્યાનક્રિયા વિના મુક્તિ નથી, માટે જ તત્વાર્થસૂત્રમાં કહ્યું છે કે–ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष: જ્ઞાન અને ક્રિયાથી મુક્તિ છે પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ સ્થૂલ વા ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા પ્રાપ્ત થાય છે. पढमं नाणं तओ दया દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પણ પ્રથમ જ્ઞાન અને પશ્ચાત્ દયારૂપ ક્રિયાની સ્થિતિ જણાવી છે, અને પશ્ચાત્ સમતારૂપ ક્રિયાની પ્રાપ્તિ થાય છે. મનને રાગ અને દ્વેષથી ભિન્ન રાખવું. આવી સમતારૂપ ક્રિયા ક્ષણે ક્ષણે પ્રસંગ પામી કરવાની આવશ્યકતા છે. સમતાથી જ સાક્ષાત્ આત્મસુખ વેદાય છે

શુદ્ધધ્યાનરૂપ ક્રિયા કરવાથી શું ફલ થાય છે.

श्लोको :

प्राधान्यं शुद्धवीर्यस्य, ध्याने भवति निश्चलम् ।
शुद्धवीर्यं क्रियारूपं, क्षयोपशमभावतः ॥ ४३ ॥
क्षयोपशमवीर्यात्मा, क्रियैव ध्यानमात्मनः ।
आत्मधर्मस्थिरीभावे, ध्यानं हि ज्ञानसङ्गकृत् ॥ ४४ ॥

શબ્દાર્થ :—ધ્યાનમાં શુદ્ધ વીર્યનું પ્રાધાન્ય નિશ્ચલ છે. ક્ષયોપશમભાવથી શુદ્ધવીર્ય ક્રિયારૂપ છે, ક્ષયોપશમભાવીય

મહાપુરૂષ થના સર્ગપલાની ગેણી કરણી પ્રાયઃ 'વિચિત્રજ' હોય છે.

વીર્ય ક્રિયારૂપ જ આત્માનું ધ્યાન છે, આત્મધર્મની સ્થિરતામા જ્ઞાનસંગકૃત ધ્યાન જ છે.

ભાવાર્થ:—ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાનના પહેલા બે પાયા ધ્યાવતાં પર્યંત ક્ષયોપશમભાવીય શુદ્ધ વીર્યનું પ્રાધાન્ય પણું છે. રાગદ્વેષમાં જે વખતે આત્માનુ વીર્ય ન પરિણમે તે વખતે તે શુદ્ધવીર્ય કહેવાય છે બારમા ગુણઠાણા સુધી ક્ષયોપશમભાવસહિત ધ્યાન કહેવાય છે, પંચભાવનુ જેણે સ્વરૂપ જાણ્યુ હશે તે આ બાબતમા વિશેષ સમજી શકશે. ધ્યાનમા ક્ષયોપશમ ભાવનું જ્ઞાન છે, ચારિત્ર મોહનીયનો ઉપશમભાવ વા ક્ષયોપશમભાવ વા દશમા ગુણઠાણે લોભનો ક્ષય થતા ક્ષપકશ્રેણિમાં મોહનીયનો ક્ષાયિકભાવ તથા ક્ષયો પશમભાવનું વીર્ય હોય છે હાલ સાતમા ગુણસ્થાનક પર્યંત જઇ શકાય છે સાતમા ગુણસ્થાનકે ક્ષયોપશમભાવનું જ્ઞાન હોય છે ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમભાવ હોય છે, ક્ષયોપશમભાવનુ વીર્ય હોય છે, ભાવમન તથા દ્રવ્યમન હોય છે, શુકલલેશ્યાના વિશુદ્ધ પરિણામ હોય છે, સાતમા ગુણસ્થાનકે જે ધ્યાન છે તેમા શ્રુતજ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે, અને ત્યા સહાયતા મનની વર્તે છે

અત્ર કહેવાનું કે–ધ્યાનમા જ્ઞાન, ચારિત્ર. સમ્યક્ત્વ અને વીર્ય એ ચાર ગુણની પ્રવૃત્તિ દેખાય છે ધ્યાનમા ઉપયોગ હોવાથી શ્રુતજ્ઞાનનો વ્યાપાર કરે છે. સમ્યક્ત્વ પણ કોઈ જાતનું હોવાથી ત્યાં સમ્યક્ત્વ પણ ઘટે છે, ચારિત્રમોહનીયનો

પોતાના 'કર્મિષ્ઠ'પણાનું [illegible]

ઉપશમ વા ક્ષયોપશમભાવ હોવાથી ત્યાં ચારિત્રને વ્યાપાર પણ ઘટે છે. ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય હોવાથી જ્ઞાન, ચારિત્રાદિ ગુણોની શક્તિને પણ બળ મળે છે. ભાવમન પણ શુકલલેશ્યામય હોવાથી વિશુદ્ધ પરિણામવાળું હોય છે, તે વખતે આત્માને સુખ ગુણ પણ આવરણોને નાશ થવાથી સાક્ષાત્ અનુભવાય છે, આવી આત્મધ્યાનની દશામાં અપ્રમત્તપણું મુખ્યપણે વર્તે છે. અનુત્તરવિમાનવાસી દેવતાનાં સુખ કરતાં પણ આત્મા તે વખતે અનંતગુણ સહજ સુખને ભોક્તા બને છે.

ધ્યાન વખતે ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય પણ રાગદ્વેષમાં પરિણમતું નથી માટે તે નિશ્ચલ કહેવાય છે. ક્ષયોપશમભાવનું વીર્ય છે તે આત્મામાં રમણતારૂપ ક્રિયા કરે છે તેથી તે પણ ક્રિયારૂપ કારણકાર્યની અપેક્ષાએ કહેવાય છે.

ધ્યાનમાં જે શક્તિ વિશેષ ભાસે છે તે વીર્ય છે, તેમજ જે સ્થિરતા ભાસે છે તે ચારિત્ર છે, જે ઉપયોગ છે તે જ્ઞાન છે. ધ્યાનને બળ આપવાની ક્રિયા, ક્ષયોપશમ વીર્યની છે. મનોબલ વચનબલ અને કાયબલ પણ ક્ષયોપશમ વીર્ય કહેવાય છે. મનોબલ જે ધ્યાનમાં વર્તે છે તે પણ ક્રિયાવિશેષ અપેક્ષાએ જણાય છે

આત્મધ્યાનમા ક્ષયોપશમ વીર્યની શુદ્ધતા અને પ્રાધાન્યપણું ભાસે છે. મન તે વખતે પરપરિણતિમાં હોતું નથી તેથી અપેક્ષાએ નિશ્ચલ શુદ્ધ વીર્ય કહેવાય છે, તેના પણ મંદ, તીવ્ર આદિ અનેક ભેદ અપેક્ષાથી કહેવાય છે. ક્ષયોપશમ વીર્યરૂપ

ભેદ બુદ્ધિ જ 'ધુંવાડા' પેદા કરે છે. અભેદતામાં બધુ સાફ

શકાય ? આત્માનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન થતાં અજ્ઞાનદશાનો નાશ થાય છે ત્યારે આત્મજ્ઞાની ખાતાં, પીતાં, બેસતાં, ઉઠતાં અને ચાલતાં પણ આત્માનું ધ્યાન ધરી શકે છે. રાગદ્વેષની અનેક વાસનાનો આત્મજ્ઞાનથી ક્ષય કરી શકે છે પરિપૂર્ણ સ્યાદ્વાદ-તત્ત્વના જ્ઞાન વિના ધ્યાનની ઈચ્છાવાળાઓ કંઇ પણ સમજ્યા વિના કોઇ વખત મિથ્યાત્વ દશામાં પણ ઉતરી જાય છે તેમના મનમાં વાસનાઓ કૂદાકૂદ કરી મૂકે છે, માટે પ્રથમ સિદ્ધાંતાનુસાર આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી ધ્યાન કરવું જોઈએ જ્ઞાનસંગકૃત ધ્યાનની અત્યંત આવશ્યકતા છે, જ્ઞાન વિનાના પુરૂષોને ધ્યાનનો અધિકાર નથી ધ્યાનયોગ ક્રિયારૂપ છે, તેમા જ્ઞાની પુરૂષોનો પ્રવેશ થઇ શકે છે. આત્મજ્ઞાન–વૈરાગ્ય વિનાના જીવો બાહ્યકષ્ટ, પ્રાણાયામ આદિથી કંઈક સિદ્ધિયો મેળવે છે, પણ તેથી તે સિદ્ધિયો તેમના આત્માના હિત માટે થતી નથી, કારણ કે તેઓ ક્રોધી બની શ્રાપ આપી શકે છે. આત્મજ્ઞાન વિના અને વૈરાગ્ય વિના બાહ્યની સિદ્ધિયોના લોભમાં પડી મુક્ત થવાનું ભાન ભૂલી જાય છે માટે જ જ્ઞાનપૂર્વક ધ્યાનની આવશ્યકતા છે. અત્ર બાહ્યના જ્ઞાનનો અધિકાર નથી. તત્ત્વજ્ઞાનની આવશ્યકતા સૂચવી છે, કારણ કે વ્યાકરણ, ન્યાય, રસ, અલંકાર વગેરે શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હોય પણ ષડ્દ્રવ્યપૂર્વક આત્મજ્ઞાન, યોગજ્ઞાન કે જે જૈન શાસ્ત્રોમાં સમ્યગ્ રીતે વર્ણવ્યું છે તેનું જ્ઞાન ન હોય તો તે મનુષ્યોને આત્મજ્ઞાન, અને ધ્યાનનો અધિકાર નથી અત્ર તો આત્મજ્ઞાનની આવશ્યકતા જણાવી છે.

સિદ્ધાંતોમાં પણ જ્ઞાન ક્રિયાથી મુક્તિ છે એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે જણાવે છે.

श्लोकौ :

अतो ज्ञानक्रियाभ्यां च, मुक्तिः सूत्रे प्रदर्शिता ।
एकान्ततोहि मिथ्यात्व-मेकान्तवाददर्शिनाम् ॥ ४५ ॥

सप्तभंगीनयोपेतं, सम्यक्स्याद्वाददर्शनम् ।
आत्मज्ञानाय विज्ञेयं, भव्यजिज्ञासुभिः शुभम् ॥ ४६ ॥

શબ્દાર્થ.—તે માટે જ્ઞાન અને ક્રિયાથી સૂત્રમાં મુક્તિ દેખાડેલી છે એકાંતથી એકાંતવાદિયોને મિથ્યાત્વ દર્શાવ્યું છે. સપ્તભંગી અને સાત નયોવડે પ્રત્યેક પદાર્થની પ્રરૂપણા કરવી તે સમ્યક્ સ્યાદ્વાદદર્શન કહેવાય છે. ભવ્ય જિજ્ઞાસુઓએ આત્મજ્ઞાન માટે તે વિજ્ઞેય છે.

ભાવાર્થ:—પૂર્વોક્ત શ્લોકમાં યુક્તિયો દર્શાવી છે તે માટે જ્ઞાન અને ક્રિયાવડે મુક્તિ થાય છે. સૂત્રોમાં પણ એથીજ મુક્તિ દેખાડેલી છે. જ્ઞાન (જાણવું) ક્રિયા, આત્મા આઠ કર્મથી મુક્ત થાય તેવી સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ યથાયોગ્ય ક્રિયા કરવી, જે જે ઉપયોગથી રાગ અને દ્વેષ ઘટે તેવી જિનાજ્ઞાનુસાર ક્રિયા કરવી, સાધુ અને શ્રાવકના ધર્મની ક્રિયાથી મુક્તિ થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી તે સત્ક્રિયા છે. અસંખ્યયોગથી પણ મુક્તિ છે માટે અસંખ્યયોગ ક્રિયા

ક્રિયાઓ કરવી, તદ્ધેતુ અને અમૃતક્રિયામાં વિશેષતઃ લક્ષ્ય આપવું. પ્રથમાવસ્થાની ક્રિયામાં જો કે કંઇ ભૂલ થાય તો પણ દરરોજ ભૂલો સુધારીને શુદ્ધ ક્રિયાઓ કરવાની પ્રવૃત્તિ કરવી. તપનું અજીર્ણ અહંકાર છે, અને ક્રિયાનું અજીર્ણ પરની નિંદા છે પારકી નિંદા કરવાથી ક્રિયાની શુદ્ધિ થતી નથી. જૈનશ્વેતાંબર માર્ગમાં હાલ તો ઘણા ગચ્છો છે, તેઓની ભિન્નતા ક્રિયા વગેરેની બાબતમાં દેખાય છે, તો પણ ક્રિયાની ભિન્નતાથી જીવોએ પરસ્પર લડી મરવું જોઇએ નહિ, મધ્યસ્થ દૃષ્ટિ ધારણ કરવી.

એકલા જ્ઞાનથી વા એકલી ક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી. જ્ઞાન વિનાની ક્રિયાથી કંઈ કર્મનો ક્ષય થતો નથી, તેમજ જ્ઞાનમાત્રથી સંપૂર્ણ કર્મનો ક્ષય થતો નથી જ્ઞાનપક્ષી સર્વથી આરાધક છે અને દેશથી વિરાધક છે, અને ક્રિયાપક્ષી દેશથી આરાધક છે અને સર્વથી વિરાધક છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બંનેને માનનાર તો અનેકાન્તવાદી હોવાથી સર્વથી જ આરાધક છે.

શુષ્ક જ્ઞાન અને શુષ્ક ક્રિયાથી મુક્તિ થતી નથી, ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે અંધશ્રદ્ધાથી જેઓ ક્રિયા કરે છે તેઓ ઉચ્ચ કોટિ પર ચઢી શકતા નથી ક્રિયા કરનારાઓને ભલામણ છે કે તેઓ અંધક્રિયા થાય છે એમ જાણી ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરે નહીં, પણ શુદ્ધક્રિયા કરવાનો ખપ કરે. કારણ કે ક્રિયા ન કરવાથી ઉપર ચઢાતું નથી પણ પાછું ઉતરાય છે અધ્યાત્મ જ્ઞાનપૂર્વક ધર્મક્રિયાઓની આવશ્યકતા સ્વીકારવી જોઈએ. એ

કે સ્થૂલદૃષ્ટિવાળા જીવોને અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય, તો પણ ગીતાર્થ અધ્યાત્મજ્ઞાનીની આજ્ઞાપૂર્વક ધર્મક્રિયાઓ કરવી જોઈએ જે જે ક્રિયાઓમાં અત્યંત શુદ્ધ પ્રેમ, ભક્તિ, ઉત્સાહ, વૈરાગ્ય, આનંદ પ્રગટે તે તે ક્રિયાઓમાં વિશેષત આદર કરવો જોઈએ. પ્રભુપદ, ષડાવશ્યકની ક્રિયા, આદિ ક્રિયાઓ જ્ઞાનપૂર્વક સમજીને કરવામાં આવે તો ભવ્યાત્મા ઉત્તરોત્તર ચઢતો જાય છે.

માનપૂજા, કીર્તિની લાલચ, આજીવિકાની લાલચ, વગેરે આશયથી ધર્મની ક્રિયાઓ કરવામા આવે તો મુક્તિની સિદ્ધિ માટે થતી નથી. સમતા, જ્ઞાન, ભક્તિ આદિપૂર્વક ક્રિયાઓ કરવામા આવે તો આત્મકલ્યાણ થઈ શકે. જે જે ધર્મની ક્રિયાઓથી ઉપશમપણું પ્રાપ્ત થાય તે તે ક્રિયાઓ કરવા લાયક છે.

કેટલાક એકાંતપક્ષથી જ્ઞાન વિના ક્રિયામાજ અંધશ્રદ્ધાથી ધર્મ માનનાર અધ્યાત્મજ્ઞાનની નિન્દા કરે. ધિક્કારે. સદ્ગુણ લે નહિ. જ્ઞાનીની આશાતના કરે. ધમાધમ ચલાવે, આત્મજ્ઞાન ઉપર ઝેર હોય. અધ્યાત્મજ્ઞાનિયોને ઉડાવતા હોય. તેવાઓની તેવી પ્રવૃત્તિ પ્રશસ્ય નથી. અને તેવી પ્રવૃત્તિથી તેઓ આત્મકલ્યાણ કરી શકતા નથી

કેટલાક નામમાત્ર અધ્યાત્મજ્ઞાની વા શુષ્કજ્ઞાની બન્યા હોય, સદાચરણોથી વિમુખ હોય. આત્માનું ધ્યાન કરે નહિ, ધ્યાનવા સમતારૂપ ક્રિયા કરતા ન હોય. ધાર્મિક ક્રિયાઓની નિન્દા [illegible] કરે.

કરતા હોય, ક્રિયાપક્ષનું એકાંતે ખંડન જ કરતા હોય, કંઈ પણ કરવું જ નહિ એમ માને અને સાંસારિક આશ્રવોની ક્રિયાઓ તો કર્યા કરે, ધર્મના વ્યવહારોને એકાંતે નિન્દે, તેવાઓની દશા ચિંતનીય છે. તેવો જીવો સદ્ગુણદૃષ્ટિથી અનેકાંતવાદ ધારણ કરે, તો જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સંબન્ધ ધારીને અલ્પ કાલમાં મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરી શકે.

આત્મજ્ઞાનિયો સ્થૂલ (બાહ્ય) અને આભ્યંતર (સૂક્ષ્મ) ક્રિયાઓ અધિકારદશા પ્રમાણે કરી આત્મસ્વરૂપાનંદને અનુભવે છે. આત્મિક સુખના અનુભવીઓ નિમિત્ત અને ઉપાદાનક્રિયાનું કારણકાર્યપણે સ્વરૂપ સમજી યથાયોગ્ય ધર્મક્રિયાઓમા મગ્ન રહે છે. બાહ્યક્રિયાઓના અનેક ભેદ છે તેમાંથી પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે ક્રિયાઓ યોગ્ય છે તેનો તે આદર કરે છે અને અન્યના અધિકારની જે ક્રિયાઓ છે તેનો પોતે આદર કરતા નથી, તો પણ તેનું ખંડન કરતા નથી. કારણ કે અધિકાર પ્રમાણે ભિન્ન રૂચિવાળા જીવો ભિન્ન ભિન્ન ક્રિયાઓને અવલંબીને પણ અભ્યંતર આત્મરમણતારૂપ ભાવચારિત્રમાં આવવા ઇચ્છે છે એક નગરને પચીશ દરવાજા હોય તો પણ ગમે તે દરવાજાથી નગરમા ઇચ્છિત સ્થાને જવાની જરૂર છે. જૈનસિદ્ધાંતોના અનુસારે વ્યાવહારિક ક્રિયાઓ કરી આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી ધર્મક્રિયા કરતાં મનની શુદ્ધિ થાય છે, અનેક વિષયોમાં પરિભ્રમણ કરતું ચિત્ત સ્થિર થાય છે, ધર્મધ્યાનનું અવલમ્બન થાય છે.

કેટલાંક દર્શન અક્રિયાવાદી છે, તે એમ કહે છે કે, આત્મા

'સમષ્ટિ'ની પ્રેરણાથી 'વ્યષ્ટિ' એ દરેલુ કામ સહાય 'દીવ્ય' છે

બંધાયો જ નથી તેથી તેને મુક્ત થવા ક્રિયા કરવી તે ભ્રમણા માત્ર છે. આવા એકાંતે અક્રિયાવાદને માનનારાઓ કૃષ્ણપાક્ષિક ગણાય. જૈનદર્શનમા સક્રિય અને અક્રિય એ બે વાદ આત્મામા ઘટે છે, કર્મસહિત આત્મા સક્રિય છે, કર્મથી મુક્ત થયા બાદ અક્રિય આત્મા થાય છે આશ્રવક્રિયાના વિરૂદ્ધ સવરક્રિયાની જરૂર છે તેથી જૈનો મુક્તિ માટે ક્રિયા કરનારા હોવાથી શુકલ પાક્ષિક ગણાય છે સંવરની ક્રિયા બે પ્રકારની છે બાહ્ય અને અભ્યંતર આ બેમાથી અધિકાર પ્રમાણે જે જે ભવ્યો જે જે ક્રિયાઓ સાધ્ય લક્ષ્ય રાખીને કરે છે તે અનેકાંત જ્ઞાનથી ક્રિયાવાદી હોવાથી, શુકલપાક્ષિક ગણાય છે અભ્યતર સવર રૂપ ધ્યાનાદિક ક્રિયા કરનારને કેટલાક અજ્ઞા અક્રિયાવાદી કહે છે તે અયોગ્ય છે, ખરેખર તેવા અજ્ઞા ક્રિયાનુ પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણુતા નથી તેનું જ તે પરિણામ છે. બાહ્ય અને અભ્યતર ધર્મક્રિયાઓ કરી આત્માના લયલીન થઈ સહજાનદ સાધવો તેજ સાધ્યબિંદુ લક્ષમા રાખવાની જરૂર છે

જ્ઞાનની અત્યંત આવશ્યકતા છે જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે અને ક્રિયા આગીયા જેવી છે—જ્ઞાન દેખતુ છે ક્રિયા આધળી છે બેનો સયોગ થવો જોઈએ. જો એકલી ક્રિયા વા એકલુ જ્ઞાન જ માનવામાં આવે તો એકાતવાદ થાય છે અને એકાતવાદ તેજ મિથ્યાત્વરૂપ ગણાય છે તેથી એકાતવાદી આત્મતત્ત્વને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. જે જે એકાતવાદિયો છે તે મિથ્યાત્વબુદ્ધિવાળા કહેવાય છે

સપ્તભંગી અને સાત નયસહિત પદાર્થનુ સ્વરૂપ કહેવાથી

સ્યાદ્વાદ દર્શનની સિદ્ધિ થાય છે, તેમાં એકાંતવાદ નથી માટે તે સમ્યગ્ સ્યાદ્વાદદર્શનની ખ્યાતિથી જગત્માં જયકારી વર્તે છે.

આત્મજ્ઞાન માટે સ્યાદ્વાદદર્શન ભવ્યોએ જાણવા યોગ્ય છે, સ્યાદ્વાદદર્શનના જ્ઞાનથી એકાંત આગ્રહ, મતભેદ, ધર્મભેદ, ધર્મનાં ખંડન, મંડન, અનપેક્ષવાદ, ધર્મક્લેશ અને મિથ્યા બુદ્ધિ આદિ સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે અને આત્મામાં સમતા પ્રગટે છે, આત્મા પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

સ્યાદ્વાદદર્શન પ્રમાણે આત્મદ્રવ્યને ઉદ્દેશી મુમુક્ષોએ ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

શ્લોક :

आत्मधर्म समालम्ब्य, यतितव्यं मुमुक्षुभिः ।
आत्मा हि ज्ञापनीयश्च, भव्यानां शर्महेतवे ॥४७॥

શબ્દાર્થ :—મુમુક્ષુઓએ આત્મધર્મને અંગીકાર કરીને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને મુમુક્ષુઓએ ભવ્ય જીવોને આત્માનું સ્વરૂપ જણાવવું જોઈએ. આત્માનું સ્વરૂપજ ભવ્યોને આત્મિક સુખ માટે થાય છે

ભાવાર્થ :—આત્માને અધિકાર કરીને જે કરવું તે અધ્યાત્મ કહેવાય છે તાત્પર્યાર્થ કે અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સંવરની ક્રિયાઓમાં પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને ભવ્ય જીવોને મોક્ષ સુખ માટે આત્માજ જણાવવો જોઈએ. જગત્માં આત્માની શુદ્ધ ક્રિયા મૂકીને અશુદ્ધ ક્રિયા કે જે આશ્રવરૂપ ગણાય છે, તેને

મુમુક્ષુએ સર્વ જીવોને આત્માજ જણાવવો જોઈએ. મુમુક્ષુઓ
સુખ પ્રાપ્ત કરે છે અને ભવ્ય જીવોને સુખ મળે એવો
ઉપદેશ કરે છે. દુઃખપ્રદ સાંસારિક કાર્યોનો ઉપદેશ કરતા નથી
જે જે જીવો ભૂતકાલમાં મુક્તિ ગયા છે, મહાવિદેહમાં હાલ
મુક્તિ જાય છે અને ભવિષ્યકાળમાં જશે તે સર્વ આત્માના
આલંબનથી, આત્માને જાણવાથી, આત્મામાં રમણતા કરવાથી
જ સમજી લેવું.

ક્ષણિક સુખ જણાવનારનો પામર મનુષ્ય મોટો ઉપકાર
માને છે, પણ તે સમજતો નથી કે ઊલટું તેથી મ્હને સત્ય
સુખ મળતું બંધ થાય છે, ક્ષણિક સુખને જણાવનારનો ઉપ-
કાર પણ ક્ષણિક છે અને સત્ય નિત્ય સુખ જણાવનારનો ઉપ
કાર પણ ઉત્તમોત્તમ અને સદાનો છે. ક્યાં વિષ અને ક્યાં
અમૃત? ક્યાં સરસવનો દાણો અને ક્યાં મેરૂપર્વત? ક્યાં
કીડા અને ક્યાં ઈન્દ્ર મહારાજા? સત્ય સુખ જેનામાં છે એવ
આત્માને જણાવનાર ચડતી ઉપમાએ મોટા ઉપકારી છે
જે સત્ય સુખમય હોય તેજ વસ્તુને દેખાડવી જોઈએ
એવી વસ્તુ આત્મા છે, માટે આત્માને જણાવવો કે જેથી
ભવ્યાત્માઓ મોક્ષનાં સુખ પામે.
આત્મજ્ઞાનોપદેશથી ઉપદેષ્ટાઓ તીર્થંકર થઈ મુક્ત
થાય છે.

श्लोकाः

आत्मज्ञानोपदेशेन, भव्यानामुपकारकाः ।
तीर्थकृत्त्वं समासाद्य, यान्ति मुक्तिगृहं शुभम् ॥४८॥

સર્વ જિનાગમોના ઉપદેશની આવશ્યકતા છે પણ તેમાં આત્મજ્ઞાનના ઉપદેશની અત્યંત આવશ્યકતા છે, તેમાં પણ સમજવાનું કે દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવો તે જ શ્રેષ્ઠ છે. આત્મજ્ઞાન, આત્મજ્ઞાન એમ તો સર્વે પોકારે છે, પણ સાત નય, સપ્તભંગી નિક્ષેપપૂર્વક અનેકાંતપણે આત્માને જાણવો અને તેનો ઉપદેશ આપવો એ કંઈ સામાન્ય વાત નથી. કોઈ વિરલા દ્રવ્યાનુયોગપૂર્વક આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપે છે અને તેમ જાણે છે. આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ આપવાની રુચિ થવી વા આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, એ કંઈ સહેલી વાત નથી. કોઈ ભાગ્યવંતને, આત્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનો સ્યાદ્વાદપણે ઉપદેશ આપવો સુજે છે.

સર્વ પરોપકારોમાં ભાવદેશનાનો ઉપકાર મોટો છે. આ ઉપરથી ભવ્યો સમજશે કે-જે સાધુઓ ભાવદેશનાથી ભવ્ય જીવોને તારે છે તેના સમાન કોઇ મોટો ઉપકાર કરી શકતું નથી. સુદર્શનાચરિત્રમાં પણ નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે-सुदर्शनाचरित्रे,

जिणिंदधम्मोवएसदाणं-महातित्थं ॥

વીતરાગકથિત ધર્મના ઉપદેશનું દાન એ મોટું તીર્થ છે, એજ મોટી યાત્રા છે.

गाथा.

जिणभुवण विंबपूया, दाणदया तवसुतित्थजत्ताणं ॥
धम्मोवएस दाणं, अहियं भणियं जिणंदेहिं ॥ १ ॥
एगंपि जो पबोहइ, पावासत्तं जिणिंदधम्मंमि ॥
सव्वजियाण विदिन्नं, अभय महादाणमिह तेण ॥ २ ॥

धम्मोवएसदाणं, जिणेहिं भणियं इमं महादाणं ॥
सम्मत्तदायगाणं, पडिओवयारो जओ नत्थि ॥ ३ ॥
सम्मत्तमहादाणं, जीवो जो देइ धम्मबुद्धीए ॥
तं नत्थि जए जं तेण, नर विढत्तं सुहं पुन्नं ॥ ४ ॥
निरुवमिदनमियचरणावि, जिणवरा जंति जोयणसयाइं ।
जीवस्स बोहणत्थं, एगस्सवि पावयम्म दुहिं ॥ ५ ॥
पडिबोहिओ य जीवो, धम्मं आयरइ वज्जए पावं ।
जम्मे जम्मे सुहिओ, हवइ भवस्स सुहं लहइ ॥ ६ ॥

જિનમંદિર, જિનપ્રતિમા, જિનપ્રતિમા પૂજા, દાન દયા, તપ અને તીર્થની યાત્રા ઇત્યાદિ ધર્મ કાર્યો કરતા શ્રીતીર્થંકરોએ ધર્મના ઉપદેશનું દાન દેવું તે અધિકતર શ્રેષ્ઠ ગણાવ્યું છે.

એક પણ પાપાસક્તને પ્રબોધીને તેને જે જૈન ધર્મ પમાડે છે તેણે આ જગતમાં સર્વ જીવોને અભયદાન આપ્યું એમ જાણવું.

ધર્મોપદેશનું દાન જિનોએ સાૈથી મોટું દાન કહ્યું છે. સમ્યક્ત્વ પમાડનારાઓનો જે માટે પ્રત્યુપકાર કરી શકાતો જ નથી ધર્મની બુદ્ધિથી ધર્મોપદેશ દ્વારા જે ઉપદેશ મુનિરાજ સમ્યક્ત્વ મહાદાન આપે છે, તેણે દુનિયામાં સર્વ પ્રકારના સુખ પ્રાપ્ત કર્યું. ચોસઠ ઇન્દ્રો પણ જેના ચરણકમળમાં નમસ્કાર કરે છે એવા તીર્થંકર પણ એક પાપી જીવને બોધ દેવા સો યોજન પર્યંત જાય છે પ્રતિબોધિત આત્મા ધર્મનો આદર કરે છે અને પાપનો ત્યાગ કરે છે. (ઉત્તરોત્તર ઉત્તમ

[illegible] પણ મૂલ્ય [illegible] છે.

લક્ષ્ય દીધું છે એવા મુમુક્ષુએ ઔદયિકભાવના સાક્ષી રહી અને સમભાવે રહી, અન્તરમાં રમણતા કરવી જોઇએ. તેમ વર્તવાથી શું થાય તે બતાવે છે સહજ આત્મિક સુખ-સાગરનો આવિર્ભાવ થાય છે. જેમ જેમ આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તન થાય છે તેમ તેમ કર્મની વર્ગણાઓ ખરે છે અને ખરેખર અશુદ્ધ પરિણતિ ટળીને શુદ્ધ પરિણતિ થાય છે. જેમ જેમ રાગદ્વેષની પરિણતિ મંદ પડે છે તેમ તેમ શુદ્ધ પરિણતિયોગે અંશે અંશે આત્મિકસુખનો અનુભવ આવે છે. ક્ષાયિકભાવે પરિપૂર્ણ શુદ્ધ પરિણતિ થતાં પરિપૂર્ણ સુખનો ભોગ થાય છે. આત્મા જે વખતે રાગદ્વેષની પરિણતિમાં હોય છે તે વખતે બાહ્યસમ્મુખ ચિત્ત હોવાથી આત્માના સુખનો પરોક્ષદશામાં અનુભવ આવતો નથી. જેમ જેમ મન, વચન અને કાયાની સ્થિરતા થાય છે અને મન, વચન અને કાયામાં હું અને મ્હારાપણું લાગતું નથી તેમ તેમ આત્મિકસુખનો અનુભવ થાય છે. જેમ જેમ બાહ્યની અને અન્તરની જ્ઞાનતા બળે ઉપાધિ ઓછી થાય છે તેમ તેમ સુખનો અનુભવ આવે છે. આત્મજ્ઞાનવડે શુભાશુભ જાણતો છતાં બાહ્યમાં રાગ વા દ્વેષ કરતો નથી અને તે બાહ્યપદાર્થોનો નિર્લેપપણે કૂટસ્થ સાક્ષીરૂપે જોનાર અને દેખનાર થાય છે અને મનની સમતોલ દશા જાળવી સમતા સંગે ખેલે છે ત્યારે આત્મિક સહજસુખનો અનુભવ થાય છે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, માન, માયા, ઇર્ષ્યા, નિંદા, હાસ્ય, હર્ષ, શોક અને રાગ આદિ દોષોના હેતુઓના સંબંધમાં આવતાં પણ કૂટસ્થ સાક્ષી

તરીકે રહે અને દોષોમાં લેપાય નહીં એવી આત્માની શુદ્ધ-
દશા થતાં આત્મિકસુખનો અનુભવ આવે છે. પરિપૂર્ણ દોષો
નાશ પામતાં પરિપૂર્ણ આત્મિકસુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે
કેનોઆદિની પેઠે કેટલાક આત્મજ્ઞાન અને યોગની ફક્ત
વાતોનો લવારો કરે છે અને ભક્તો બનાવી તેના પૈસા ધૂતે
છે. અને ગૃહસ્થાશ્રમમા એક આડવિડો પંથ ઊભો કરે છે
તેઓ આત્માના શુદ્ધ વર્તન વિના આત્મિક સુખ પામતા
નથી. અધ્યાત્મ અને યોગજ્ઞાન મેળવી તે પ્રમાણે વર્તી ગૃહ-
સ્થપણાની જંજાળ પરિહરી ઉપાધિમુક્ત થઈ અન્તરઉપાધિને
છોડતાં આત્મિક સુખનો અનુભવ આવે છે. તે માટે તીર્થં-
કરોએ ઉપાધિમુક્ત થઈ આત્મિક સુખ આસ્વાદવા સાધુમાર્ગની
પ્રરૂપણા કરી છે સાધુમાર્ગ સર્વોત્તમ હોવાથી અનેક ઉપાધિથી
દૂર રહેવાય છે આત્મજ્ઞાનમા રમણતા થાય છે, માટે ગૃહ-
સ્થોએ આરંભાદિકની હિંસાનો નાશ કરવા સાધુમાર્ગ ગ્રહણ
કરી. આત્માના સ્વરૂપમા તલ્લીન થઈ આત્મિક સહજ સુખના
ભોક્તા થવું. ભોગાવલીકર્મની બળવત્તાથી ગૃહમાંથી ન નીક-
ળાય તો પણ ઘરમા રહીને કેટલાક સાદીપણે સર્વ વસ્તુઓના
સાતા[illegible] બનવું અને અન્તરમાં નિર્લેપ રહેવા સારૂ પ્રયત્ન
કર્યા કરવો. ગૃહસ્થાવસ્થામાં રહી [illegible]
પાળવાં. ગૃહસ્થાવાસમા રહી [illegible]
તો પણ તેઓએ સાધુઓની [illegible]
પણ ન કરવી. [illegible]
સાધુની દશા પ્રાપ્ત કરી [illegible]
[illegible]

સાધુધર્મની અનુમોદના કરવી. સાધુધર્મ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો, પ્રતિદિન નિર્લેપદશાનું ઉચ્ચ જીવન કરવા માટે અને આત્મિક સુખનો વિશેષતઃ અનુભવ કરવા માટે યોગ્ય હેતુઓનું અવલંબન કરવું. જલકમળની પેઠે રાગદ્વેષથી દૂર રહી સાંસારિક દશા ગાળવા પ્રયત્ન કરવો, બાહ્યની દશા ભૂલીને અંતરમાં એક આત્મારૂપ લોકાલોક સૂર્યની ઉપાસના કરવી, તેમાં લીન થઇ જવું. ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ વડે આત્મામાં સંયમ કરવો. આ-મામાં સંયમ કરવાથી આત્મિકસુખનો સાગર પ્રગટ થયા વિના રહેશે નહિ. અને પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષય વિના પણ જ્યાં ત્યાં આત્માના સુખની લ્હેરિયો ભોગવી શકશો. આત્માના સુખનો ભોગ ભોગવ્યાથી વિશ્વાસ આવતાં બાહ્ય સુખમાંથી ચિત્ત પાછું હઠશે, બાહ્યમાં સુખની ભ્રાંતિ નાશ પામશે. આત્મા અનંત સુખનો સાગર થતાં પરમાત્મપદ પ્રગટ થાય છે.

હવે આત્મિકસુખ પ્રગટ કરવા અને પરમાત્મ થવાની કુંચી કર્તા બતાવે છે.

श्लोक :

यादृक् सिद्धस्वरुपं मे तादृग् भेदस्तु कर्मणः ।
कर्मभेदविनाशाच्च, सोऽहं भव्यशिरोमणिः ॥५२॥

अहो जीवः परात्माऽहं, सत्तातः सम्प्रति स्मृतः ।
उत्थितो व्यक्तिसिद्ध्यर्थं, साधयिष्ये परात्मताम् ॥५३॥

आत्मसामर्थ्यतः शीघ्रं, मया किं किं न साध्यते।
सर्वकार्याणि सिद्ध्यन्ति, यत्नेनातः समुत्सहे॥ ५४॥

શબ્દાર્થ:—જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું મ્હારૂં સ્વરૂપ છે, પણ હાલ હું તેવો નિર્મલ નથી તેમાં કર્મે ભેદ કર્યો છે. કર્મના ભેદના નાશથી હું આત્મા પણ સિદ્ધ પરમાત્મા થાઉં. ॥૫૨॥ અહો! હું જીવ છું. પણ સત્તાથી હું પરમાત્મા છું એમ સંપ્રતિ ધાર્યું. હવે આત્માની પરમાત્મદશા કરવા હું ઉઠ્યો છું. ખરેખર પરમાત્મપણાને હું સાધીશ. ॥૫૩॥ આત્માના સામર્થ્યથી મ્હારાવડે શું શું સાધ્ય ન કરી શકાય? અર્થાત્ સર્વ સાધ્ય કરી શકાય, કારણ કે પ્રયત્ન વડે સર્વ કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. કાળા માથાનો માનવી શું નથી કરી શકતો? અર્થાત્ સર્વ કરી શકે છે, માટે પરમાત્મપદ સાધવા હવે હું ઉત્સાહ રાખું છું એમ સાધક પોતાના ઉદ્ગાર કાઢે છે.

ભાવાર્થ:—સિદ્ધપરમાત્માનું જેવું સ્વરૂપ છે તેવું પ્રાપ્ત કરવાને માટેજ આત્માનો આ જગત્માં મુખ્ય સાધ્ય ઉદ્દેશ છે. સિદ્ધ સમાન હું છું ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે સત્તાથી કે વ્યક્તિથી? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે હાલ તો સત્તાથી સિદ્ધ સમાન છું. ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે કેમ વ્યક્તિથી સિદ્ધ સમાન નથી? તેના ઉત્તરમાં કહેવાનું કે—સિદ્ધપરમાત્માની વ્યક્તિ જેવી મ્હારી વ્યક્તિ નથી. કારણ કે તેવી વ્યક્તિ દબાવામાં કર્મનો ભેદ છે અર્થાત્ આ આત્માને કર્મ લાગ્યા છે, તેથી સિદ્ધપરમાત્મા

[illegible]

સમાન હાલ નથી; પણ કર્મભેદનો ક્ષય થતાં ભવિષ્યમાં આત્મા તે પરમાત્મા થઈ શકે. अप्पा सो परमप्पा આત્માજ પરમાત્મા કહેવાય છે. વ્યક્તિથી આત્મા પરમાત્મા થાય એવો સાધ્ય ઉદ્યમ આરંભવો જોઈએ ઉપર્યુક્ત सोऽहं શબ્દનો અર્થ વિશેષતઃ મનનીય છે.

सोऽहं.

ઘણા લોકો સોઽહં સોઽહં એમ બોલ્યા કરે છે કેટલાક એમ સમજે છે કે સોઽહં એ એક મહાન્ મંત્ર છે, સોઽહં એમ બોલવા માત્રથીજ મુક્તિ થાય છે કેટલાક ફોનોગ્રાફની પેઠે બે ત્રણ કલાક પર્યંત સોઽહં શબ્દનો જાપ જપ્યા કરે છે. કેટલાક ॐसोऽहं શબ્દને મોટો માને છે અને તેનાથી સમાધિ થાય છે એમ માને છે

सः એટલે શુદ્ધસ્વરૂપ अहं એટલે હું. અર્થાત્ હું શુદ્ધસ્વરૂપમય છું. શુદ્ધસ્વરૂપ આત્માનું અનંતજ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમય છે. સિદ્ધપરમાત્મા જેવુંજ આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ છે, પણ કર્મના આવરણથી ઢંકાયલું છે. અનાદિ કાળથી આત્માને કર્મ લાગ્યાં છે, આઠ પ્રકારના કર્મે આત્માના આઠ ગુણ દાબ્યા છે. જો અષ્ટપ્રકારના કર્મનો ક્ષય થઈ જાય તો આત્માના અષ્ટગુણ પ્રગટી શકે. પરમાત્માના સમાન હું પણ છું. રાગદ્વેષમય અશુદ્ધ હું નથી, રાગ તે હું નથી. જગતના જીવો પર જે દ્વેષની પરિણતિ થાય છે તે હું નથી. ક્રોધ થાય છે તે હું નથી. કારણ કે ક્રોધ

ઉપયોગ રાખી પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્યમ કરીશ. અનેક તર્કવાદીઓ કદાપિ મ્હને કુતર્કથી જૂઠું સમજાવવા પ્રયત્ન કરશે તો પણ તેમના કુતર્કમાં નહિ ફસાતાં જિનાગમોની શ્રદ્ધાપૂર્વક, જ્ઞાન અને ક્રિયાથી પર આત્મપદ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરીશ: કારણ કે મોક્ષનું અનન્ત સુખ ભોગવવું તેજ નિશ્ચય ધાર્યો છે.

અહો આત્મસામર્થ્યથી મ્હારા વડે કયું સાધ્ય ન થઇ શકે ? અર્થાત્ સર્વ થઇ શકે. દુનિયાનાં કાર્ય સાધ્ય કરવાં એમાં કિંચિત્ પણ આત્મસુખ નથી માટે આત્માનું સહજ અનન્તસુખ પ્રાપ્ત કરવું તેજ સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખી હું ઊભો થયો છું, અર્થાત્ અનન્તસુખમય પરમાત્મપદ સાધવા ઉદ્યમી થયો છુ. ધારણા, ધ્યાન, અને સમાધિ પણ પરમાત્મપદની છે પ્રત્યાહાર પણ પરમાત્મપદ માટે જ છે, માટે હવે હું ઉત્સાહભાક્ થયો છું. પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરતાં કષાયાદિ મનમાં ઉદ્ભવશે તો પણ ત્હેનો નાશ કરવાનું સાધ્યબિંદુ લક્ષ્યમાં રાખીશ. જિનવાણી અનુસાર ઉદ્યમથી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા ઉત્સાહી બનું છું, એમ સાધકનાં ઉત્સાહ ઉદ્ગારો પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સાધક અવસ્થામાં નીકળે છે.

સાધક વિશેષત: અનંતસુખમય શિવપદ સાધવા પ્રતિજ્ઞા જણાવે છે.

श्लोक :

लक्ष्यसाधकबुद्ध्या वै, परात्मानं स्मराम्यहम् ।
स्वप्नवद् बाह्यभावेषु, दृष्टिर्देया न कुत्रचित् ॥ ५५ ॥

ખરૂં સુખ ત્યાગમાં સમાયેલું છે.

સ્મરણુ કરે છે, પણુ રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ અને નિન્દા વગેરે દોષોને મૂકતા નથી. કેટલાક પરમાત્માના નામે આજીવિકા ચાલે એમ લક્ષી પરમાત્માનું ભજન સ્મરણુ કરે છે. આવા મનુષ્યો પરમાત્માનું ભજન સ્મરણુ કરે તો પણુ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવું એવા લક્ષ્યના અભાવે ઉચ્ચ કોટીના ઉત્તમ સાધક થઇ શકતા નથી, માટે પરમાત્માના સ્વરૂપનું સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી જ્ઞાન કરી નિષ્કામવૃત્તિથી પરમાત્મરૂપ થવા માટે પરમાત્માનું સ્મરણુ કરવું યોગ્ય છે.

પરમાત્માનું સ્મરણ

સાત નય અને સપ્ત ભંગી તેમજ ચાર નિક્ષેપાથી પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણી પરમાત્મ પ્રાપ્ત્યર્થ પરમાત્મમય મનોવૃત્તિ કરવી. ધારણા અને ધ્યાનમાં પરમાત્માનું સમ્યગ્ સ્વરૂપ ધારવું, તન્મય બનીને પરમાત્માનું સ્મરણુ કરવું, મનમાં ઊઠતા વિકલ્પ સંકલ્પો બંધ કરવા અનેક દુનિયાનાં કાર્ય, કર્મયોગે કરવાં પડે તો પણુ પરમાત્માના સ્વરૂપની સાધ્યદશામાં ધૂન રાખવી પરમાત્માના સ્મરણુમાં પ્રસંગ પામી મનમાં ઉઠતા વિક્ષેપોને સમાવવા, પરમાત્મસ્વરૂમાં સ્થિર મનોવૃત્તિ રાખીને બોલ્યા વિના પરમાત્માનું સ્મરણુ કરવું કદાપિ તેમ ન રહેવાય તો પરમાત્માના ગુણોનાં સ્તવનો અને પદો ગાઇને પણુ પરમાત્માનું સ્મરણુ કરવું. ભજનસંગ્રહ દ્વિતીય ભાગમાં કહ્યા પ્રમાણે પરમાત્માની નવધા ભક્તિથી પોતાના અસંખ્ય પ્રદેશના ધર્મમાં પોતે (આત્મા) રહી શકે છે, અને એમ વર્તવાથી ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવમાં આત્મા પ્રવેશે છે. સાધક દશામાં

श्लोक :

अविच्छिन्ना विधातव्या, नवधा भक्तिरात्मनः ।
आत्मभक्तिप्रतापेन, जीवा यान्ति परं पदम् ॥५६॥

શબ્દાર્થ :—આત્માની નવ પ્રકારે અવિચ્છિન્ન ભક્તિ કરવી યોગ્ય છે. આત્મભક્તિપ્રતાપથી આત્માઓ મોક્ષપદ પામે છે.

ભાવાર્થ :—ભક્તિના નવ પ્રકાર છે अस्मदीय भजनसंग्रह द्वितीय भागमां નવ પ્રકારની નીચે પ્રમાણે ભક્તિ દર્શાવી છે.

प्रथम श्रवणक्रियाभक्ति.

અનંતગુણપર્યાયમય ચેતનદ્રવ્યનું બહુમાનથી શ્રવણ કરવું જોઇએ સ્યાદ્વાદપણે ચેતનદ્રવ્યનું શ્રવણ કરવું જોઇએ. તીર્થંકરભાષિત ચેતનદ્રવ્ય છે, દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આત્મા નિત્ય છે, અનાદિકાળથી અશુદ્ધપરિણતિથી પરનો કર્તા તથા ભોક્તા આત્મા કહેવાય છે, અને જ્યારે ભેદજ્ઞાન થાય છે ત્યારથી અંશે અંશે આત્મા સ્વરૂપનો કર્તા ભોક્તા થાય છે આત્મા જે જે અંશે પોતાના સ્વરૂપે પરિણમે છે તે તે અંશે પરપરિણતિનો નાશ કરે છે. પોતાના સ્વરૂપમાં પરિણમવાથી કર્મનો નાશ થાય છે, અને ગુણોનો પ્રગટભાવ થાય છે. મોક્ષના જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ ઉપાયો છે. આત્માનાં ષટ્સ્થાનકોના શ્રવણથી આત્માનો સમકિત ગુણ પ્રગટે છે. અને ઉપશમભાવ આદિ ભાવોનો પ્રગટભાવ થાય છે. સમકિતગુણ, દેશવિરતિ અને સર્વવિરતિગુણો પણ આત્માના શ્રવણથી પ્રગટે છે. આત્માનુભવામૃત કારણ શ્રવણક્રિયા છે, જેમ જાંગુલી મંત્ર શ્રવણથી સર્પાદિક વિષનો નાશ થાય છે, તેમ આત્મદ્રવ્ય શ્રવણ

દ્રવ્યના કીર્તનથી પોતાને અને પરને ઉપકાર થાય છે. પરા
અરે પશ્યંતીથી આત્માને ગાનાર અલખ ખુમારીમાં લદબદ રહે
છે એટલું તો નહિ પણ તેથી વિશેષ એ છે કે-તેને આત્માની સત્ય
પ્રતીતિ થાય છે. મધ્યમા અને વૈખરીથી આત્માનું કીર્તન કરવાથી
બાહ્યપદાર્થોના યોગે થતા વિકલ્પ અને સંકલ્પો નાશ પામે છે.
આત્માના કીર્તનથી કર્મની વર્ગણાઓ આવતી અટકે છે,
અને આત્મા પોતાના સ્વભાવમાં જાગ્રત્ થાય છે. અહો!
આત્મકીર્તનમાં એવી અદ્ભુત શક્તિ રહી છે કે તેનાથી ભવ
સાગરની પેલી પાર જવાય છે શ્રીતીર્થંકર ભગવાન્‌ની વચન
વર્ગણાના માહાત્મ્યથી અનેક જીવો તરી જાય છે, અ
આપણને પણ તેમની વાણીનો ઉપકાર છે જ્ઞાનીના વચનથી
સત્ય અને અસત્ય જણાય છે, આત્માનું કીર્તન એવું છે કે-
આત્માની ઝળહળ જ્યોતિ ઝટ પ્રગટાવી શકે છે. આત્માન
કીર્તનયોગે આત્માનો અર્પિત ધર્મ ગ્રહણ કરી શકાય છે
આત્મકીર્તિનથી આત્મા પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર ઉપયોગી થા
છે. આત્માનું કીર્તન કરવાથી આત્માની અલખ ધૂનમાં પો
પોતાને નિર્ભય અને નિત્ય આનન્દમય દેખે છે. વિશેષ
કહેવુ ? આત્માનું કીર્તન કરવાથી અનંત ભવનાં કરેલ કર્મ
ક્ષય થઈ જાય છે, વારંવાર ચેતનને ગાઓ, આત્મામાં મ
સ્થિર કરો, સદ્‌ગુરુપ્રતાપથી આત્માની કીર્તનભક્તિથી સ
સુખનો પ્રગટભાવ થાય છે અને થશે

तृतीय सेवनक्रियाभक्ति.

અરિહંત હિકની સેવા કરવી તે પોતાની સેવા અર્થે

આરોગ્ય રાચવાવ તેવા કામો અને તેવા ધંધો કરો.

ધિના સંયોગોથી દૂર રહેવું, વા તે તે ઉપાધિના સંયોગોથી દૂર ન રહી શકાય તો તે વખતે પણ મનની સ્થિરતા રહે અને આત્માનો સહજભાવ સ્થિર રહે એમ ઉપાયો યોજવા. અત્યન્ત પ્રેમથી આત્મામાં લીન થઈ જવું. આમ ઉપાયોને દૃઢ પ્રતિજ્ઞાથી આદરતાં ભક્તયોગીને આત્મદર્શન થાય છે

ભક્તિની જુદી જુદી દશાઓમાં ભક્તિયોગી કયા ભાવને ધારણ કરે છે તે ગ્રન્થકાર અનુભવથી દર્શાવે છે

श्लोका.

स्वामिसेवकभावेन, भक्तिराद्या प्रदर्शिता ।
पक्वज्ञानदशायां तु, स्वामिसेवकवर्जिता ॥ ६० ॥

तत्त्वमस्यादिरुपेण, सार्वकालिकप्रत्ययाम् ।
परां भक्तिं समासाद्य, भक्तियोगी शिवं व्रजेत् ॥ ६१ ॥

શબ્દાર્થઃ—સ્વામિસેવકભાવ વડે પ્રથમ ભક્તિ દર્શાવી છે. પકવજ્ઞાનદશામાં તો સ્વામિસેવકભાવ વર્જિત ભક્તિ હોય છે તત્ત્વમસ્યાદિરૂપ વડે સાર્વકાલિક પ્રત્યયવાળી ભક્તિને પામીને પરાભક્તિયોગી શિવસ્થાનમાં જાય છે.

ભાવાર્થઃ- આદ્યભક્તિ સ્વામિસેવકભાવવાળી છે પરમાત્માને સ્વામી ગણીને આત્મા એક સેવક સરખો થઈને પરમાત્માની ભક્તિ કરે છે. પરમાત્માની મૂર્તિ દ્વારા પરમાત્માના સદ્ગુણોનું સેવન કરે છે આઠ કર્મથી લેપાયલો આત્મા

વજ્ર જેવી દૃઢ પદ્માસન અપાવે છે.

પોતાના તરફ જુએ છે ત્યારે માલુમ પડે છે કે—હું એક સંસારમાં પરિભ્રમણ કરનાર આત્મા છું. જન્મ, જરા અને મરણથી પીડાઉં છું. અહો ! હું ક્યારે દુઃખથી મુક્ત થઈશ? હું ક્યારે સુખી થઈશ? આમ આત્મા વિચાર કરે છે અને પછી નિર્ણય કરે છે કે-સર્વ દુઃખથી મૂકાયલા હોય તેના શરણે જઈ તેની સેવા કરવી. સર્વ દુઃખથી મૂકાયલા સિદ્ધ પરમાત્મા છે, માટે તેમને જ સ્વામી કરવા જોઈએ અને તેમની સેવા કરવા માટે સેવક બનવું જોઈએ. પરમાત્મપ્રભુના સેવક બનેલા આત્મા વારંવાર પરમાત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરે છે. સેવક શુદ્ધોપયોગથી પરમાત્માના જેવા પોતાના ગુણો પ્રગટ કરવા ઉપાયો યોજવા.

૧ પરમાત્માની અનંતતાનું સ્મરણ કરી તે પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૨ પરમાત્માના કેવલજ્ઞાનગુણનું સ્મરણ કરી તેને પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૩ પરમાત્માનો ક્ષાયિકગુણ સ્મરીને પોતાના આત્માના ક્ષાયિક આનંદગુણ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૪ પરમાત્માની વીતરાગતા સ્મરીને તેવી વીતરાગતા આત્મામાં પ્રગટાવવી જોઈએ.

૫ પરમાત્માના ક્ષાયિકવીર્યને સ્મરીને પોતાના વીર્યને પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૬ પરમાત્મા શરીરરહિત છે માટે શરીરરહિત પોતાના સ્વરૂપને કરવા પ્રયત્ન કરવો.

૭ પરમાત્મા શુદ્ધ છે માટે તેવી શુદ્ધતાની પ્રાપ્તિ માટે તેમનું સ્મરણ કરવું જોઈએ.

૮ પરમાત્માની સદાકાલ એકસરખી સહજદશા છે તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

૯ મન, વાણી અને કાયાથી ભિન્ન પરમાત્મા છે તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ

૧૦ પરમાત્મા પોતે આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી રહિત છે માટે તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

૧૧ પરમાત્મા કર્મથી રહિત છે માટે પણ કર્મરહિત થવું જોઈએ.

૧૨ પ્રભુએ સાદી અનંત સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી છે માટે મ્હારે પણ તે સ્થિતિ ઇચ્છવી જોઇએ.

૧૩ સંસારના સર્વ પદાર્થો પર થતો રાગ છોડીને પરમાત્માના ગુણોનો રાગ ધારણ કરવો જોઈએ.

૧૪ બાહ્ય સર્વ પદાર્થો પરનું લક્ષ્ય ત્યજીને પરમાત્માને જ લક્ષ્યસાધ્યબિંદુ તરીકે કલ્પવા જોઈએ.

૧૫ પ્રભુના જેવા ગુણો પ્રાપ્ત કરવા માટે વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયવડે પ્રભુની આજ્ઞા માનવી જોઈએ. પ્રભુની આજ્ઞાઓ જે જે સૂત્રોમાં કહી છે તે તે પ્રમાણે વર્તન કરવું તે પ્રભુની ભક્તિ છે. સ્વામીની આજ્ઞા સેવકને માનવી જોઈએ, પરમાત્મરૂપ સ્વામીના ગુણ જે જે અંશે જે જે ઉપાયોથી પ્રાપ્ત થાય તે તે ઉપાયોથી સ્વામીની ભકિત કરવી જોઈએ.

---

૧૬ આઠદ્રવ્ય આદિથી તે તે વસ્તુઓના સંકેત દ્વારા જે જે ગુણો પ્રાપ્ત કરવાના છે તે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરવા, તે તે વસ્તુઓ દ્વારા સાલંબન વ્યવહારપૂજાદ્વારા ભક્તિ કરવી જોઈએ.

૧૭. પરમાત્માની ઉપકારદશા સ્મરી તે પ્રમાણે ઉપકારગુણ પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૮ પરમાત્મામાં દાનગુણની જેવી શક્તિ છે તેવી દાન-શક્તિ પોતાના આત્મામાં પ્રગટાવવા પ્રયત્ન કરવો.

૧૯ પરમાત્માએ ત્રયોદશ ગુણસ્થાનમાં રહી જગતજીવોનો ઉદ્ધાર કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવી રીતે જીવોનો ઉદ્ધાર કરવા મારે પણ ઉપાયો યોજવા જોઈએ.

૨૦ પરમાત્માએ પૂર્વે મૈત્રી, પ્રમોદ, માધ્યસ્થ અને કારુણ્યભાવના ભાવી હતી તેવી રીતે મારે પણ પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૧ પરમાત્માએ જેમ [illegible] અને દ્વેષને પ્રશસ્તરૂપમાં ફેરવી નાખ્યા હતા, તેવી રીતે મારે પણ અશુભ રાગ અને દ્વેષને પ્રશસ્ત [illegible]રૂપમાં ફેરવી નાખવા જોઈએ.

૨૨ પરમાત્માએ [illegible] અને [illegible] હતું તેવી રીતે મારે પણ [illegible] અને [illegible] ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

[illegible]

૨૩ પરમાત્માએ સાધકદૃષ્ટિના યોગે સાધ્ય સાધવા જેવી મનની સમતા જાળવી હતી તેવી મનની સામ્યાવસ્થા પ્રાપ્ત કરવા મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૪ પરમાત્માએ મોક્ષફળ પ્રાપ્ત કરવા જેવો પ્રયત્ન કર્યો હતો, તેવો મારે પણ પ્રયત્ન હાલ કરવો જોઈએ.

૨૫ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામાં જેવી અન્તર દૃષ્ટિ રાખી હતી તેવી હવે મારે અન્તરદૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ.

૨૬ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય દશા પ્રાપ્ત કરી હતી તેવી મારે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય દશા પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ.

૨૭ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં ઉદાસીનતા ધારણ કરી હતી તેવી ઉદાસીનતા મારે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ,

૨૮ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધક અવસ્થામાં જેવું ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યું હતું તેવું મારે પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ

૨૯ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ રત્નની સાધ્યદશા માટે પ્રયત્ન કર્યો હતો તેવો મારે પ્રથમ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૩૦ પરમાત્મા પૂર્વે સંસારાવસ્થામાં જેવા નિઃસંગ રહેતા હતા અને જળમાં કમળવત્ વર્તતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ જલકમલવત ન્યારા રહેવું જોઈએ

૩૧ સંસારની ઉપાધિથી પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં દૂર રહ્યા હતા, તેમ મારે પણ ઉપાધિથી દૂર રહેવું જોઈએ

૩૨ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં મનને જીત્યું હતું, અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, ઇર્ષ્યા, દ્વેષ, નિંદા, વૈર, હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૂર્છા, મમતા, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, ભય, શોક, દુર્ગંછા અને ક્લેશ વગેરે દોષોને જીત્યા હતા. તેવી રીતે મારે આ પૂર્વોક્ત દોષોનો નાશ કરવા ઉદ્યમ કરવો જોઈએ.

૩૩ ભગવાન પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં અપ્રમત્ત રહ્યા હતા. તેવી રીતે મારે પણ સાધકાવસ્થામાં અપ્રમત્તતા ધારણ કરવી જોઈએ

૩૪ પરમાત્માએ પ્રથમ સાધકાવસ્થામાં પરભાવનો નાશ કર્યો હતો અને સ્વધર્મ આદર્યો હતો. તેવી રીતે મારે પણ પરભાવનો ત્યાગ કરીને સ્વભાવ આદરવો જોઈએ.

૩૫ પરમાત્માએ જેમ સાધકાવસ્થામાં શુદ્ધોપયોગ ધાર્યો હતો. તેમ મારે પણ શુદ્ધોપયોગ ધારણ કરવો જોઈએ.

૩૬ પરમાત્માએ જેમ ઘાતિકર્મનો નાશ કર્યો હતો તેમ મારે પણ ઘાતિકર્મનો નાશ કરવો જોઈએ.

૪૦ પરમાત્માને અધ્યાત્મ રસમય વૈખરીવાણીથી મ્હારે ગાવા જોઈએ અને પરમાત્મ સ્તુતિમાં તન્મય થઈ ભક્તિરસનો ભોગી મારે બનવું જોઇએ.

૪૧ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવી આત્મશ્રદ્ધા રાખી હતી તેવી મારે પણ હાલ રાખવી જોઇએ.

૪૨ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં અનેક ઉપસર્ગ સહન કરી આત્મસહજદશા ધારી હતી તેવી મારે પણ ધારણ કરવી જોઇએ.

૪૩ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવું કાયાનું મમત્વ ત્યાગ્યુ હતું અને પોતાના આત્માની સરળતા ધારી હતી તેવી દશા મારે પણ ધારવી જોઇએ.

૪૪ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ જીવોને એક આત્મદષ્ટિથી જેયા હતા તેવી દષ્ટિ મારે ધારણ કરવી જોઇએ.

૪૫ પરમાત્મા જેમ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં સર્વ સાંસારિક વાસનાઓથી દૂર થયા હતા, તેમ મારે પણ સાંસારિક વાસના-ઓથી દૂર રહેવું જોઇએ.

૪૬ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકદશામાં મુનિની દશા ધારણ કરી હતી તેવી દશા મારે પણ ધારણ કરવી જોઇએ.

૪૭ પરમાત્માએ પૂર્વસાધકાવસ્થામાં જેવી અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરી હતી તેવી મારે પણ અનુભવજ્ઞાનદશા ધારણ કરવી જોઇએ.

૪૮ પરમાત્માએ પૂર્વ સાધકાવસ્થામાં પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપમાં ધર્મ માની સાધ્યની સાપેક્ષતાએ પુણ્યનિમિત્તકારણ આદર્યું હતું તેવી દશા મારે પણ અંગીકાર કરવી જોઈએ.

૪૯ પાંચ ઇન્દ્રિયોના ભોગને શ્રીતીર્થંકરો ગૃહસ્થાવસ્થામાં ભોગવતા હતા તેમ છતાં તેમાં ઉદાસભાવે વર્તતા હતા, તેવી રીતે મારે પણ ઉદાસભાવે વર્તવું જોઈએ.

૫૦ શ્રી પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ઉપયોગપૂર્વક બોલતા હતા તેમ મ્હારે પણ ભાષાસમિતિથી ઉપયોગપૂર્વક બોલવું જોઈએ.

૫૧ ભગવાન્ પૂર્વ સાધકાવસ્થામાં પ્રારબ્ધકર્મ (નિકાચિત કર્મ)ના ભોગને રોગ જાણતા હતા અને અન્તરથી ન્યારા રહીને ભોગવતા હતા, એવી મ્હારી દશા થાય એમ વારંવાર મારે ઇચ્છવું જોઈએ

૫૨ શ્રીપરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં ગૃહસ્થાવાસનું પવિત્ર જીવન ગાળતા હતા, તેવી રીતે ગૃહસ્થાવાસનું પવિત્ર જીવન મ્હારે પણ ગાળવું જોઈએ

૫૩ પરમાત્મા પૂર્વે સાધકાવસ્થામાં [illegible] પવિત્ર જીવન [illegible] ગાળતા હતા, તેવી રીતે મ્હારે પણ [illegible] પવિત્ર [illegible] જોઈએ

प्रेम किंर्योहि—આ વાકયલેખમુદ્રાનો અદ્ભુત અનુભવરસ ચાખતો જાય છે. સેવકપણે બનેલા ભક્તની પ્રેમ ખુમારીનો રસ એવો તો હૃદયદ્રાવક હોય છે કે અન્ય આત્માઓનું પણ તે આકર્ષણ કરે છે. સ્વામી સેવકભાવવાળી આવી ભક્તિ માટે રાત્રિ અને દિવસની સંધ્યાનો તેમજ મધ્યાહ્નકાળનો સમય સાનુકૂળ છે, જે વખત મળે તે વખત શ્રીપ્રભુની સેવામાં ગાળવો તેજ સેવકની ફરજ છે શ્રીપરમાત્મા વિના સેવકે દુનિયાની કોઇ પણ વસ્તુ પર પ્રેમ ધારણ કરવો નહિ. શ્રીપરમાત્મા તીર્થંકરોની વખતોવખત કથાઓ વાંચવી, તેમનાં જીવનચરિત્રોમાંથી સાર ખેંચવો. પરમાત્માનું સ્વરૂપ બરાબર ઓળખવું. દર્શન અને ચારિત્ર ધર્મમાં રમણ કરતા એવા પરમાત્માનું સ્વરૂપ પુનઃ હૃદયમાં સ્મરણ કરવું, શ્રી પરમાત્માએ જે જે ઉપાયોથી દોષોનો નાશ કર્યો તે તે ઉપાયોને આચારમાં મૂકવા જોઇએ, ભગતીયા તેલ જેવી ભક્તિને હૃદયમાં ધારણ કરવી જોઇએ, ભક્તિ કરતાં જે જે વિઘ્નો આવે તે તે વિઘ્નોને મારી હઠાવવા જોઇએ. વિઘ્નોના સામું થયા વિના કદાપિકાળે છૂટકો થવાનો નથી, આત્મસામર્થ્યથી પરમાત્મગુણોને સ્મરણ કરવા જોઇએ. જે મનુષ્યો તત્ત્વજ્ઞાનમાં સમજતા નથી, જેઓને દેવ, ગુરુ અને ધર્મનું જ્ઞાન નથી તેઓ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી, જેઓને મુક્તિની ઇચ્છા નથી અને જેઓ પરમાત્માની આજ્ઞા પાળતા નથી તેઓ પણ પરમાત્માના સેવક બની શકતા નથી.

પરમાત્માની આજ્ઞા પાળનાર મનુષ્યો પરમાત્માના સેવકથઇ શકે છે, પરમાત્માનાં કહેલાં તત્ત્વોને જે મનુષ્યો સમજી શકતા

નથી અને ફક્ત ટીલાં ટપકાં જ ધારણ કરે છે તેઓ પરમાત્માના સાચા સેવક બની શકતા નથી. જગતમાં પરમાત્મા, પરમાત્મા એમ તો લાખો મનુષ્યો બોલે છે, પણ પરમાત્મતત્ત્વને સમજનાર વિરલા હોય છે. જેઓ પરમાત્માને સમજે છે અને તેમની આજ્ઞા પાળે છે તેજ પરમાત્માના સેવક બની શકે છે. પરમાત્માના સેવકો, પૂર્વોક્ત પરમાત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરી પોતાના આત્મામા તે તે ગુણો પ્રગટાવવા પરમાત્માની સેવા કર્યા કરે છે, અને પરમાત્માના આલંબનથી પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવા મથે છે. આ પ્રમાણે પરમાત્માનો સેવક બનેલો તત્ત્વજ્ઞાનમા ઊંડો ઉતરતો જાય છે, અને આત્મજ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિ કરતો જાય છે. આત્મજ્ઞાનની પક્વતા થતા સ્વામીસેવકભાવ રહેતો નથી. પક્વજ્ઞાનની ઉચ્ચદશા કોઈ વિરલાને જ પ્રાપ્ત થાય છે. પક્વજ્ઞાનની દશાનું સ્વરૂપ અત્યંત અદ્ભુત છે. કોઈ વિરલા જ્ઞાનિયોને બીજા પ્રકારની અદ્ભુત ભક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. જગતમાં બીજા પ્રકારની ઉચ્ચ ભક્તિ પ્રાપ્ત કરવા અહર્નિશ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તત્ત્વજ્ઞાનની પક્વદશા પ્રાપ્ત થતા અદ્ભુતજ્ઞાનમા ઉતરી શકાય છે. અનુભવિયોને પોતાનો આત્મા પરમાત્મા સમાન ભાસે છે.

આત્મતત્ત્વનું અદ્ભુત રહસ્ય સમજાય છે.આ પરાભકિતથી પરમ-પદ સહેજે પ્રાપ્ત થાય છે. પરમાત્મા તે જ તું છે પરમાત્મારૂપ હે આત્મન્! તું છે એવુ વારંવાર સ્મરણ કરવું તે એક જાતની ઉત્કૃષ્ટ આત્માની સેવા છે, પરાભક્તિવાળો આત્મા એમ જાણે છે કે મ્હારા આત્મામાંજ પરમાત્મપણું રહ્યું છે. અનંત આત્માઓ મુક્તિએ ગયા પણ તે સર્વે આત્મામાં રહેલું પરમાત્મપણું પ્રગ-ટાવીનેજ મુક્તિએ ગયા.

આત્મામાં અનંતગુણો પ્રગટે છે.

જ્યારે ત્યારે પણ જે જે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રાદિ ગુણો પ્રગટવાના, તે સર્વ ગુણો ખરેખર તે તે ગુણોના આવરણો દૂર જતાં આત્મામાંથીજ પ્રગટવાના. આત્મામાંજ પંચ પ્રકારનાં જ્ઞાન છે, આત્મામાંજ ચાર પ્રકારનાં દર્શન છે, આત્મામાંજ પાંચ પ્રકારની લબ્ધિયો રહી છે; જે જે મનુષ્યોમાં જે જે શક્તિયો પ્રગટી છે તે સર્વ આત્મામાંથીજ પ્રગટી છે એમ જાણવું. આત્મામાંજ તિરોભાવે અનંતગુણો રહ્યા છે, ફક્ત તે તે ગુણોને આચ્છાદન કરનાર કર્મની પ્રકૃતિયો જો દૂર થાય તો, તે તે ગુણો પ્રકાશે છે, માટે પોતાના આત્મામાં રહેલા ગુણોનો પ્રકાશ કરવામાં પોતાનેજ ઉદ્યમ કરવો જોઇએ આત્માજ સર્વ ગુણોનું ધામ છે ત્યારે આત્માજ પરમાત્મા છે એમ નિશ્ચય થતાંઆત્માનીજ પરમાત્માપણે ભક્તિકરવી જોઇએ પરમાત્મપણે આત્માની ભક્તિ કરવામાં કર્માવરણો ખરી જાય છે અને આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ થતો જાય છે. આત્મામાં

પરમાત્મબુદ્ધિ ધારવાથી સર્વ બાબતનો સંતોષ પ્રગટ થાય છે
અને મનની ચંચળતા નાશ પામે છે પોતાનામાં સર્વ
શક્તિયો છે એમ નિશ્ચય થવાથી પરભાવ પ્રવૃત્તિનો અંત
આવે છે. કારણ કે આમ સમજે છે કે જ્યારે આત્મામાં
પરમાત્મપણું રહ્યું છે ત્યારે શા માટે પરભાવની તીવ્ર [illegible]
કરવી જોઈએ? પોતાનામાં પરમાત્મપણું દેખવાથી તે પ્રગ-
ટાવવાનો ઉત્સાહ વૃદ્ધિ પામે છે પોતાના આત્માથી [illegible]
પરમાત્મા થવાય છે એમ પક્વજ્ઞાન થાય છે [illegible]

[illegible]

અનેકાંતજ્ઞાની આવી દશાને પામે છે અને તે સર્વ દોષોનો ક્ષય કરતો જાય છે. અજ્ઞાની જીવોથી પરાભક્તિ પમાતી નથી, જ્ઞાની યોગીન્દ્ર આત્માઓજ આવી પરાભક્તિના સમ્મુખ થાય છે. જે પરાભક્તિનું સ્વરૂપ જાણતો નથી તે પરાભક્તિ સમ્મુખ થઈ શકે નહીં. આર્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનના વિકલ્પ અને સંકલ્પોનો નાશ કરવો હોય તો પરાભક્તિથી સહેજમાં થાય છે. જે જે ભૂતકાળમાં મુક્તિ પામ્યા, પામે છે અને ભવિષ્યમાં પામશે તે સર્વ પરાભક્તિથીજ પામશે શુકલધ્યાન વા રૂપાતીત ધ્યાન છે તે પરાભક્તિરૂપ છે, નિરાલંબન ધ્યાનવાળાઓ આવી પરાભક્તિને પામી શકે છે. પરાભક્તિ પામવાને સાટે આદ્યભક્તિની ખાસ જરૂર છે, જેને જેવી યોગ્યતા હોય તેવી ભક્તિ ત્હેણે આદરવી જોઇએ. બે પ્રકારની ભક્તિના યોગ્ય એવા ગુણો સંપ્રાપ્ત કરવા જોઇએ તેમ તે બે પ્રકારની ભક્તિ પામવાને માટે સદાકાળ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

અનેક પ્રકારના યોગિયો મુક્તિપદ પામી શકે છે

શ્લોકઃ

भक्तियोगी क्रियायोगी, ज्ञानयोगी तथैव च ।
साम्ययोगी ध्रुवां सिद्धिं, प्राप्नुयान्नात्र संशयः॥६२॥

શબ્દાર્થઃ—ભક્તિયોગી, ક્રિયાયોગી, જ્ઞાનયોગી અને સામ્યયોગી નિશ્ચય સિદ્ધિપદ પામે છે, આ બાબતમાં સંશય નથી.

ભાવાર્થઃ—ભક્તિયોગના અનેક ભેદ છે તો પણ ત્હેનું

સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે યતકિંચિત્ દર્શાવ્યું છે ક્રિયાના પણ ઘણા ભેદ છે. વિષ, ગરલ, અનન્ય, તદ્ધેતુ અને અમૃતક્રિયા તેમજ, ધર્મના બાહ્ય અને આભ્યંતર, નિમિત્ત અને ઉપાદાન, આદિ અનેક ભેદો તત તત વિષયભેદના સંબંધથી થાય છે જ્ઞાનના પણ બે ભેદ છે વ્યવહારજ્ઞાન અને નિશ્ચયજ્ઞાન પાંચ પ્રકારના જ્ઞાન આદિ જ્ઞાનયોગ જાણવા સામ્યભાવમાં રહેવું તેને સામ્યયોગ કહે છે. આ વિના પણ હેમચંદ્રકૃત યોગશાસ્ત્રમાં અષ્ટાંગયોગ લખ્યા છે, તેનું સ્વરૂપ પણ અવશ્ય જાણી આદરવા યુક્ત જોઈએ. (યમનિયમાદિ અષ્ટાંગ યોગનું વર્ણન આગળ ઉપર કરવામાં આવશે) આ પ્રકારે આત્માના એક એક ગુણને મુખ્યતાએ ભજનારા અનેક યોગિયો આત્માની સાપેક્ષતાના યોગે શ્રાવક વા સાધુમાર્ગમાં રહીને મુક્તિપદ પામે છે. અને પામશે. ભક્તિયોગી હોય તે અવશ્ય ક્રિયાયોગી હોય છે અને જે ખરેખર શુદ્ધક્રિયાયોગી હોય છે તે જ્ઞાનયોગી હોય છે અને જે જ્ઞાનયોગી હોય છે તે સમતાયોગી બની શકે છે [illegible] યોગમાં પ્રથમ ભક્તિયોગની અત્યંત આવશ્યકતા છે [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

આવશ્યકતા છે. ચાર જ્ઞાનીને પણ સમતાયોગની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષય થવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. ચારિત્રમોહનીય કર્મનો ક્ષય થવાથી સમતાયોગ પ્રાપ્ત થાય છે. ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવ થવાથી અનુક્રમે ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિકભાવે સમતાની પ્રાપ્તિ થાય છે. જ્ઞાનયોગ કરતાં સમતાયોગ વિશેષ ઉપયોગી છે એમ જો ખરેખર જાણવામાં આવે તો સમતાયોગ આદરવા માટે અત્યંત પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ યોગ જે જે જાણવામાં આવ્યા છે તે તે યોગ્યતાએ આદરવા લાયક છે. કોઇને કોઇ યોગની મુખ્યતા હોય છે અને કોઈ યોગની ગૌણતા હોય છે. મુખ્યતાએ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ ત્રણ યોગ કહેવાય છે. ત્રણ યોગની સંપૂર્ણ પ્રાપ્તિ થતાં મુક્તિ થાય છે. ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्गः આ ત્રણ યોગ મોક્ષમાર્ગ કહેવાય છે. વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી ત્રણ યોગને આદરવાથી મુક્તિ થાય છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં સર્વ યોગનો સમાવેશ થાય છે. જઘન્યમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગ પૈકી ગમે તે યોગનો કોઈએ આદર કરેલો હોય તેનું કોઇએ ખંડન કરવું નહિ; કારણ કે દરેક જીવો જઘન્યમાં જઘન્ય યોગને આદરીને ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગને પામ્યા છે ઉત્કૃષ્ટ યોગ પામેલાએ જઘન્ય યોગવાળાને નિંદવા નહિ, તેમજ જઘન્ય યોગવાળાએ ઉત્કૃષ્ટ યોગવાળાની નિંદા વા ખંડન કરવું નહિ જેની જેટલી યોગ્યતા હોય તે પ્રમાણે તે આ ત્રણ યોગના, જઘન્યમાંથી જઘન્યભેદ અને ઉત્કૃષ્ટમાંથી ઉત્કૃષ્ટ ભેદને ધારણ કરે છે.

અસંખ્ય યોગે મુક્તિ છે તેમાં ત્રણ યોગ મુખ્ય છે.

શ્લોક:

असंख्ययोगयुक्त्यात्र मुक्तिः स्यान्नात्र संशयः ।
तत्राऽपि ज्ञानसम्यक्त्व-चारित्राणि विशेषतः ॥ ६३ ॥

શબ્દાર્થ:—અસંખ્ય યોગોવડે મુક્તિ થાય છે તેમાં અત્ર સંશય નથી, તે અસંખ્ય યોગોમાં પણ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એ વિશેષત મુખ્ય યોગ છે

ભાવાર્થ:—અસંખ્ય યોગથી મુક્તિ છે એમ શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કર્યું છે માટે કોઈએ અમુક જ એકદા યોગથી મુક્તિ છે એવો પક્ષપાત કદાગ્રહ કરવો નહિ. શ્રી કેવલજ્ઞાનીએ જ્યારે અસંખ્ય યોગથી મુક્તિ કહી છે ત્યારે આપણે એકાન્ત [illegible]

[illegible]

અને અભ્યન્તર જે જે ક્રિયાઓ કરવી તેને ચારિત્ર કહે છે. હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ અને રાત્રિભોજન વગેરે દોષો ટાળવા માટે તે દોષોના સામે દીક્ષાપૂર્વક જે પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે તેને વ્યવહારચારિત્ર કહે છે. અનેક તીર્થંકરો થયા અને થશે તેઓને વ્યવહારચારિત્ર અંગીકાર કરવું પડે છે, વ્યવહારચારિત્રથી બાહ્ય સ્થૂલ દોષોનો નિરોધ થાય છે. અને બાહ્ય ઉપાધિયો કે જે કામક્રોધાદિક દોષોને ઉત્તેજિત કરે છે તેઓનો પણ નાશ થતાં મનની શાંતાવસ્થા પ્રગટે છે.

(૧) પાંચ યમો.

મન, વચન અને કાયાથી હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી અનેક ભવનાં સંચિત કર્મોનો ક્ષય થાય છે. સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી વિચારતાં માલૂમ પડે છે કે, દયાથી સ્વર્ગ અને સિદ્ધિનાં સુખ મળે છે જેણે દયા પાળી તેણે સર્વ પાળ્યું એમ કહેવામાં જરામાત્ર વિરોધ જણાતો નથી દયા કરનાર જીવ સર્વ જીવોની સાથે વૈરવિરોધ ધારણ કરી શકતો નથી. દયાનો અમૂલ્ય ધર્મ કોઈ વિરલા જીવો પાળી શકે છે. કોઈ પણ જીવોની હિંસા કરીને પોતાના શરીરનું પોષણ કરવું એ અધર્મ છે માટે દરેક જીવોને મરતા બચાવી તેઓનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. કોઈના જીવને જરામાત્ર પણ દુઃખવવો નહિ એજ સત્ય દયાધર્મ છે. દયાનું ઉચ્ચ વર્તન ધારણ કરવું એ ઉત્તમ ચારિત્ર છે કોઈના પ્રાણને હણવા નહિ, હણાવવા નહિ, હણનારાઓની પ્રશંસા કરવી નહીં દયા પાળવી, પળાવવી અને દયા પાળનારાઓની પ્રશંસા કરવી.

આ પ્રમાણે દયાનો ઉચ્ચ સિદ્ધાંત પાળનાર આ ભવમાં અને પરભવમાં સુખ પામે છે અને અંતે પરમાત્મપદ પામે છે.

સત્ય વચનની પણ અત્યંત આવશ્યકતા છે સત્ય બો-લવાથી જગતમાં સત્ય વ્યવહારની વૃદ્ધિ થાય છે, લોકોને સત્ય વક્તાનો વિશ્વાસ બેસે છે સત્યવક્તા આ ભવમાં અને પરભવમાં સુખ પામે છે, સત્યથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે, સત્ય વદવાથી અનેક જીવો મુક્તિ પામ્યા છે અને ...

નિમિત્તકારણ છે. જેમ જેમ વીર્યનું સંરક્ષણ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ શારીરિક શક્તિની દઢતા થાય છે બ્રહ્મચારી ધારેલા વિચારને પાર પાડે છે.

પરિગ્રહ પાપનું મૂળ છે. મૂર્ચ્છા એ જ અભ્યંતર પરિગ્રહ છે. નવ પ્રકારના બાહ્યપરિગ્રહનું મૂળ કારણ મૂર્ચ્છા હોય છે. મૂર્ચ્છાનો જે જે અંશે નાશ થાય છે તે તે અંશે બાહ્યપરિગ્રહની પ્રવૃત્તિયો છૂટે છે. પરિગ્રહના ત્યાગથી વિકલ્પસંકલ્પની હૃદયમાં થતી ધમાલ અટકે છે, બાહ્યપરિગ્રહના ત્યાગથી ઉપાધિયોનો અટકાવ થાય છે, લોભના હેતુઓનો અવરોધ થતો જાય છે. બાહ્યપરિગ્રહના મમત્વથી મુક્ત થએલા મહાત્મા મુનિવરો સંતોષ ભુવનમાં સમતાના સુખમાં મ્હાલે છે નિઃસ્પૃહી મહાત્માઓ આત્મામાં રમણતા કરી અનંત સુખ ભોગવે છે, પરિગ્રહનો મમત્વભાવ દૂર થવાથી ત્રણ ભુવનનું ઐશ્વર્ય મળે છે. જે પરિગ્રહનો ત્યાગ કરે છે તેને ઉપરથી નવ ગ્રહો પણ ઉતરે છે. પરિગ્રહના સંબંધે જે જે પાપો કરવામા આવે છે તે તે પાપોનો નાશ કરવો હોય તો પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, તેમજ અનેક દોષનું કારણ રાત્રિભોજન છે, માટે રાત્રિભોજનનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ.

(૨) નિયમ.

આ પ્રમાણે ચારિત્રયોગી પંચમહાવ્રત અને છઠું રાત્રિભોજન વિરમણવ્રત ધારણ કરી યમ નામના યોગના પહેલા અંગમા સ્થિર થાય છે. યોગનું યમ નામનું પહેલું પગથિયું

સ્થિર થવાથી યોગી ઊંચો ચઢીને પાછો ન પડી શકતો નથી, ઊલટું બીજા પગથિયાને પાળવામાં યોગ્ય બને છે. પાંચ યમને પુષ્ટિ કરનારા અનેક પ્રકારના નિયમો પાળવા જોઈએ. વખતસર ખાવું, વખતસર પાણી પીવું, વખતસર શયન કરવું. ચિત્તની સ્થિરતા રહે એવા યોગ્ય સ્થાનમાં વાસ કરવો. નિરંતર ચાલવું, જોઈને ચાલવું, વિચારીને બોલવું, શૌચની ક્રિયા કરવી. કોઈ વસ્તુ મળે અગર ન મળે તોપણ સંતોષ ધારણ કરવો. યથાશક્તિ તપશ્ચર્યા કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરવી. ઇત્યાદિ નિયમોને અનેક સાધુ અને ગૃહસ્થવર્ગના ભેદથી [illegible] યોગ્ય પાળવા પ્રયત્ન કરવો.

ના જયથી દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવાય છે, દીર્ઘ પ્રાણ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતામાં વધારો થાય છે, માટે ચારિત્રયોગીએ આસનનો જય કરવા પ્રયત્ન કરવો

(૪) प्राणायाम.

પ્રાણાયામ કરવાથી શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ વધુ પ્રમાણમાં ચાલતા નથી; પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સ્વરોદયપરીક્ષાની પણ સિદ્ધિ થાય છે. શરીરની નાડીઓમાં રાત્રિ અને દિવસ પ્રાણ વહ્યા કરે છે, શ્વાસ લેવાથી શરીરની આરોગ્યતા રહે છે, મનની પ્રસન્નતા વૃદ્ધિ પામે છે. પ્રાણાયામથી શરીરના અનેક રોગોનો નાશ થાય છે. નાડીઓમાંથી સ્વર ચાલ્યા કરે છે, શરીરમાં ઘણી નાડીઓ છે, પણ તેમાં ચોવીશ નાડીઓ મોટી છે, ચોવીશ નાડીઓમાંથી પણ નવ નાડીઓ પ્રધાન છે. નવ નાડીઓમાંથી પણ ત્રણ મોટી છે.

ત્રણ નાડીઓના નામ इडा, पिंगला અને सुषुम्णा ભ્રૂકુટિચક્રથી શ્વાસનો પ્રકાશ થાય છે. વંકનાલમાં થઇ નાભિમાં નિવાસ કરે છે, નાભિમાંથી ડાબી ઈડામા શ્વાસ સંચરે છે, તેમજ જમણી પિંગલામાં શ્વાસ સંચરે છે, તે બે નાડીઓના મધ્યમાં સુષુમ્ણા નાડી છે તેમાં જ્યારે શ્વાસ ચાલે છે ત્યારે તે સુષુમ્ણાસ્વર કહેવાય છે.

ડાબી નાસિકામાં સ્વર ચાલે છે ત્યારે ચંદ્રનો ઉદય જાણવો. તેમજ જમણી નાસિકામાં સ્વર ચાલે ત્યારે સૂર્યનો ઉદય જાણવો. સૌમ્યકાર્ય કરવામા ચંદ્રસ્વર સારો કહેવાય છે. ક્રૂર કાર્ય કરવામાં સૂર્યસ્વર ગ્રહાય છે. આ પ્રમાણે બે નાડીઓના

સ્વપ્નમાં જે જે કાર્યો દર્શાવ્યા છે તે પ્રમાણે વર્તે છે તે સુખ પામે છે.

બે સ્વર સાથે ચાલે તે વખતે સુષુમ્ણા નાડી થઈ તેમ જાણવું. સુષુમ્ણા નાડી ચાલે તે વખતે કોઈપણ પ્રકારનો [illegible] [illegible]દિક વિચાર કરવો નહિ. કારણ કે તે વખતે માંગલિક [illegible] વિચારો કરવામાં આવે છે તેનું ઊલટું પરિણામ આવે છે. તે વખતે જે જે કાર્ય કરવામાં આવે છે તેની પાર [illegible] થાય છે એમ અનુભવી યોગિયો જણાવે છે.

શુક્લપક્ષનો સ્વામી ચંદ્ર છે અને કૃષ્ણપક્ષનો [illegible] સૂર્ય છે. શુક્લપક્ષની આદિની ત્રણ તિથિ ચંદ્રની [illegible], અર્થાત્ સૂર્ય એમ [illegible] [illegible] તિથિ સૂર્યની છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અજવાળીયાક્ષની પ્રતિપદાના પ્રાતઃકાલમાં જો સૂર્યસ્વર (જમણી નાસિકા) વહે તો પંડિતોએ જાણવું કે તે પખવાડિયામાં ક્લેશ થાય, પીડા થાય, તેમજ ઉદાસપણું રહેશે અને ધનનો પણ કિંચિત્ નાશ થશે. કૃષ્ણપક્ષની એકમના પ્રાતઃકાલમાં જો ચંદ્રસ્વર (ડાબી નાસિકા) વહે તો પંડિતપુરૂષોએ જાણવું કે–શરીરે કંઈક પીડા, ક્લેશ, નૃપભય, સત્તામાં હાનિ અને ચિત્તની ચંચળતા થશે. શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષની પ્રતિપદાના પ્રાતઃકાલમાં જો સુષુમ્ણાનાડી વહેતી હોય (બેઉ સ્વર સાથે વહેતા હોય) તો પંડિતોએ જાણવું કે લાભની હાનિ થશે, મનની ચચળતા થશે અને મનમાં ચિંતા રહેશે.

વૃશ્ચિક, સિંહ, વૃષભ અને કુંભ એ ચાર રાશિમાં જો ચંદ્રસ્વર વહેતો હોય તો તે વખતે જે સૌમ્ય કાર્ય કરવામાં આવે તે સારાં થાય છે. નર્ક, મકર, તુલા અને મેષ એ ચાર રાશિમાં જો સૂર્યસ્વર (જમણી નાસિકા) વહેતો હોય તો તે વખતે ચરકાર્ય કરવાથી સુખાકારી થાય છે.

મીન, મિથુન, ધન, અને કન્યા એ ચાર રાશિ બે સ્વભાવવાળી છે. એ ચાર રાશિયોમાં સુષુમ્ણાસ્વર વહેતો હોય તો તે વખતે જે કાર્ય કરવામાં આવે તેમાં કંઈક હાનિ થાય છે.

સ્વરોદય બરાબર કોઈ જાણતો હોય છે તો તે, મનુષ્યોએ પૂછેલા પ્રશ્નોનો સારી રીતે ઉત્તર આપી શકે છે.

स्वरोदयमां प्रश्न अने तेना उत्तरो.

જે મનુષ્ય પૂછવા આવે તેની દિશા લેવી. જો પૂછનાર

સન્મુખ, ડાબી, વા ઉર્ધ્વ દિશામાં રહી પ્રશ્ન કરે અને તે વખતે ડાબી નાસિકા (ચંદ્રસ્વર) વહેતી હોય તો પૂછનારને મોટા કે નાના કાર્યની સિદ્ધિ થશે

પૂછનાર નીચે વા પાછળ વા જમણો આવીને પૂછે [illegible] તે વખતે જમણી નાસિકા વહે (સૂર્યસ્વર ચાલતો હોય) તો જાણવું કે તેનું કાર્ય થશે

ડાબી બાજુએ રહી કોઈ પ્રશ્ન કરે અને તે [illegible] ડાબી નાસિકામાં પૂર્ણ સ્વર ચાલતો હોય તો તેનું [illegible] થશે એમ નિશ્ચય જાણવો

જે વખતે જમણી નાસિકા [illegible] બાજુ રહી પૂછે તો [illegible] વિના પૂછેલું [illegible] કાર્ય નહિ

મધ્યમ વર્ષ કહેવાય છે. જો નાસિકામાં આકાશતત્ત્વ વહે તો બહુ દેશમાં નક્કી કાળ પડે. જમણી નાસિકામાં પૂર્વોક્ત માસના શુક્લપક્ષના પડવાના પ્રાતઃકાલમાં જો અગ્નિતત્ત્વ વહે તો મનુષ્યો રોગશોકથી અધિક ક્લેશ પામે. પૃથ્વીમાં કાલ પડે. રાજાના મનમાં ચેન પડે નહિ. નૃપવિગ્રહ પણ કંઇક થાય. જો તે દિવસ સુષુમ્ણા નાડી પૂર્વોક્ત સમયમાં ચાલે તો જોનાર મરે અને છત્રભંગ થાય, એમ ગુરુગમપૂર્વક સમજવું.

માઘમાસની સાતમ તેમજ વૈશાખ શુદી ત્રીજના પ્રાતઃકાલમાં વર્ષદિવસનુ બીજ જોવું. જો ડાબી નાસિકામાં જલ અને પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલે તો દેશવિદેશમાં સુખ થાય, અન્યતત્ત્વ વહે તો અધમફળ જાણવું. જમણી નાસિકામાં જો પૃથ્વી અને જલતત્ત્વ વહે તો મધ્યમ ફળ થાય. એ ત્રણમાં એક શુભ અને એક અશુભ હોય તો મધ્યમ ફળ થાય, એમ ત્રણ રીતમાં જાણવું.

સર્વ પરીક્ષાના ભાવોમાં મેષભાવ બળવાન છે, તે દિવસે બરાબર તત્ત્વ દેખીને નિશ્ચય કરવો.

जोनारने माटे तत्त्व.

જોનારને પોતાને માટે તત્ત્વનો વિચાર કહેવામાં આવે છે. ચૈત્ર શુદી એકમના દિવસે જો ડાબી નાસિકા વહે તો તેને ત્રણ માસમાં અત્યંત ઉદ્વેગ થાય. મધુમાસ શુદી બીજના દિવસે જો ડાબી નાસિકા ન વહે તો પરદેશમાં ગમન થાય અને ત્યાં

દુઃખ થાય. ચૈત્રમાસ સુદી ત્રીજના દીવસે ચંદ્રદર્શન (ડાળી નાગિદા) ન ચાલે તો પિત્તત્વની ઉત્પત્તિ થાય. ચૈત્ર સુદી ચોથના રોજ જો ડાળી નાગિદા ન ચાલે તો નવ માસમાં મરણ થાય. ચૈત્ર સુદી પાંચમના રોજ ડાળી નાગિદા ન ચાલે તો રાજ્યદંડ થાય. ચૈત્ર સુદી છઠના દીવસે જેનો [illegible] નહિ તેનો એક વર્ષમાં બાંધવ મરી જાય. જો ચૈત્ર સુદી સાતમના રોજ લેશમાત્ર પણ ડાળી નાગિદા ન [illegible] તો [illegible] સ્ત્રી મરી જાય. ચૈત્ર સુદી બારશના રોજ જો [illegible] તો અત્યંત પીડા કરનાર થાય, [illegible] ચૈત્ર સુદી બારશ થી એક દણ [illegible] નહિ તો નરાના દણને બારે [illegible] દણ થાય.

પ્રમાણે કહેવું. ડાબી નાસિકામાં પૃથ્વીતત્ત્વ વહેતું હોય અને તે દિશામાં રહી પૂછે તો નિશ્ચય કરીને કહેવું કે રોગીનો નાશ થવાનો નથી ડાબી નાસિકા બંધ હોય અને જમણી નાસિકા ચાલે, અને ડાબી તરફ રહી પૂછે તો કહેવું કે રોગી જીવનાર નથી. પૂર્ણ સ્વરથી આવીને ખાલી સ્વરમાંહિ પૂછે તો રોગીને શાતા ન હોય એમ જાણવું ખાલી સ્વરથી આવીને વહેતા સ્વરમાં જો રોગી પ્રશ્ન કરે તો તેનો ઘાત થશે નહિ એમ કહેવું.

પૂર્ણસ્વરથી આવીને પૂર્ણસ્વરમાં જો કોઇ કાર્ય સંસારનું પૂછે તો તે કાર્ય પૂર્ણ થાય એમ નક્કી જાણવું. ખાલી સ્વરથી આવી ને ખાલી સ્વરમાં પૂછે તો જે જે કાર્ય પૂછે તે થાય નહિ. ખાલી સ્વરથી આવીને વહેતા સ્વરમાં પૂછે તો તેનું કાર્ય સિદ્ધ થાય. જો પૂર્ણ સ્વર તજીને ખાલી સ્વરની તરફ પૂછે તો કરોડ ઉપાયે જે પૂછે તે સિદ્ધ થાય નહિ.

ગુરૂવારના દિવસે વાયુતત્ત્વ સારું.શનિવારને દિવસે આકાશ-તત્ત્વ સારૂં, એમ જો તત્ત્વ ચાલે તો કાયામાં રોગ રહે નહિ. બુધવારના પ્રાતઃકાલમાં જો પૃથ્વીતત્ત્વ ચાલતું હોય તો કલ્યાણ-કારી જાણવું. સોમવારના પ્રાતઃકાલમાં જલતત્ત્વ ચાલતું હોય તો સારૂં. શુક્રવારના પ્રાતઃકાલમાં અગ્નિતત્ત્વ સારૂં એમ વાર સંબંધી તત્ત્વફળ સમજી લેવું

चंद्रयोगमां कार्यो

ડાબી નાસિકા વહે તે સમયે જિનમંદિર બનાવે, ખાત-

મુહૂર્ત કરે, તો શુભમય જાણવું ચંદ્રસ્વરયોગમાં [illegible]
છે અને ગ્રહપ્રકૃતિ સ્થિર હોય છે માટે તે ચન્દ્રયોગમાં
બિંબની પ્રતિષ્ઠા કરતાં બિંબનો અતિપ્રભાવ વધે છે. [illegible]
પર મુગટાદિક બેસાડવામાં આવે તે વખતે તથા સિંહાસનાદિ
કલશ ચઢાવતાં ચન્દ્રયોગ (ડાબી બાજુ નાસિકાનો [illegible])
શુભકારી જાણવો. પૌષધશાલા, દાનશાલા, ઘર, [illegible]
કોટ, ગઢ અને સ્થાપ વગેરેના મુહૂર્તમાં ચન્દ્ર [illegible]
જોઈએ. સંઘમાલા આપતા, તીર્થમાલ [illegible]
આપતા અને બતાવતા ચન્દ્રયોગ [illegible]

વિજયનું બીડું ઝડપવાના પ્રસંગમાં, વિષ અને ભૂત ઉતારવા જવું હોય ત્યારે, રોગીને ઔષધ ખવરાવવામાં, વિઘ્નહરણશાંતિજલ નાખવામાં, કષ્ટીને ઉપાય કહેવાના પ્રસંગમાં, હાથી, ઘોડા, વાહન, હથિયાર લેવામાં, રિપુને વિજય કરવામા, ખાનપાનમાં, સ્નાનમાં, સ્ત્રીને ઋતુદાન દેવામાં, તેમજ નવા ચોપડા લખવા અને લખાવવામાં, સૂર્યયોગ અર્થાત્ જમણી નાસિકાનો સ્વર લેવો. કોઇ રાજા જમણી નાસિકા વહેતી હોય ત્યારે યુદ્ધ કરવા જાય તો રણસંગ્રામમાં યશકીર્તિ પામે અને શત્રુને જીતી પાછો ઘેર આવે. સમુદ્રમાં વહાણ ચલાવવું હોય ત્યારે જમણી નાસિકા વહેતી હોય તો વાંચ્છિત દ્વીપમાં વેગે જાય. શત્રુભવન જવામાં જમણી નાસિકાનો સ્વર વહે તો યશ થાય. ઊંટ, ભેંસનો સંગ્રહ કરતાં, સાટું કરતાં, સરિતાજલ તરતાં, અને કરજ દ્રવ્ય દેતાં જમણી નાસિકાનો સ્વર (સૂર્યયોગ) બળવાન્ જાણવો.

ઇત્યાદિ ચરકાર્યમા સૂર્યયોગ સારો જાણવો. અન્ય પુરૂષોને કંઈ કહેવું હોય તો લાભાલાભનો વિચાર કરી કહેવું લાભ ન દેખાય તો જાણીને મૌન રહેવુ.

વિવાહ, દાન, શાન્તિસ્નાત્ર ઇત્યાદિ સૌમ્યકાર્યમાં ચંદ્રયોગ લેવો અને કૂરકાર્યમાં સૂર્યયોગ લેવો. સ્થિરમાં ચંદ્ર અને ચરમાં ભાનુયોગ પ્રધાન જાણવો

सुषुम्णानाडीमां शुं करवुं ?

જ્યારે સુષુમ્ણાનાડી (બે નાસિકા સાથે વહેતી હોય ત્યારે)

હોય ત્યારે ચર અને સ્થિર એ બે પ્રકારના કાર્યમાંથી કોઈપણ
કાર્ય કરવું નહિ અને તે બેમાંથી કોઈપણ કાર્ય કરવાથી [illegible]
નો અવશ્ય [illegible] હાનિ થાય છે. ભુવન, પ્રતિમા, [illegible]
વગેરે કાર્યો [illegible] કરવાં નહિ [illegible]
ચન્દ્રમા નષ્ટ તારા [illegible] [illegible]
[illegible] કાર્યની હાનિ થાય છે [illegible] કાર્યના [illegible]
[illegible] છે. મિત્રની [illegible]
પ્રીતિનો [illegible] થાય છે [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

અધિક શ્વાસોચ્છ્વાસ ચાલતા આયુષ્યની અધિક હીનતા થાય છે.

સમાધિલીનને ચાર, શુભ ધ્યાન ધરનારને છ, તૃષ્ણાતુરને દશ, બોલતાં બાર, ચાલતાં સોળ અને સૂતાં બાવીશ, તથા નારી ભોગવતાં છત્રીશગણો શ્વાસ ચાલે અર્થાત્ એટલા તે તે ક્રિયાઓમાં શ્વાસ ઘટે છે.

અલ્પવેળામાં શ્વાસોચ્છ્વાસ વધુ ચાલે તો તેનુ આયુષ્ય ક્ષય પામે, બળ ઘટે અને તેના શરીરમાં રોગ થાય.

અધિક બોલવું નહિ. કારણુ કે તેથી શ્વ સોચ્છ્વાસ ઘટે છે. અધિક પડખું વાળીને સૂવું નહિ, અતિશીઘ્ર ચાલવું નહિ પ્રાણની ગતિ રોકાય તો મન પણ અપેક્ષાએ સ્થિર થાય છે, માટે પ્રાણાયામની જરૂર છે જે રચના ત્રણ લોકમાં છે તે મનુષ્યના શરીરમાં છે, પણ અનુભવ વિના તેનું જાણવું બનતું નથી.

હંકારથી સ્વર ઉઠે છે અને ઝંકાર થઇ સમાઇ જાય છે. હંસ એવો શબ્દ છે તેજ અજપા જાપ કહેવાય છે. અર્થાત જપ્યા વિના સહેજે હંસરૂપ ચેતનનો જાપ થાય છે તેનું જો જ્ઞાન થાય તો શ્વાસની ગતિ કમ થાય અને સ્થિરતા થાય. વડથી શાખા જેમ વડમાંથી નીકળે છે તેમ નાભિથી ઉર્ધ્વ-ગામિની છે, બે બે તિરછી જાય છે સર્વ મળી ચોવીસ નાડીઓ જાણવી. દશ નાડીઓ વાયુનું વહન કરવામાં પ્રધાન જાણવી. ઇડા, પિંગલા, સુષુમ્ણા, ગાધારી, હસ્તિની, જિહ્વા, પુષ્યા,

રોગ થાય છે. નાભિથી પચ્ચીશ નાડીઓ નીકળી છે તે પિત્તને ધારે છે તેના ઉપઘાતથી પિત્તનો રોગ થાય છે, નાભિથી દશ નાડીઓ નીકળી છે તે વીર્યને ધરનારી છે. ઇત્યાદિક, પુરૂષને સાતસે નાડીઓ છે અને સ્ત્રીને છસે ને સિત્તેર નાડીઓ હોય છે. નપુંસકને છસે ને એંશી નાડીઓ હોય છે તે સર્વ નાડીઓની શુદ્ધિ પ્રાણાયામથી થાય છે.

प्राणायामनी जरुर अने तेनुं फल.

મન અને પવન બેમાંથી એકનો નાશ થતાં બીજાનો નાશ થાય છે. આત્માના ઉપયોગમાં સ્થિર થવાથી શ્વાસ મંદ મંદ ચાલે છે ત્યારે મનની પ્રવૃત્તિ પણ મંદ પડી જાય છે. પ્રાણવાયુની સ્થિરતા જેટલા અંશે થાય છે. તેટલા અંશે મનની પણ અચળતા થાય છે માટે પ્રાણાયામની જરૂર છે પ્રાણાયામથી ઇન્દ્રિયો ઉપર લાગેલા મળની શુદ્ધિ થાય છે, શરીરની કાંતિ વૃદ્ધિ પામે છે, આયુષ્યની નિયમિતતા રહે છે, મનની નિર્મલતા થાય છે. વિકલ્પ સંકલ્પ રોકવામાં પ્રાણાયામ સહાયકાર થઈ પડે છે. દિવસે સૂર્યનું પ્રાબલ્ય હોય છે અને રાત્રીએ ચંદ્રનુ પ્રાબલ્ય હોય છે, આપણા શરીરમાં જે પ્રાણવાયુ છે તેનો સંબંધ સૂર્ય ચંદ્રની ઉષ્ણતા વા શીતતાની સાથે રહેલો હોય છે, એ ઉષ્ણતા અને શીતતાની અવસ્થા અમુક અવસરમાં આપણા શરીરમાં કેવી છે તે જમણી અને ડાબી નાસિકામાથી નીકળતા પ્રાણવાયુથી માલૂમ પડે છે, અને તેથી જ જમણી નાસિકાને સૂર્ય સ્વર કહેવામાં આવે છે.

તે [illegible] ઉપયુક્તાનો [illegible] છે [illegible]
[illegible] આવે છે તે [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] આવે છે [illegible]
[illegible]

મેળવી શકાય છે પ્રાણાયામથી પ્રાણવાયુને એટલો બધો વશ કરવામાં આવે છે કે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રસૂરિ જેમ આકાશમા એકવીશમી પાટ ઉપર અદ્ધર રહી વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા, તેમ આકાશમા અદ્ધર પણ રહી શકાય છે. મેસમેરીઝમ વગેરે પ્રયોગો પણ પ્રાણાયામની સિદ્ધિથી સાધ્ય થાય છે, એમ અનુભવિયોના સંબંધથી સમજાય છે.

प्राणवायुने युक्तिथी साधवो.

પ્રાણવાયુનો નિરોધ હળવે હળવે કરવો જોઈએ. વનમાં રહેનારા હાથી, સિંહ વગેરે ક્રૂર પશુઓને ધીમે ધીમે યુક્તિથી પકડવામાં આવે છે તો તે વશ થાય છે, પણ ત્વરાથી યુક્તિ વિના પકડવામાં આવે છે તો પકડનારનો નાશ કરે છે, તેમ પ્રાણવાયુને યુક્તિથી હળવે હળવે વશ કરવામાં ન આવે તો સાધકને કાસ, શ્વાસ વગેરે રોગો થાય છે અને તેનો નાશ થાય છે માટે ગુરૂગમપૂર્વક યુક્તિથી હળવે હળવે પ્રાણાયામ કરી પ્રાણવાયુને સાધવો જોઈએ. "દેખાદેખી સાધે જોગ, પડે પિંડ કે વાધે રોગ" એ વાક્યને સમજી કોઈ પ્રાણાયામના અનુભવી યોગી હોય તેની પાસેથી પ્રાણાયામની વિદ્યા શિખવી જોઈએ પ્રાણાયામની ક્રિયા પુસ્તકમાં વાંચી એટલે પ્રાણાયામ પોતે કરવા બેસી જવું તે યોગ્ય નથી અવશ્ય ગુરુગમ લેવાની જરૂર છે શરીરમા ચોરાશી જાતના વાયુઓ છે તે વિફરે છે ત્યારે ભૂતના જેવા લાગે છે, પણ પ્રાણાયામ કરવાથી ચોરાશી જાતના વાયુઓની વિક્રિયા થતી નથી અને તે વશમા રહે છે.

જેમ કે જે પદાર્થો ખાવામાં આવે છે [illegible]
પદાર્થો પીવામાં આવે છે તેની [illegible] થાય છે [illegible]
[illegible] થાય છે [illegible]
[illegible] થાય છે [illegible]
[illegible] થાય છે, [illegible]
[illegible] થાય છે [illegible] ઔષધીઓ [illegible]
[illegible] અને [illegible]
[illegible]

શ્વાસ લઈ શકે છે. બાળપણમા આ સંખ્યા વધારે હોય છે. તેમજ માંદા માણસને પણ વધારે હોય છે

શ્વાસ વખતે બહારનો વાયુ, નાકમાં થઇને ગળાના પાછલા ભાગમાંથી કંઠમાં થઈ ફેફસામાં જાય છે કંઠમાં જે શ્વાસનળી છે તેની લંબાઈ ચાર ઈચની હોય છે અને તે કરોડની ગરદનના પાંચમા મણકાથી પીઠના બીજા મણકા સુધી જઈ તેના બે વિભાગ થાય છે. તે દરેક ભાગ એક એક ફેફસાંમાં જાય છે. આ દરેક મોટા ભાગના વિભાગો થઈ ફેફસાંમાં ચારે બાજુએ ફેલાય છે, તેના પણ અનેક ભાગવિભાગ થતાં તેઓ ઘણા સૂક્ષ્મ થાય છે અને તેઓના છેડાના વિભાગોની બાજુએ તેમજ છેડાઓ ઉપર કરોડો સૂક્ષ્મ પરપોટીઓ હોય છે એ પારદર્શક હોઈ ફેફસાંની ઉપર તથા અંદર રહેલી છે, તેનો મહાન્ ઉપયોગ થાય છે. એ પરપોટીઓ ઉપર લોહીમાં કેશવાહિનીઓની જાળ પથરાએલી છે અને તેમાં શરીરનું બગડેલું લોહી ફરે છે. શ્વાસ લીધા પછી બહારની હવા આ પરપોટીઓમા ભરાઈ રહે છે તે હવા બગડેલા લોહી સાથે મળી જઈ અશુદ્ધ લોહીને શુદ્ધ કરે છે આ રીતે શ્વાસ અને પ્રશ્વાસથી શરીરમાં અનેક ફેરફાર થાય છે. અન્નનળીની મારફતે જે હવા આપણે ગળીએ છીએ તે હોજરી અને આંતરડાંમાંથી પસાર થાય છે અને મળદ્વાર વાટે નીકળી જાય છે. જ્યારે હોજરી અને આતરડાંમાં ખોરાક હોતો નથી ત્યારે થોડી હવા ભરેલી રહે છે તે મુખથી આવતા ઓડકાર અથવા મળદ્વારથી વાયુ છૂટે છે તે દ્વારા બહાર નીકળી જાય છે.

રીતે નાભિ આદિ નીચા પ્રદેશમાં વાયુને ધારી રાખવો તેને અધરપ્રાણાયામ કહે છે.

૭ નાસિકા દ્વારા વાયુને ખેંચી અંદર પૂરવો તેને પૂરકપ્રાણાયામ કહે છે.

રેચકપ્રાણાયામથી ઉદરની વ્યાધિ અને કફનો નાશ થાય છે. પૂરક પ્રાણાયામના યોગે શરીરની પુષ્ટિ થાય છે. તથા અનેક રાગોની શાતિ થાય છે.

કુંભકપ્રાણાયામ કરવાથી હૃદયકમલ વિકસ્વર થાય છે, અંદરની ગાંઠ ભેદાય છે, શરીરમાં બળની વૃદ્ધિ થાય છે. ચિત્તની સ્થિરતા થાય છે, હૃદયના રોગો શમે છે. પ્રત્યાહાર પ્રાણાયામથી સન્નિપાતની શાંતિ થાય છે. ઉત્તર અને અધર પ્રાણાયામની સેવાથી કુંભકની સ્થિરતા થાય છે.

ઇડા અને પિંગલાના પ્રાણવાયુમાં પિંગલાનો પ્રાણવાયુ પ્રબલ છે અને ઇડાનો પ્રાણવાયુ નિર્બલ છે. ઇડા નાડીનો પ્રાણવાયુ પવાહ, મગજ અને કરોડરજ્જુરૂપી વિદ્યુત્ ઉત્પન્ન કરનાર યંત્રસ્થાનની ડાબી તરફથી જાય છે અને પિંગલાનો પ્રાણવાયુ તેની જમણી તરફથી જાય છે, તે બન્ને પ્રવાહો બ્રહ્મગ્રન્થિમાં એકઠા મળે છે જ્યારે કેવલ કુંભક કરવામાં આવે છે ત્યારે બ્રહ્મગ્રન્થિમાંની ઉષ્ણતા વધવા માંડે છે અને તેના ધક્કા આધારચક્રમાં રહેલી કુંડલિની શક્તિ ઉપર પડે છે, તેથી કુંડલિની નાડી સર્પાકારે હોય છે તોપણ સિદ્ધ થઈ જાય

આદિ પ્રાણાયામ અભ્યાસ કરતાં લેખકને ત્રણ દિવસમાં નાદશ્રવણ થયું હતું. ઘણા અભ્યાસીઓને એ પ્રમાણે લેખકે ત્રણ દિવસમાં પ્રાણાયામથી નાદશ્રવણ કરાવ્યું છે અને ભવિષ્યમાં કરાવશે પ્રાણાયામ કરનારે ખારૂં, ખાટું અને તીખું ખાવું ન જોઇએ, પ્રાણાયામ કરતી વખતે હસવું તથા બોલવું નહિ, પ્રાણાયામના સાધકે નિયમિત આહાર કરવો જોઇએ, નિયમિત વખતે શયન કરવું, નિયમિત બોલવું, નિયમિત ચાલવું. પ્રાણાય મ કરનારે બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ. યોગનાં પુસ્તકોનું મનન કરવું અને ઉપાધિનાં સ્થાનકો તથા મનુષ્ય પરિચયથી દૂર રહેવું.

સુષુમ્ણાભેદક આસને એક વખતે એંશી એંશી પ્રાણાયામ કરવાથી સાત દિવસમાં નાદશ્રવણ થાય છે, લેખકનો એ બાબતનો અનુભવ છે. આ આસનનું જ્ઞાન ગુરુગમથી કરવું. યોગીલોક યોગ્યતા વગર અ સન બતાવતા નથી. ગુરૂની મહાકૃપા થાય તો તેઓ આ આસન બતાવે છે સુષુમ્ણાભેદક આસને એક માસ કેવલ કુંભક પ્રાણાયામ કરવાથી કુંડલીનું ઉત્થાન થાય છે. પણ યાદ રાખવું કે પહેલાં પૂરક, કુભક અને રેચક પ્રાણાયામ સિદ્ધ કર્યા હોય તેણે આ આસનથી કેવલ કુંભક પ્રાણાયામ કરવા. આ આસને કેવલ કુંભક પ્રાણાયામ કરતાં મૂલાધાર ચક્રમા લક્ષ્ય રાખવું અને ઉડ્ડીયાન બંધ ધારણ કરવો, ખાધા પહેલાં ઉડ્ડીયાન બંધ કરવો. નાભિકમલ પાસે કુંડલી સાડા ત્રણ આંટાવાળી પડેલી છે તેના ઉપર ઉડ્ડીયાન બંધપૂર્વક કેવલ કુંભક પ્રાણાયામથી આઘ ત પડે છે તેથી તેનું

[illegible]ધ્યાન થતાં પ્રાણવાયુ બ્રહ્મરંધ્રમાં પ્રવેશ કરી [illegible] થાય છે અને તેથી સમાધિ દશા પ્રાપ્ત થાય છે.

[illegible]

[illegible]

કેવલ કુંભકપ્રાણાયામ કરતી વખતે પણ આ પ્રમાણે અભ્યાસની શરૂઆત બને તેટલી સ્થિતિમાં કરવી. પ્રાણાયામ વિના પણ ત્રાટકનો અભ્યાસ વધારવો. કોઇ કાળા રંગના પુષ્પ ઉપર ત્રાટક કરવો, વા કોઇ ઉપર ૐ કાર લખી આંખના સમાન પ્રદેશે સ્થાપી કલાક વા અર્ધા કલાક સુધી અભ્યાસ કરવો. કોઇ ઇષ્ટદેવની પ્રતિમા વા સદ્ગુરુની છબી ઉપર પણ કલાક વા અર્ધા કલાક પર્યંત ત્રાટકનો અભ્યાસ કરવો પશ્ચાત્ નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર એક કલાક પર્યંત ત્રાટકનો અભ્યાસ કરવો. ૐ કાર પર પ્રથમ ત્રાટક કરીને નાસિકા ઉપર દૃષ્ટિ સ્થાપન કરતાં ૐ કાર પણ નાસિકા ઉપર દેખાય, તેમ થાય ત્યારે સમજવું કે હવે ત્રાટકની સિદ્ધિ થઇ. ત્રાટક કરતી વખતે મનમાં કોઇ પણ જાતના વિચાર કરવા નહીં. જે જે વિચારો આવે તેને દૂર કરવા, આંખને કોઇ જાતની ગરમી ન લાગે તેની સાવચેતી રાખવી. નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર કેવલ કુંભક પ્રાણાયામપૂર્વક અભ્યાસ કરવો કેવલકુંભક વિના પણ જ્યારે એક કલાક પર્યંત નાસિકાના અગ્ર ભાગ ઉપર ત્રાટક રહે ત્યારે ત્રિપુટીમાં ત્રાટક કરવો ત્યાં એક કલાક ત્રાટક રહે ત્યારે આંખોની નસોમાં જે પ્રાણવાયુ છે તેની શુદ્ધિ થાય છે અને ત્રિપુટીમાં ત્રાટક કરતાં ચક્ષુની નસોની નબળાઈ નાશ પામે છે ચક્ષુની શક્તિ વધે છે અને ચક્ષુના રોગ નાશ પામે છે ત્રિપુટીમાં કેવલ કુંભક પ્રાણાયામ કરવાથી મનની શાંત દશા થાય છે અને વિકલ્પસંકલ્પ ક્ષય પામે છે. ત્રિપુટીમાં એક કલાક પર્યંત કેવલ

કુંભકપ્રાણાયામપૂર્વક ધ્યાન થવાથી દિવ્યરૂપના દર્શન થાય છે
તેમજ તન્દ્રાવસ્થામાં પણ દિવ્યરૂપના અનેક [illegible]

ક્રમે પગનાં તળીયાં ઉપર મનને રોકવુ', પશ્ચાત પાનીમાં મનને રોકવુ', પશ્ચાત્ ગુલ્ફામાં મનને સ્થાપવુ', પશ્ચાત્ જ'ઘામાં મનને રૂ'ધવુ', પશ્ચાત્ જાનુમાં મનને રૂ'ધવુ', પશ્ચાત્ સાથળમાં મનને રોકવુ', પશ્ચાત્ ગુદામાં મનને ધારી રાખવુ', પશ્ચાત્ લિંગમાં મનને ધારી રાખવુ', પશ્ચાત્ નાભિમાં મનને રૂ'ધવુ', પશ્ચાત ઉદરમાં મનને સ્થાપવુ', પશ્ચાત્ હૃદયમાં મનનુ' સ્થાપન કરવું, પશ્ચાત્ કંઠમાં મનનુ' સ્થાપન કરવુ', પશ્ચાત્ જિહ્વા પર મનને રોકી રાખવુ', પશ્ચાત્ તાલુમાં મનને સ્થાપન કરવુ', પશ્ચાત નાસિકાના અગ્ર ભાગ પર મનને રોકી રાખવુ', પશ્ચાત્ બે નેત્રમાં મનને ધારવુ', પશ્ચાત્ ભ્રૂકુટિમાં મનને ધારી રાખવું, પશ્ચાત કપાલમા મનને ધારી રાખવુ', પશ્ચાત્ મસ્તકમાં મનને ગોંધી રાખવુ', અનુક્રમે એક સ્થાન પછી એક, એમ આગળ વધતાં વધતાં ઠેઠ મનની સાથે બ્રહ્મરન્ધ્રપર્યંત પ્રાણવાયુને લઈ જવો. પશ્ચાત્ બ્રહ્મરન્ધ્રથી ક્રમે ક્રમે તે તે સ્થાનોમાં મનને રોકી રાખી ઠેઠ પગના અંગુષ્ઠ સુધી આવવુ', પશ્ચાત્ ત્યાંથી મનને નાભિ કમલમાં લઈ જઈ વાયુનો રેચક કરવો.

વાયુની ધારણાનું ફળ.

પગના અંગુષ્ઠમાં, જંઘામાં, ઘુંટણુમાં, સાથળમાં, ગુદામાં અને લિંગમાં અનુક્રમે વાયુની ધારણા કરવાથી ઉતાવળી ગતિ અને બળની પ્રાપ્તિ થાય છે, નાભિમાં વાયુની અમુક વખત સુધી ધારણા કરવાથી અનેક પ્રકારના જ્વર ઉતરી જાય છે જઠરમાં વાયુની ધારણા ધારવાથી મળ સાફ ઉતરવાથી શરીરની

ગતિ છે, કયા તત્ત્વમાં સંક્રમ એટલે પ્રવેશ થાય છે, કયાં ગમન કરી વિશ્રામ પામે છે અને હાલ કઈ નાડી ચાલે છે; ઈત્યાદિ સર્વ બાબતો હૃદયમાં મન સ્થિર કરવાથી જાણી શકાય છે.

ચાર પ્રકારનાં મંડલો.

પાર્થિવ, વારૂણ, વાયવ્ય અને આગ્નેય, આ ચાર મંડલો નાસિકાના નસકોરાંમાં કહ્યાં છે.

૧ પાર્થિવ બીજથી પરિપૂર્ણ, વજ્રના લાંછનથી યુક્ત, ચાર ખૂણાવાળું અને તપાવેલા સુવર્ણસમાન પાર્થિવ મંડલ છે. પાર્થિવ બીજ अ અક્ષર છે. કેટલાક યોગીઓ તેને પાર્થિવ બીજ કહે છે. શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યજીએ क्ष ને પાર્થિવ બીજ માન્યુ છે.

૨ અષ્ટમીના ચંદ્રસમાન આકારવાળું, વારૂણઅક્ષર वકારથી લાંછિત, ચંદ્રસમ શ્વેત, અમૃત ઝરવાથી વ્યાપ્ત થએલું એવું વારૂણ મંડલ છે.

૩ તૈલાદિકથી મિશ્રિત કરેલા અંજન સમાન ગાઢ શ્યામ કાંતિવાળું ગોલાકારવાળું, બિંદુનાં ચિહ્નોથી વ્યાપ્ત, દુર્લક્ષ્ય પવન બીજ यકારથી આચ્છાદિત ચંચળ વાયુમંડલ જાણવું.

૪ ઊંચી જ્વાલાથી વ્યાપ્ત, ભયંકર, ત્રણ ખૂણાવાળું, સ્વસ્તિક લાંછનવાળું, અગ્નિના કણિયાસમાન પીતવર્ણી, અને અગ્નિ બીજ રેફ સહિત આગ્નેય મંડલ જાણવું.

આત્મધ્યાનના અનુભવથી યોગી આ [illegible] કરે છે. આ [illegible] વગેરેના [illegible] [illegible] ગુણો [illegible] છે. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

રાજ્ય વગેરે બાબતોનાં કાર્યો કરતાં ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. પ્રશ્ન અથવા પ્રારંભ વખતે વરૂણવાયુ વહેતો હોય તો પુત્ર, સ્વજન બંધુઓ અને ઉત્તમ વસ્તુઓની સાથે મેળાપ થાય છે.

પ્રશ્ન વા કાર્ય પ્રારંભ સમયે પવન નામનો વાયુ વહેતો હોય તો ખેતી અને સેવા વગેરે કાર્યો ઉત્તમ ફળ આપવા તૈયાર થયાં હોય તો પણ તેનો નાશ થાય છે, તેમજ મૃત્યુ, ભય, કલેશ અને ત્રાસ વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે દહન વાયુ હોય તો ભય, શોક, રોગ, દુઃખ, વિઘ્નવૃન્દપરંપરા અને લક્ષ્મીનાશ, ઈત્યાદિ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ડાબી અને જમણી નાડીમાં થઈ આ ચારે મંડળમાં પ્રવેશ કરતા વાયુ સર્વે શુભ ફળ દેવા વાળા છે અને–મંડલમાંથી નીકળતા અશુભ ફળ દેનારા જાણવા. વાયુ જ્યારે મંડલમા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે જીવાડતો હોવાથી જીવ કહેવાય છે અને મંડલમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે તે મારતો હોવાથી મૃત્યુ કહેવાય છે; તેથી સારાંશ કે–ફળ પણ તેવું જ મળે છે. જ્યારે વાયુ પૂરકરૂપે મંડલમાં પ્રવેશ કરે છે ત્યારે જો કોઈ પ્રશ્ન કરે તો પૃછે [illegible]ાર્યની સિદ્ધિ થાય છે. અને જ્યારે વાયુ રેચકરૂપે મંડલમાંથી બહાર નીકળે છે ત્યારે પૂછેલુ કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી આ પ્રમાણે વાયુના પ્રવેશ તથા રેચન પરત્વે ફળ જાણવા યોગ્ય છે–પ્રાણાયામના અભ્યાસીને આ બાબતની વિશેષ ગમ પડે છે

શ્વાસનો પ્રકાશ ભૃકુટિચક્રથી હોય છે અને તે વંકનાલમાં

વિદ્વાન પણ દુર્જન હોય તો તેનો સંગ ન કરવો

માં શ્રવણ કરતા છતાં પણ બંધાતા નથી. આત્મજ્ઞાનથી તેઓ સત્યાસત્યનો મનની સમદશા રાખી તોલ કરે છે, આત્મપ્રશંસાના વા શૃંગારપોષક શબ્દો સાંભળી રુચિ કરતા નથી અને કટુ શબ્દો સાંભળી દ્વેષ કરતા નથી. આવી મનની સમદશા મેળવવા માટે તેઓએ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હોય છે. આપણે શરીર, ઇન્દ્રિયો, મન અને આત્માના બળ ઉપર વિચાર કરીએ અજ્ઞાનીઓમાં આત્મબળ હોતું નથી પણ તેઓના શરીરને ઇન્દ્રિયો અને મન ઘસડે છે તેથી તેઓ મનના કહ્યા પ્રમાણે ચાલે છે, મન જે જે હુકમ કરે છે, તે તે હુકમોના તાબે ઇન્દ્રિયો થાય છે, ઇન્દ્રિયોના બળે શરીરની ક્રિયા થયા કરે છે તેથી અજ્ઞાનીઓ પ્રારબ્ધકર્મ યા અન્યકર્મ ભોગવતાં પણ સદાકાલ ઇન્દ્રિયોના તાબામાં રહે છે અને પોતાના આત્માને તેઓની ઇન્દ્રિયો ગુલામ બનાવે છે. જેવો મનનો હુકમ થાય છે તેવું કાર્ય આત્માને કરવું પડે છે છે તેથી અજ્ઞાનીઓ સદાકાલ રાગ અને દ્વેષના પંજામાં ફસાયલા રહે છે. તેઓ પોતાના આત્માને ઓળખી શકતા નથી તેથી સાંસારિક સુખ ભોગવવામાં જ જન્મનું સાફલ્ય માને છે. પાંચ ઇન્દ્રિયોથી વિષયનું ગ્રહણ કરવું અને મોજમઝા મારી ઇન્દ્રિયોના ગુલામ સદાકાલ રહેવું એટલુંજ તેઓ સમજે છે. તેઓ કદાપિ રાજા હોય વા ધનાઢ્ય હોય, ઠાકોર હોય વા કોઈ પણ સત્તાને ધારણ કરનારા હોય, તો પણ તેઓ ઇન્દ્રિયોના તાબે રહી સુખને શોધે છે તેથી તેઓ પરતંત્ર છે. ખરૂં સુખ ક્યાં છે તે તેઓ જાણી શકતા નથી તેથી તેઓ ભ્રાંતિમાં ભૂલી

મૂકતો નથી. માની પુરુષને કોઇ હિતશિક્ષા આપે છે તો તેને ઝેર જેવી લાગે છે. માની પુરુષ પોતાનામાં માનરૂપ દોષ છે, એમ પોતાની ભૂલ કબૂલ કરતો નથી માની પુરુષ કરેલા માનને ન્યાયરૂપ ગણે છે. અનેક જીવો માનના દોષમાં મલકાઇ ચતુર્ગતિમાં રખડયા, રખડે છે અને રખડશે સાંસારિક જીવે જો માન મૂકે તો તેઓના આત્માનું કલ્યાણ થાય; માટે જેઓ કલ્યાણ ધારતા હોય તેઓએ માનનો નાશ કરવો જોઇએ. માની પુરુષ પોતાની જ પ્રશંસા કરે છે, માની પુરુષ અન્યનું બૂરું કરવામાં બાકી રાખતો નથી. જ્ઞાની પુરુષનો વિનય કરવામાં માની અચકાય છે. માની મનુષ્ય ગુણીઓના ગુણો તરફ જોઈ શકતો નથી માની પુરુષ પોતાનાં કરતાં બીજાઓને હલકા ગણે છે. માની મનુષ્ય તન, મન અને ધનની સાર્થકતા કરી શકતો નથી. માન અમૂલ્ય એવા વિનયગુણનો નાશ કરે છે. માનના ચાર પ્રકાર છે. અનંતાનુબંધી માન, અપ્રત્યાખ્યાની માન, પ્રત્યાખ્યાની માન અને સંજ્વલન માન. આ ચાર પ્રકારનું માન અનુક્રમે યાવજ્જીવ વર્ષ ચઉમાસ અને પાક્ષિક સ્થિતિને ભજે છે અને અનુક્રમે નરક તિર્યંચ મનુષ્ય અને દેવગતિને આપે છે. નામ અને રૂપમાં માનની પ્રબલ સત્તા વર્તે છે. માનથી સદ્ગુરુ, સન્તપુરુષ અને વડીલોનો વિનય થતો નથી. પોતાની મહત્તા વધારવા માની અન્યોના અવગુણોને ખોળીને તેઓને હલકા પાડે છે. માની અન્યનો ગુણ સહન કરી શકતો નથી. માનપર્વત ઉપર ચઢેલો જીવ પોતાનામા અને પરમેશ્વરમાં પણ છેટું દેખી શકતો

મહત્પુરુષોની આગળ હું સામાન્ય છું, એવી ભાવના ભાવવાથી અહંકારનો વેગ ઉતરે છે. જે જે પ્રકારથી માન ઉતરે તેવી તેવી ભાવનાઓ ભાવવી જોઈએ. મનમાં ચિંતવવું કે હું તો આત્મા છું તેથી બાહ્યવસ્તુઓની મોટાઈ મ્હારામાં કલ્પીને અહંકાર કરી શકાય જ નહીં. હું તો અગુરૂલઘુ સ્વભાવવાળો આત્મા છું. મ્હારામાં જ્ઞાનગુણ ઉત્પન્ન થાય તેમા શું આશ્ચર્ય છે કે તે સંબંધી અભિમાન કરવો જોઈએ ? અલબત્ત અભિ માન ન કરવો જોઈએ. જાતિ અને બાહ્યનું ધન છે તેનાથી હું આત્મા ભિન્ન છું ત્યારે તેનું અભિમાન કરવું, એ મ્હ બિલકૂલ ઘટતું નથી. અનેક લક્ષ્મીપતિઓ ધનનો અહંકા કરી આત્મિક સુખ પામ્યા નથી. જાતિનો અહંકાર કરનારાએ જો આત્મતત્ત્વનું જ્ઞાન કરે તો તેઓ જાતિનો અહંકા કરી શકે નહીં. જાતિ છે તે આત્માની નથી. જાતિ તો વ આશ્રયી છે માટે તેનો અહંકાર કરવો તે ખરેખર અજ્ઞાન બાહ્યનું અનેક પ્રકારનું ઐશ્વર્ય મળે તેમાં આત્માનું કંઈ પ તત્ત્વધન નથી, બાહ્યનું ઐશ્વર્ય ક્ષણિક છે. રાવણ, રામ, કૌ અને પાંડવો જેવા પણ બાહ્યના ઐશ્વર્યથી આત્મિક શાં પામ્યા નથી. સિકંદરબાદશાહ જેવા પણ અંતે ઘોરમાં દટા ક્ષણિક વસ્તુઓનો અભિમાન કરવો તે કોઇ રીતે યોગ્ય ન પૂર્વપુણ્યયોગે બાહ્યની ગમે તેવી ઉચ્ચ સત્તા મળે તો જ્ઞાનદૃષ્ટિથી વિચારતાં તેમાં અહંકાર કરવાનું કંઈ પણ કારણ સમજાતું નથી. તન, ધન અને યૌવન ક્ષણિક છે. આત્મ

સમુદ્ર સરિતાનો પતિ કહેવાય છે.

દાણચોરી, જૂઠી સાક્ષી ભરવી, કપટની બાજી અને કુયુક્તિયો વગેરે અનેક પાપનાં કૃત્યો કરે છે. આખા શરીરને ટકાવી રાખનાર જેમ વીર્ય છે તેમ સંસારનાં મૂળને ટકાવી રાખનાર મમતા છે.

મનુષ્યો કષ્ટો વેઠી ગુણો ભેગા કરે છે ત્યારે મમતારાક્ષસી એક લીલામાત્રમાં સર્વ ગુણોનું ભક્ષણ કરી જાય છે. વડના બીજથી ઊગેલો વડ જેમ ઘણી ભૂમિને વ્યાપ્ત કરે છે, તેમ એક મમતાના પ્રપંચથી સર્વ પ્રપંચની કલ્પના થાય છે. મમત્વ વડે મનુષ્ય નિશંક થઇને આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. મમત્વ વડે એક મનુષ્ય બહુ મનુષ્યોના પોષણ માટે અનેક પ્રકારનાં પાપ કરી એકલો દુર્ગતિમાં જાય છે. મમતાંધ તો જે છે તેને દેખતો નથી પણ નથી તેને દેખે છે. મમતાવાળા મનુષ્યના મનમાં કંઈ, વચનમાં કંઈ અને ક્રિયામાં તો અન્ય પ્રવૃત્તિ દેખાય છે. મમતાવાન્ અકાર્યમાં વિચાર કર્યા વિના પ્રવૃત્તિ કરે છે. મમતાથી અંધ થએલ મનુષ્ય પોતાને ખરો માને છે અને મ્હારૂં તે સારૂં માની અન્યને ધિક્કારે છે. મમતામાં મુંઝાએલો મનુષ્ય હું કોણ ? અને સત્ય શું કરવાનું છે ? તેનો વિચાર કરી શકતો નથી. મમતાના યોગે એક મૂર્ખ પાપી પુરૂષના પણ દાસ બનવું પડે છે. મમતાના વેગમાં કેટલાક પુરુષો ગાંડા બની ગયા, કેટલાક અઘોર કર્મ કરી નરકમાં ગયા, મમતાના યોગે ખૂનખાર લડાઇઓમાં કરોડો મનુષ્યો મરે છે, રામ અને રાવણ, પાંડવ અને કૌરવ, જાપાન

રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યનાં દલિકોને આત્મા ગ્રહણ કરે છે. સમકિતી જીવ પ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે. પ્રશસ્ય રાગ અને દ્વેષની અત્યંત ચડતી પરિણામની ધારાથી આત્મા તીર્થંકરનામકર્મ બાંધે છે. ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ તીર્થંકરનામકર્મની પુણ્યપ્રકૃતિ જાણવી.

જે જીવો શુદ્ધ પરિણતિમાં રમણતા કરી શકતા નથી તેઓને અશુભ રાગાદિકનો નાશ થાય અને શુભ રાગાદિ પરિણતિનો આદર થાય એવો ઉપદેશ આપવો તે તેઓના અધિકાર પ્રમાણે હિતકર છે. પણ અત્રે સમજવું યોગ્ય છે કે, અશુભ રાગાદિકમાંથી શુભ રાગાદિકમાં જીવોને જોડવા એટલું જ કંઇ જીવનનો સાર નથી; માટે જે જીવો જ્ઞાનમાં સમજી શકે તેવા અધિકારી થયા હોય તેઓને "શુદ્ધ પરિણતિ" એ જ મોક્ષનો ખરો માર્ગ છે એમ સમજાવવું જોઇએ. શુદ્ધ પરિણતિને સાધ્યલક્ષી વર્તનારાઓ શુભ રાગાદિકની પરિણતિને પણ પ્રસંગે પ્રસંગે વહે છે, તોપણ તેઓ સાધ્યલક્ષી હોવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્ય બાંધે છે અને તેઓ સાધ્યલક્ષી હોવાથી પુણ્યમાં રાચતા નથી; તેથી ઉચ્ચ દૃષ્ટિના અધિકારી પ્રતિદિન બને છે. જેઓની ઉત્તમ બુદ્ધિ થઈ નથી અને સંસાર મોક્ષનું સ્વરૂપ સમજતા નથી તેવાઓને શુભરાગાદિકની ઇચ્છા મુખ્યતયા રહે તે તો બનવા યોગ્ય છે, પણ જેઓ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પરિણતિ સમજે છે, રાગ અને દ્વેષથી બંધાવાનું તો છેજ એમ જાણે છે, એવા જીવો કદાપિ મુખ્યતયા શુભરાગાદિકમાં

[illegible] [illegible] [illegible] તેના [illegible] ને [illegible]
[illegible] કે જેમ [illegible] [illegible] જ્ઞાનથી [illegible]
[illegible]
[illegible] તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન [illegible] છે. જેમ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] અધિકારી બને છે [illegible]

ગુણુ ઉત્તમ કાર્ય છે; આમ પણ કહેવું અપેક્ષાએ યોગ્ય ઠરી શકે છે. બાલ, મધ્યમ અને ઉત્તમ પુરુષોને અધિકાર પ્રમાણે ઉપદેશ આપવો અને તેઓના અધિકાર પ્રમાણે તેઓની શુભાદિ પરિણુતિ રહે છે–તેઓના કરતાં જે નીચા છે તેઓના કરતાં તે–અનંતગુણુ ઉચ્ચ કહેવાય છે; તેમાં અપેક્ષાએ સત્યતા જ સમાય છે. બાલ જીવના કરતાં મધ્યમ પુરુષ છે તે ઘણોજ ઉચ્ચ પરિણુતિનો ધારક છે પણ તે ઉત્તમના કરતાં તો ઘણોજ નીચો છે. ઉત્તમ જીવો મધ્યમ કરતાં ઘણા ઉચ્ચ છે પણ તેઓના કરતાં જેઓ ઉચ્ચ સિદ્ધકોટીમાં છે તેઓના કરતાં ઘણા નીચા છે. આમ અપેક્ષાએ તરતમયોગે ઘણા ભેદ અધિકારની યોગ્યતાએ પડી શકે છે. જેઓ સદાકાલ અપ્રશસ્ય રાગદ્વેષમાં રાચીમાચી રહ્યા છે, તેઓના કરતાં પ્રશસ્ય રાગદ્વેષની શુભ પરિણતિને ધારણુ કરનારા ઘણા ઉત્તમ છે પણ જેઓ શુદ્ધ પરિણતિને ધારણુ કરે છે તેઓના કરતા શુભપરિણતિવાળા અનંતગણા નીચા છે ક્ષાયિક ભાવની શુદ્ધપરિણુતિવાળા કરતાં ક્ષયોપશમની શુદ્ધપરિણુતિ ધારણુ કરનારા ઘણા નીચા છે એમ અપેક્ષાએ ઉચ્ચતા તથા નીચતાને સમજનારા ઉચ્ચ સાધ્ય પ્રતિ લક્ષ્ય રાખી પ્રતિદિન ઉચ્ચ અધિકારી બને છે, તેમજ પોતાના કરતાં જેઓ ઉચ્ચગુણુ ભૂમિકામાં પ્રવેશેલા છે, તેઓની ભૂમિકા પ્રતિ ગમન કરે છે અને નીચલી ભૂમિકાઓવાળાને તેઓના અધિકાર પ્રમાણે બોધ કરી ઉચ્ચ ભૂમિમાં આવવા ઉચ્ચ દષ્ટિ કરાવે છે.

મોટા થવા કરતાં પ્રમાણિક થવામાં લાભ વિશેષ છે.

[illegible] ઓફિસનાં [illegible]
[illegible] જીવન [illegible] જીવન [illegible]
[illegible]
[illegible] પ્રગતિ [illegible]
[illegible]
[illegible] પ્રગતિ [illegible]
[illegible]

ઉત્તમ છે, પણ તેથી તેઓએ અશુભરાગાદિપરિણતિ ધારણ કરનારાઓને ધિક્કારીને ધક્કો ન મારવો જોઇએ, પણ તેઓને ઊંચે ચઢાવવા અધિકાર પ્રમાણે ઉપાયો બતાવવા જોઈએ. શુદ્ધપરિણતિવાળાઓએ શુભપરિણતિધારકોને નીચા છે એમ માની ધિક્કારવા ન જોઈએ; પણ શુદ્ધપરિણતિની યોગ્યતાને ધારણ કરે તેવા ઉપાયો તેઓને બતાવવા જોઇએ; આવી રીતે મનુષ્યોએ ઉચ્ચ દૃષ્ટિવાળાઓ તરફ લક્ષ્ય રાખી ઉચ્ચ સાધ્ય સાધવા પ્રયત્ન કરવો અને પોતાના કરતાં જે નીચા દરજ્જાના હોય તેઓને પ્રેમની દૃષ્ટિથી ઉચ્ચ કરવા પ્રયત્ન કરવો; પણ તેઓને ધિક્કારવા નહીં; કારણ કે કોઈ વખત તેવી દશા પણ પોતાની હતી અને અન્ય ઉત્તમ પુરુષોએ પોતાને મદદ કરી હતી; તે પ્રમાણે મ્હારે પણ નીચ કોટીવાળાને મદદ કરવી જોઈએ, એવો મ્હારો સત્ય ન્યાયધર્મ છે તેને અમલમાં મૂકી સદાકાલ તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે વિશ્વધર્મ વ્યવસ્થાક્રમ સમજી અશુભ રાગાદિવાળાઓની પરિણતિને શુભ પરિણતિમાં ફેરવી નાખવી જોઈએ. સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મનો રાગ કરવામાં વિશેષ ફળ છે એમ સમજણ આપવી; જ્ઞાનદર્શન અને ચારિત્ર ઉપર રાગ થાય તેવો ઉપદેશ આપવો.

કાનથી ધર્મના શબ્દો સાંભળવામાં રાગ કરવો, દેવ અને ગુરુ આદિનાં દર્શન કરવા અત્યંત રાગ ધારણ કરવો. જિહ્વાથી પ્રભુ, ગુરૂ અને ધર્મનું સ્વરૂપ ગાવા અત્યંત રાગ ધારણ

[illegible] પ્રમાણથી દેવ, ગુરુ અને ધર્મની ભક્તિ [illegible] કરવા [illegible] ભાગ [illegible] કરવો, અગુણ [illegible] આ પ્રમાણે [illegible] [illegible] ભાવમાં દેખી [illegible]. જેમ જેમ [illegible] [illegible] પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ પામે કે તેટલા તેટલા પ્રમાણમાં [illegible] [illegible] અજ્ઞાન રૂપ હોય છે. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] રૂપ વધતાં અજ્ઞાન રૂપ [illegible]. [illegible] [illegible] કરતાં અજ્ઞાન [illegible]. ધર્મ ઉપર [illegible] [illegible], આ પ્રમાણે પ્રત્યાખ્યાની પ્રવૃત્તિ કરી [illegible] [illegible] પ્રયત્ન [illegible] અજ્ઞાનપરિણતિમાંથી [illegible] [illegible], [illegible], પાંચમા અને [illegible] ગુણ[illegible] [illegible]

આવરણોનો ક્ષય થતો જાય છે. જે જે ગુણોની ધારણા કરવામાં આવે છે તે તે ગુણોના સંસ્કાર વૃદ્ધિ પામે છે. ધારણાનો અભ્યાસ પ્રતિદિન વધારવો જોઈએ આ ભવમાં કરેલી ધારણાના સંસ્કાર પરભવમાં વૃદ્ધિ પામે છે. જે જે ગુણોની ધારણા કરવામાં આવે છે, તે તે ગુણોનો દૃઢ સંસ્કાર પડવાથી પરભવમાં ખીલી શકે છે. ધારણાનો અભ્યાસ કરનારાએ મનમા ઉત્સાહ ધારણ કરવો જોઇએ. ધારણા કરનારને પ્રથમ તો મનમાં કંટાળો ઉપજે છે, પણ પ્રતિદિન અભ્યાસ કરતાં મનમાં આનંદ ઉપજે છે. ધારણાનો અભ્યાસ સિદ્ધ કર્યા બાદ ધ્યાનનો અભ્યાસ શરૂ કરવો જોઈએ. ધારણાના પૂર્ણ અભ્યાસીને ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે માટે હવે ધ્યાનનું સ્વરૂપ કહેવામાં આવે છે.

"ધ્યાન" ૭

એક વસ્તુનું આલંબન કરી તેમાં અન્તર્મુહૂર્તપર્યંત મનની સ્થિરતા કરવી તે છદ્મસ્થ યોગિયોનું ધ્યાન કહેવાય છે. ધ્યાનની પરંપરા તો ઘણા વખત સુધી રહી શકે છે. મુહૂર્ત બાદ મનની સ્થિતિ બદલાય કે પશ્ચાત્ પુનઃ ત્યાં મનને સ્થાપન કરવું. આ પ્રમાણે એક પદાર્થ વા અન્ય પદાર્થનું મનમાં ધ્યાન કરી શકાય છે. કલાકોના કલાક સુધી આ પ્રમાણે ધ્યાન કરી શકાય છે. ધ્યાનની પરંપરા જેમ એક પદાર્થ સંબંધી વધતી જાય છે તેમ તેમ આત્મશક્તિ પ્રગટતી જાય છે અને તેથી અનેક પ્રકારના અનુભવો ભાસે છે. અનેક પ્રકારની લબ્ધિયો પ્રગટે છે, અનંત ભવનાં બાંધેલાં કર્મ પણ ધ્યાનના બળે ક્ષય પામે છે.

[illegible]

[illegible]

પાંખડીઓવાળું કમળ ચિંતવવું. કમળની મધ્યે કેસરાઓ છે તેની મધ્યે દેદીપ્યમાન પીતપ્રભાવાળી અને મેરૂપર્વત સમાન પ્રમાણવાળી કર્ણિકા છે એમ કલ્પના કરવી. તે કર્ણિકાના ઉપર એક ઉજ્વલ સિંહાસન છે. તે ઉપર પોતે બેસીને સર્વ કર્મોનો ઉચ્છેદ કરું છું એમ કલ્પના કરવી, તેવા વિચારમાં સ્થિર થઇ જવું. આઠ કર્મોની પ્રકૃતિયોના પુદ્ગલ સ્કંધોને આત્માના પ્રદેશોથી ખંખેરી નાંખી ચઉદ રાજલોકમાં ફેંકી દીધા એમ ધ્યાવવું; પશ્ચાત્ પોતાનો આત્મા અનંતકોટી સૂર્યના તેજ કરતાં પણ અનંતજ્ઞાન પ્રકાશથી સર્વ લોકાલોકને પ્રકાશે છે એમ ચિંતવવું. પશ્ચાત્ ચઉદ રાજલોકમાં ઉઠેલાં કર્મપુદ્ગલો સ્થિર થઈ જાય છે એમ ચિંતવવું; પશ્ચાત્ સુવર્ણના સિંહાસન ઉપર મ્હને દેવતાઓ અને ઇન્દ્રો બેસાડી દેશના સાંભળે છે એમ ચિંતવવું. લાખો જીવો આવી તત્ત્વ સાંભળે છે પણ હું સાક્ષી તરીકે તેઓનાં આચરણ વિચારો જોઇ રહું છું, પણ મ્હને તેમાં હર્ષ કે શોક થતો નથી એમ ચિંતવવું. સ્ફટિક રત્નસમાન નિર્મળ એવા અસંખ્ય પ્રદેશોમાં સમયે સમયે સર્વ ભાસ થાય છે, એમ ભાવના ભાવવી. અસંખ્યાત પ્રદેશ સ્થિર એકરૂપ છે એવી ભાવના ભાવવી.

आग्नेयी धारणानुं ध्यान.

નાભિની અંદર સોળ પાંખડીવાળું કમલ ચિંતવવું. તે કમલની કર્ણિકામાં મહામંત્ર अर्हं સ્થાપન કરવો. અને તે કમલનાં પ્રત્યેક પત્રમાં અનુક્રમે—अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐ ओ औ अं अः આ સોળ સ્વરોને સ્થાપન કરવા.

કલ્પના કરવી. પશ્ચાત્ પૂર્વે શરીર અને કર્મોની રાખ થએલી છે તેને વાયુ ઉડાડી નાખે છે–એમ કલ્પના કરવી. પશ્ચાત્ વાયુ શાંત થઇ જાય છે એમ ભાવવું. એ મારૂતી ધારણા જાણવી.

वारुणी धारणानुं ध्यान.

અમૃતસમાન વર્ષાને વર્ષાવનાર મેઘમાળાથી ભરપૂર એવા આકાશની કલ્પના કરવી. પશ્ચાત્ અર્ધચન્દ્રાકાર કલાબિન્દુસહિત વરૂણબીજ વૅની ભાવના કરવી. વરૂણબીજથી ઉત્પન્ન થનાર અમૃત સમાન જલથી આકાશ જાણે ભરાઈ જાય છે અને તે વડે કર્મની તથા શરીરની રાખ શાંત થઇ જાય છે અને તે ધોવાઇ જાય છે એમ ભાવના ભાવવી. પશ્ચાત્ વારૂણમંડલને શાંત કરવું. એ પ્રમાણે વારૂણી ધારણા જાણવી.

तत्त्वभू धारणा

શુદ્ધ ધ્યાનવાળા યોગીએ સાત ધાતુરહિત પૂર્ણચન્દ્રકાંતિની પેઠે નિર્મલ સર્વજ્ઞસમાન પોતાના આત્માને ચિંતવવો. પશ્ચાત્ સિંહાસન ઉપર બેઠેલા સર્વ કર્મોનો નાશ કરનાર–શરીરની અંદર રહેલા એવા નિરાકાર આત્માને સ્મરવો. આ પ્રમાણે તત્ત્વભૂ ધારણા કરવાથી સકલ કર્મનો ક્ષય થાય છે અને આત્મા તે પરમાત્મરૂપ બને છે.

अन्य दर्शनीय योगीओ कथित पृथ्वीतत्त्व पञ्चतत्त्वध्यान.

પગના અંગુઠાથી તે સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર પર્યંત વ્યાપ્ત પૃથ્વી તત્ત્વનું લ બીજાક્ષરસહિત ધ્યાન કરવું. ચિત્તવૃત્તિ પણ ત્યાંજ સ્થાપન કરવી. પૃથ્વીતત્ત્વનો પીત વર્ણ ત્યાં ચિંતવવો. દરરોજ

એકેક કલાક, બે કલાક અને ત્રણ કલાક પર્યંત પૃથ્વીતત્ત્વનું અત્યંત ઉત્સાહથી ધ્યાન કરવું. આ ધ્યાન લાંબા ચરણ રાખીને પણ થાય છે. ચક્ષુને ઉઘાડાં રાખવામાં આવે તો ચક્ષુથી પણ તે સ્થાન પલકારો માર્યા વિના જોવાય એમ પ્રવૃત્તિ કરવી; પૃથ્વીતત્ત્વનાં જેટલાં રજકણો છે એ સર્વની ગંધ મ્હારી નાસિકાએ આવશે એમ ચિંતવવું. પૃથ્વીતત્ત્વ મ્હારા વશ થાય છે; તેમાથી આરપાર નીકળી જાઉં તો પણ મ્હને હરકત થનાર નથી એવી ભાવના કરવી ત્રણ કલાકના અભ્યાસથી બાર વર્ષ પર્યંત પ્રતિદિન પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાથી પૃથ્વીતત્ત્વ ઉપર કબજો મેળવી શકાય છે પૃથ્વીતત્ત્વ ધ્યાન ધરનારને ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે. કયા કયા ઠેકાણે સોનું વગેરે છે તે દેખી શકે છે ધનના અધિષ્ઠાયક દેવતાઓ ધનને દેખાડે છે, કોઇને તે આશીર્વાદ આપે છે તો તેની વચનસિદ્ધિના માહાત્મ્યથી તે લક્ષ્મીમંત બને છે પૃથ્વીમાં પેસે તો પણ સ્ખલાયમાન થતો નથી. પૃથ્વીતત્ત્વથી જગત્માં શા શા ફાયદાઓ થાય છે અને તે શા ઉપયોગમાં આવે છે તે બરાબર જાણી શકે છે. પૃથ્વીતત્ત્વના અભ્યાસીને સ્વપ્નમાં પણ સુવર્ણ વગેરેના ડુંગરો દૃઢ અભ્યાસના બળે દેખાય છે. પોતાના યોગ્ય પૃથ્વીતત્ત્વના ફાયદાઓ પણ જાણી શકે છે. આ પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન કરતાં અનેક ઉપાધિરૂપ વિઘ્નો આવે છે પણ ધીર યોગી અભ્યાસમાં સદાકાલ મચી રહી પૃથ્વીતત્ત્વનું ધ્યાન સિદ્ધ કરે છે.

"जलतत्त्व"

સ્વાધિષ્ઠાનચક્રથી તે નાભિકમલ આવે ત્યાંસુધીના શરીરના

પૂર્વજોની સાદાઈ, સંતોષ, સ્નેહ અને તંદુરસ્તી ક્યાં છે?

સ્થાનમાં वँ બીજાક્ષરસહિત શ્વેતવર્ણયુક્ત જલતત્ત્વનું ધ્યાન ધરવું. એક, બે અને ત્રણ કલાક પર્યંત તેજ સ્થાનમાં એવા ધ્યાનમાં લીન થવું કે અન્ય વસ્તુનું સ્મરણ પણ થાય નહીં. જલતત્ત્વના પરમાણુસ્કંધો પિંડના અને બ્રહ્માંડના મ્હારા વશમાં થાય છે. મ્હારા સંકલ્પ પ્રમાણે તેઓની ગતિ થાય છે એમ ધ્યાનની છેલ્લી વખતે ભાવના કરવી. આ પ્રમાણે પ્રતિદિન ત્રણ કલાકના અભ્યાસપૂર્વક બાર વર્ષ પર્યંત જલતત્ત્વનું ધ્યાન ધરતાં જલતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. જલતત્ત્વનો ઉપદ્રવ શમી જાય છે, જલમાં તરી શકાય છે. જલતત્ત્વનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જાણી શકાય છે. જલતત્ત્વના ગુણો જાણવામાં આવે છે. જલ-તત્ત્વના ઉપદ્રવોને શાંત કરી શકાય છે. મનની વૃત્તિ શાંત રહે છે. માછલાંની પેઠે જલમાં વિચરી શકાય છે. જલતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી જલતત્ત્વસંબંધી અનેક ફાયદાઓને યોગીઓ ધારણ કરી શકે છે.

" अग्नितत्त्व "

અગ્નિતત્ત્વનો બીજમંત્ર રં છે, નાભિકમલમાં રં મંત્રનું ધ્યાન ધરવું. ત્રણ કલાક દરરોજ ધ્યાન ધરવું અવિચ્છિન્નપણે બાર વર્ષ પર્યંત અગ્નિતત્ત્વનું નાભિકમલમાં ચિત્તવૃત્તિ સ્થાપન કરીને ધ્યાન ધરવું. બારે વર્ષે અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. અગ્નિતત્ત્વના ધ્યાનથી અનેક પ્રકારના અગ્નિસંબંધી ઉપદ્રવો શાંત થાય છે. પરિપૂર્ણ અગ્નિતત્ત્વની સિદ્ધિ થયાથી અગ્નિ-તત્ત્વથી શરીર દાઝતું નથી. અગ્નિતત્ત્વ વશમાં થવાથી અગ્નિ-

ધન વધ્યુ એટલે તૃષ્ણા વધી–જુદાઈ વધી–મમત્વ વધ્યું–અભિમાન વધ્યું.

તત્ત્વ સંબંધી અનેક કાર્યો કરી શકાય છે. અગ્નિતત્ત્વનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજી શકાય છે. દવાઓ વગેરેમાં અગ્નિતત્ત્વથી શા શા ફાયદાઓ થાય છે તે સારી પેઠે જાણી શકાય છે, કારણ-પ્રસંગે ઉચ્ચાટન વગેરે પણ અગ્નિતત્ત્વથી કરી શકાય છે. મંત્ર વગેરેમાં અગ્નિતત્ત્વની ઉપયોગિતા સમજી શકાય છે. આ પ્રમાણે અગ્નિતત્ત્વનો સંયમ કરવાથી તેના ફાયદાઓ અનુભવીઓ અનુભવી શકશે.

" वायुतत्त्व. "

વાયુતત્ત્વનું તેના વર્ણ પ્રમાણે છાતીમાં ધ્યાન ધરવું. (યં) યં મંત્રનું છાતીના સર્વ ભાગમાં તદાકાર થઇ ધ્યાન ધરવું. એક બે અને ત્રણ કલાક પર્યંત ધ્યાન ધરવાથી બાર બાર વર્ષે વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થાય છે. વાયુતત્ત્વની ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ કરવી એ ત્રણને સંયમ કહે છે. વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિ થવાથી વાયુતત્ત્વનું સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થાય છે. આકાશગમનની શક્તિ પ્રગટે છે-શરીર બહુ હલકું થાય છે. શરીરમાં રહેલા પાંચ પ્રકારના પ્રાણવાયુની સિદ્ધિ થાય છે. દરેક પદાર્થોમાં વાયુતત્ત્વ કેટલું રહ્યું છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. વાયુતત્ત્વના અનેક ચમત્કાર કેવી રીતે બને છે તે સર્વ જાણી શકાય છે. વાયુતત્ત્વનું ધ્યાન ધરતાં અનેક પ્રકારના વિઘ્નો આવે છે; પણ યોગિયો ગુરુગમથી વિઘ્નો જીતી લે છે. વાયુતત્ત્વની સિદ્ધિથી ઇચ્છા પ્રમાણે આકાશમાં વિચરી શકાય છે. વાયુતત્ત્વને વશમાં કરવાથી વાયુતત્ત્વસંબંધી અનેક કાર્યો

કરી શકાય છે. વાયુતત્ત્વના ઉપદ્રવથી મહામારી વગેરે ચાલતી હોય છે ત્યાં પણ વાયુતત્ત્વના સાધક યોગીઓ શાંતિ કરી શકે છે. અમુક વાયુતત્ત્વ બગડેલું છે તેને ઠેકાણે ખેંચીને લાવવું જોઇએ એમ તેઓ સંપુર્ણપણે જાણતા હોવાથી રોગોને દૂર કરી શકે છે. આત્મશક્તિના પ્રતાપે તત્ત્વોને ખેંચી શકાય છે અને ખરાબ તત્ત્વોને દૂર કરી શકાય છે. વાયુતત્ત્વનું આરાધન કરનારે તેનુ ધ્યાન કરતા તેનો લીલો રંગ મનમાં ભાવી તેમાં તલ્લીન થઈ જવું જોઇએ; અભ્યાસ સંપૂર્ણ કરતાં અનુભવસિદ્ધિ થાય છે

"आकाशतत्त्व"

કૃષ્ણવર્ણમય આકાશતત્ત્વનું મસ્તકના સર્વ ભાગમાં ધ્યાન કરવું જોઇએ. (क्षं) બીજાક્ષર સહિત આકાશતત્ત્વના ધ્યાનમાં ત્રણ કલાક પર્યંત લીન થવું જોઇએ. પ્રતિદિન અવિચ્છિન્ન પણે બાર વર્ષ પર્યંત આ પ્રમાણે સતત આકાશતત્ત્વનુ ધ્યાન ધરવાથી આકાશતત્ત્વ ઉપર વિજય મેળવી શકાય છે. આ ઠેકાણે સૂચના કે કૃષ્ણવર્ણના પરમાણુ સ્કંધોને આકાશતત્ત્વ કહેવામાં આવે છે, એવી તત્ત્વવાદિયોની માન્યતા છે. જૈનશાસ્ત્ર પ્રમાણે આકાશદ્રવ્ય અરૂપી છે, અક્રિય છે, કોઇ પણ જાતના વર્ણ રહિત છે, વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ રહિત છે એમ જૈનોની માન્યતા છે, પણ કૃષ્ણવર્ણવાળા જડતત્ત્વને આકાશતત્ત્વ કલ્પી અત્ર ધ્યાન ધરવાનું છે એમ જૈનોએ સમજવું. આકાશતત્ત્વની સિદ્ધિથી મનના વિકલ્પો અને સંકલ્પોને જીતી

શકાય છે. અનેક માનસિક રોગોની શાંતિ કરી શકાય છે. બાહ્યના પણ પ્રાણાપહારક રોગો ઉપર જય મેળવી શકાય છે અને આયુષ્ય નાશકારક વિઘ્નોને જીતી શકાય છે એમ કેટલાક યોગિયો કહે છે. આ પ્રમાણે પાચ તત્ત્વનું ધ્યાન ધરવાનો વિધિ અન્યદર્શનીય યોગિયોના વિચાર પ્રમાણે દર્શાવ્યો છે-તેમાંથી યોગ્ય સાર ખેંચી લેવો. જે બાબતમાં જૈન સિદ્ધાંતની અવિરોધતા હોય તે બાબત સર્વસાધારણ જાણી યોગસાધકો ગ્રહણ કરે છે.

"पिंडस्थ ध्यानना विचार"

આત્મા, કર્મના યોગે શરીરરૂપ પિંડમાં રહ્યો છે-શરીરના પાંચ ભેદ છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ. આ પાંચ પ્રકારના શરીરમાં રહેતા આત્માને જરામાત્ર પણ ખરી શાન્તિ મળી નથી અને મળવાની નથી; માટે શરીરપિંડમાં રહેલા પોતાના આત્માને નિર્મલ કરવા આત્મામાંજ લક્ષ્ય રાખી પરપુદ્ગલ વસ્તુઓ ઉપર થતા રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય કરવો જોઈએ. શરીરમાં રહેલો આત્મા, ખરેખર શરીરથી ભિન્ન છે એવી સતત ભાવના ભાવવી જોઈએ આત્માને કર્મ લાગ્યાં છે તેથી તે પરમાત્મા થઈ શકતો નથી. જો કર્મરૂપ કલંક દૂર થાય તો આત્મા પરમાત્મા થઈ શકે હું શરીરથી ભિન્ન છું, મ્હારે શરીરનો સંબંધ જોઈતો નથી–એમ ધ્યાન ધરવું જોઈએ જ્યાં જ્યાં શરીર દેખવામાં આવે ત્યાં ત્યાં આત્મા વ્યાપી રહેલો છે અને તેનામાં જ્ઞાનાદિ અનંત ગુણો

છે એવી ભાવના ભાવવી જોઈએ. આવી ધ્યાનદશાથી અને શરીરથી આત્મા ભિન્ન છે એવા ભેદજ્ઞાનનો અનુભવ પ્રગટે છે અને તે દૃઢ થતો જાય છે.

પિંડસ્થ ધ્યાન કરનાર પોતાને શરીરથી ભિન્ન માને છે, ઔદારિક વૈક્રિય આહારક તૈજસ અને કાર્મણ આ પાંચ પ્રકારના શરીરને પણ પોતાનાથી ભિન્ન નિર્ધારવાથી શરીરાદિ અંગોનાં કાર્યોમાં આત્મા અહં અને મમત્વપરિણામથી બંધાતો નથી, શરીરભોગ્ય પદાર્થોની ઇચ્છાઓમાં બંધાતો નથી તેમજ શરીરના યોગ્ય ભોગ્ય પદાર્થોની ખરાબ ઇચ્છા કરી અનેક જીવોને દુઃખ આપતો નથી. શરીર એક વસ્ત્ર સમાન છે; કર્મના યોગે અનેક શરીર મળે છે અને છૂટે છે–તો પણ તેથી તે જરામાત્ર પણ હર્ષ વા ચિન્તાને ધારણ કરતો નથી. યોગી શરીરમાં રહેલ એવા આત્માનું ધ્યાન ધરે છે પ્રારબ્ધ કર્મયોગે અનેક કાર્ય કરતો છતો પણ આત્માના સ્વરૂપમાં ધ્યાન રાખે છે. શરીરમા રહેલો આત્મા શરીરથી ભિન્ન છે એવું નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થતાં બાહ્ય સંયોગમાં રહ્યો છતો પણ તેમાં લેપાતો નથી. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં અનંત ઋદ્ધિ છે તેનો તે અનુભવ કરે છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં મનને જોડે છે. અસંખ્યાત પ્રદેશમા જ અનંત સુખ, જ્ઞાન આદિ અનંત ગુણોનો નિશ્ચય થવાથી ધ્યાતાનું મન અન્ય પદાર્થોમા ચોંટતું નથી. જગતનાં કાર્યોને ઉપકાર માટે કરતો

આખા શરીરમાં ચક્ષુ નાનાં છે, પણ તેના
વિના હાથી જેવુ શરીર નિરાધાર બને છે

છતો પણ તેવી દશામાં ન્યારો રહી શકે છે; આત્માના પ્રદેશમાં ચોટેલું મન નિર્વિકલ્પદશાવાળું થાય છે અને તેથી આત્માની શક્તિઓ ખીલવા માંડે છે, વચનસિદ્ધિ તો સદા હાથ જોડી રહે છે. સત્યસંકલ્પ વડે ધારેલાં કાર્ય સિદ્ધ કરી શકાય છે. જે મહાત્માઓ દુનિયાના કોઈ પણ કાર્યને માટે ઇચ્છા સરખી પણ કરતા નથી તેઓ આત્માના સંપૂર્ણ ગુણોને પ્રગટાવી શકે છે. જેઓ આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરે છે પણ જગત્‌માં ઉપકાર કરવાની પ્રબલ પ્રશસ્ય ઈચ્છા ધરાવે છે તેઓ તીર્થંકર આદિ પદવીને પ્રાપ્ત કરે છે અને જેઓ ઉપકાર કરવાની ઇચ્છાને પણ તજીને આ પ્રમાણે પિંડસ્થ ધ્યાન ધરે છે તેઓ સામાન્ય કેવલી થઈ સિદ્ધદશાને પ્રાપ્ત કરે છે. શરીરના કોઈ પણ ભાગમાં આત્માના પ્રદેશોનું ધ્યાન થઈ શકે છે. સર્વ ભાગ કરતાં બ્રહ્મરન્ધ્રસ્થાનમાં આત્માના પ્રદેશનું ધ્યાન ધરવું શ્રેષ્ઠ છે. જે વખતે બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોનું ધ્યાન ધરવામાં આવે તે વખતે શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ મન્દ પડે છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં તન્મયતા થવાથી શ્વાસોચ્છ્વાસની ગતિ બીલકુલ ઓછી થઈ જાય છે; તે વખતે આનંદ આનંદ થઈ જાય છે. મનના વિકલ્પસંકલ્પ ટળવાથી શાંત રસમાં આત્મા લદબદ થઈ રહે છે—મનની પ્રસન્નતા જણાય છે; આનન્દ સમુદ્રમાં જાણે ઝુલતો ન હોય એવો અનુભવ થાય છે—કદી નહિ પ્રાપ્ત થએલી એવી અપૂર્વ આનંદદશા અનુભવાય છે. આત્માની અનન્ત શક્તિનો કંઇક અનુભવ થાય છે. સર્વ જીવો ઉપર સમતારૂપ અમૃત મેઘવૃષ્ટિ વર્ષાવાય છે,

---

આંખ વડે નજીકની ચીજો જોઈ શકાય છે,

તે વખતે એવો અનુભવ આવે છે કે અહો આવી જ દશામાં સદાકાલ રહેવાય તો કેવું સારૂં ! ! ! પણ એવી દશા ક્ષયો-પશમ ભાવમાં લાંબા કાળ સુધી ટકતી નથી તો પણ પુનઃ પિંડસ્થ ધ્યાન ધરી તેવી દશા પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાની ઉદ્યમ કરે છે અને પાછો તેવો જ આનન્દ લે છે, પાછો સાંસારિક ધર્મ-કાર્યો વગેરેમાં જોડાતાં ઉપાધિની વિકલ્પદશા અનુભવે છે; તેમાં તેને રસ પડતો નથી, પુનઃ તે ગમે તેમ કરી પાછો ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં પુનઃ અસંખ્યાત પ્રદેશમાં મનની સ્થિરતા કરી સહજાનંદ રસનો ભોગી બને છે તેવી સ્થિરતા તેને એમ થઈ આવે છે કે કોઈ પણ કાર્યમાં જરા માત્ર પ્રવૃત્તિ ન થાય અને આ દશા સદાકાલ રહે; એવો ઉત્તમ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે ચોસઠ ઇન્દ્રોનાં ત્રણ કાલનાં સુખ ભેગાં કરીએ તો પણ તે પૌદ્ગલિક સુખ તો આ ધ્યાનના આનંદરૂપ સાગરની આગળ એક બિંદુ સમાન પણ લાગતું નથી, તેથી આત્મધ્યાતા મનમાં સહજ નિત્ય સુખ પ્રાપ્ત કરવા સંકલ્પ કરે છે અને દેવલોકનાં સુખ પ્રાપ્ત કરવા જરા પણ ઈચ્છા કરતો નથી. પ્રથમ ધર્મની સામાન્ય દશામાં દેવલોકનાં સુખ પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રહેતી હતી તે અભિલાષા હવે આવી ઉત્તમ ધ્યાનદશામાં રહેતી નથી. બાહ્ય સુખની સર્વ પ્રકારની અભિલાષાઓ આવી સહજ સુખની દશાનો અનુભવ થતાં ટળે છે. આવી દશાનો ધ્યાની છ ખંડના ઉપરી કરતાં પણ અનંતગુણ ઉત્તમ છે. બાહ્યથી આવો ધ્યાન કરનાર પુરુષ, શરીર વગેરેના ભેદથી

સામાન્ય લાગે પણ અન્તરથી તે મહાન્ દેવતાઓને પણ પૂજ્ય છે એવો ભાસે છે. આવા ધ્યાની પુરુષો બોલ્યા વિના પણ લાખો પુરુષોને સારી અસર કરી ધર્મમાં જોડી શકે છે; તેઓ ખરેખરા વીતરાગના માર્ગે ચાલનારા સમજવા. શરીરના અમુક અમુક ભાગોમાં ધ્યાન ધરવાથી અમુક અમુક પ્રકારનું જ્ઞાન આદિ શક્તિઓ પ્રગટે છે.

"नाभिमां ध्यान."

નાભિચક્રમા ધ્યાન ધરવાથી કાય્યવ્યૂહનું જ્ઞાન થાય છે. શરીરમા અમુક અમુક નાડીઓ છે તે અમુકઅમુક પ્રકારનું કાર્ય કરે છે તે જણાય છે; તેમજ મનમાં અનેક પ્રકારના વિકલ્પો અને સંકલ્પો પ્રગટે છે તેનો વિલય થાય છે. મનની સ્થિરતા વૃદ્ધિ પામે છે અને જ્ઞાનની વિવેકશક્તિ પ્રગટે છે. અન્ય મનુષ્યોના વિકલ્પો પણ જાણી શકાય છે તેમજ તેથી જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રમાણે સર્વ થતું દેખવામાં આવે છે. સમાન વાયુની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી અનેક ઉપદ્રવોની શાન્તિ થાય છે. જેમ જેમ નાભિચક્રમાં ધ્યાનની વિશેષ સ્થિરતા થતી જાય છે તેમ તેમ સંયમની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેથી આત્માનો પ્રકાશ ખીલે છે અને તેથી મગજ કાબૂમાં રહે છે. અનેક પ્રકારનાં વિઘ્નો શમે છે. જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તેનું ફલ પણ આસન્નકાળમાં દેખાય છે, પોતાના પ્રતિ લોકોનું મન આકર્ષાય છે. હીપનોટિઝમ વગેરે ક્રિયાઓ તો સહેજે સિદ્ધ થાય છે. પોતાનું માનસિક વિચાર-

બળ અન્યોના ઉપર સારી રીતે અસર કરે છે; મેસ્મેરિઝમ વગેરે ક્રિયાઓમાં પણ આથી સહેજે પ્રવેશ થાય છે

कण्ठकूपमां ध्यानसंयम.

કંઠકૂપમાં ધ્યાન સંયમ કરવાથી ક્ષુધા અને તૃષા શમે છે. જેમ જેમ ત્યાં ધ્યાન સંયમ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ ક્ષુધા તૃષાની ન્યૂનતા દિનપ્રતિદિન ઉત્તરોત્તર થતી જાય છે. ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણની એકત્ર સ્થિતિને પાતંજલ આદિ શાસ્ત્રકારો સંયમ કહે છે, તેમાં ધ્યાન પણ સંયમનો પેટા ભાગ છે. ધ્યાનના કથનથી વાચકોએ શરીરના દરેક પ્રદેશમાં ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ એ ત્રણનું અવલંબન કરવું એમ અમારો આશય છે. કંઠમાં સંયમ કરવાથી કંઠમાં રહેલી ગરમી વગેરે અનેક રોગોની શાન્તિ થાય છે. વૈખરીવાણીનો પણ કંઠથી સારી રીતે પ્રકાશ થાય છે. કંઠમાંથી જે જે શબ્દો બહાર નીકળે છે, તે શ્રોતાઓને સારી રીતે અસર કરે છે.

कूर्मनाडीमां संयमध्यान.

કંઠકૂપની નીચે કૂર્મ નાડી છે. તેમાં ધ્યાન સંયમ કરવાથી સ્થિરતાની વૃદ્ધિ થાય છે, મનમાં વારંવાર પ્રગટતી ચંચલતાનો વેગ શમે છે. જે જે કાર્યો કરાય છે તે પણ સ્થિરતાથી કરાય છે–આથી દરેક કાર્યો કરતાં ધૈર્યતા વધે છે અને અનેક વિક્ષેપો નડતાં મન ગભરાઈ જતું નથી. જે કંઈ બોલાય છે તે પણ સ્થિરતાથી બોલાય છે, જે કંઈ વિચારાય છે તે પણ સ્થિરતાથી વિચારાય છે અને તેથી પાછળથી પશ્ચા-

તાપ કરવાને વખત રહેતો નથી. કૂર્મ નાડીમાં જે આત્માના પ્રદેશોને સંબંધ છે તે પ્રદેશોમાંથી જ વસ્તુતઃ સંયમના બળે સ્થિરતા પ્રગટી નીકળે છે. સદાકાળ તેમાં ધ્યાન ધરવાથી મેરૂપર્વતની પેઠે મનુષ્ય સ્થિર-ગુણવંત બની શકે છે. કૂર્મ નાડીમાં ધ્યાન ધરનારો મહાયોગી ચંચળ પ્રાણીઓને પણ સંકલ્પબળ વડે સ્થિર કરી શકે છે. કૂર્મ નાડીમા ધ્યાન સંયમ કરનારો મહાયોગી મનમાં સંકલ્પથી અન્યનું મન સ્થિર કરી શકે છે. અસ્થિરતાના પ્રદેશમાં પણ તે સ્થિરતાવાળો રહી શકે છે અને આવતા ભવમાં તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતો પામતો સિદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્મા થઈ શકે છે.

ब्रह्मरन्ध्रमां संयमध्यान.

બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સંયમ ધ્યાન કરવાથી દિવ્યપુરુષો કે જે સિદ્ધ મહાત્માઓ છે તેઓનાં દર્શન થાય છે મહાત્માઓનાં દર્શન કરવાથી ઘણાં પાપોનો નાશ થાય છે; ધર્મશ્રદ્ધામાં વિશેષતઃ વૃદ્ધિ થાય છે અને મહાત્માઓ તેને આગળ ચઢાવે છે. આવી રીતે તે આગળ વધતો જાય છે અને પોતાનાથી પાછળ રહેલાઓને પણ તે ચઢાવે છે. મહાત્માઓના દર્શનથી અનેક પ્રકારની શંકાઓ ટળી જાય છે, મનની એકાગ્રતા થાય છે. અને શરીર બદલવાનું ગુપ્ત જ્ઞાન પણ યોગ્યતા પ્રમાણે પ્રગટતું જાય છે; તેવી રીતે યોગીને નવા નવા અનુભવો દેખાય છે તેથી હર્ષ પામે છે અને તેથી તે અહર્નિશ આગળ વધવા પ્રયત્ન કરે છે અને તે શુક્લધ્યાનનો ધ્યાતા થાય છે. જગત્-

માં દરેક ઠેકાણે રહેલી રૂપી વસ્તુઓને જાણવાની–અવધિજ્ઞાન ની શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે અને અંતે રૂપાતીત ધ્યાન વડે સિદ્ધ પરમાત્મા થાય છે.

हृदयमां ध्यानसंयम.

હૃદયમાં સંયમ કરવાથી પોતાના અને પરના મનના વિચારો જણાય છે, હૃદયની સાત્વિકતા વૃદ્ધિ પામે છે. હૃદયમાં થતા વિચારોની સંકલનાનો અનુક્રમ માલૂમ પડે છે, અન્યના હૃદયમાં રહેલા વિચારો જાણી શકાય છે. હૃદયની શુદ્ધિ થાય છે અને આત્માના ગુણોની અહર્નિશ વૃદ્ધિ થયા કરે છે. હૃદયમાં જે જે જ્ઞાનનો ભાસ થતો જાય છે તેની સત્યતાની પ્રતીતિ થાય છે વિકલ્પ અને સંકલ્પોના સમૂહને એકદમ અટકાવવાની કુંચીઓ પ્રાપ્ત થાય છે. સત્ત્વગુણની વૃદ્ધિ થતાં આત્માના આનન્દની પ્રતીતિ થાય છે. હૃદયમાં રહેલા તમોગુણ અને રજોગુણનો પ્રતિદિન ક્ષય થતો જાય છે, હૃદયની ઉચ્ચતા કરવાના ઉપાયોનો ભાસ થતો જાય છે, ધારણાજ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, રાગ અને દ્વેષાદિ વિકારોનો ઉપદ્રવ અહર્નિશ શાન્ત થતો જાય છે, આત્માની ઉચ્ચતામાં વૃદ્ધિ થતાં અન્તે પરમાત્મપદ મળે છે.

मनोवर्गणामां संयमध्यान.

મનોવર્ગણામાં સંયમ કરવાથી મનોવર્ગણાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. મનોવર્ગણાની શક્તિનો અનુભવ મળે છે. મનોવર્ગણા

દ્વારા થતા વિચાર સંબંધી અનેક પ્રકારનું જ્ઞાન થાય છે. મનોવર્ગણા (મનોદ્રવ્ય)ની સાથે લેશ્યાનો જે સંબન્ધ છે તથા અધ્યવસાયનો જે સંબન્ધ છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. મનોવર્ગણા સંબન્ધી અનુક્રમ શો છે તેનો ભાસ થતો જાય છે. મનોવર્ગણામાં વિશેષ સંયમ કરવાથી મનઃપર્યવજ્ઞાન પ્રગટે છે. અન્ય જીવોના મનમાં જે જે વિચારો ઉત્પન્ન થાય છે તે સર્વે જાણી શકાય છે. મનોવર્ગણાઓ કે જે આત્માના પ્રદેશોથી છૂટે છે તે જગત્માં અન્ય જીવોને કેવી અસર કરે છે તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન થાય છે આત્માના શુદ્ધ અને અશુદ્ધ વિચારોથી મનોવર્ગણામા (મનોદ્રવ્યમાં) શુદ્ધતા અને અશુદ્ધતા થતાં તે સ્વપરને કેવો લાભ અને અલાભ આપી શકે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. મનોવર્ગણાથી અન્ય જીવોને કેવી અસર થાય છે તેનું જ્ઞાન થાય છે સારા અને અશુભ વિચારોથી બનેલી મનોવર્ગણાથી આત્માના ગુણોને ઉપકાર અને આઘાત કેવી રીતનો થાય છે તેનું જ્ઞાન થાય છે, તેમજ આત્માના પ્રદેશોથી છૂટી થએલી મનોવર્ગણા કેટલા કાળ સુધી જઘન્યથી તથા ઉત્કૃષ્ટથી વર્ગણારૂપે રહી અન્ય જીવોને અસર કરે છે તેનું જ્ઞાન થાય છે. વીજળિકબળ કરતાં મનોવર્ગણાનુ કેટલું વિશેષ બળ છે તેનું સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી જ્ઞાન થાય છે ક્ષણે ક્ષણે સારા અને અશુભ વિચારો પ્રમાણે મનોવર્ગણામાં શુભતા અને અશુભતાનો ફેરફાર જણાય છે. મનોવર્ગણા (મનોદ્રવ્ય)માંથી કેટલાક સ્કંધો ખરે છે અને કેટલાક નવા આવે છે, તત્સબં-

ન્ધી ક્ષણે ક્ષણે જે જે ફેરફારો થાય છે તે જણાય છે. ઇત્યાદિ મનોવર્ગણામાં સંયમધ્યાન કરવાથી જ્ઞાન થાય છે.

શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં સંયમ.

શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં સંયમ કરવાથી, શ્રોત્રેન્દ્રિયજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી દિવ્ય શબ્દનું શ્રવણ થાય છે. જે શબ્દો પૂર્વે ન સંભળાતા હોય તે પશ્ચાત્ સંભળાય છે. કર્ણના રોગોનો સતત સંયમથી નાશ થાય છે. કર્ણમા આવેલા શબ્દોની તીવ્રતા અને મન્દતાનું જ્ઞાન થાય છે શ્રોત્રેન્દ્રિયની શક્તિનો અનુભવ થાય છે. ઇત્યાદિ અનેક બાબતોની શક્તિયો ખીલે છે. શબ્દવર્ગણા પુદ્ગલ-દ્રવ્ય છે અને તેનો કાનમાં પ્રવેશ થાય છે–તત્સંબન્ધી વિશેષ અનુભવ મળે છે. શબ્દોનું ગમનાગમન કેવી ઝડપથી થાય છે તેની પ્રતીતિ થાય છે. ટેલિફોન તથા તાર વિનાના ટેલિફોન કરતાં કાનમાં સંયમ કરવાથી વિશેષ ઝડપથી શબ્દોનું શ્રવણ થાય છે–તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે, ઇત્યાદિ.

ચક્ષુમાં સંયમધ્યાન.

બન્ને ચક્ષુઓમાં સંયમધ્યાન કરવાથી દિવ્ય દર્શનશક્તિ ખીલે છે. ચક્ષુની દર્શનશક્તિનાં વિરોધી આવરણો ટળે છે. ચક્ષુના અનેક પ્રકારના રોગ પણ ટળે છે. સૂક્ષ્મવસ્તુઓ પણ દેખી શકાય છે. ચક્ષુમાં સંયમ કરનારો અન્ય મનુષ્યોના ઉપર દ્રષ્ટિપાત કરે છે એટલામાં જ તેઓના ઉપર સારી અસર કરે છે

અને તેઓને ધારે તો વશ પણ કરી શકે છે. ચક્ષુમાં સંયમ કરનારો દિવ્ય ચક્ષુને પ્રગટાવે છે અને સૂક્ષ્મ પદાર્થોને પણ દેખી તેના ગુપ્ત સિદ્ધાંતો જાણી શકે છે. ચક્ષુનું બળ વધવાથી વસ્તુનો સત્ય દ્રષ્ટા બની શકે છે, ઈત્યાદિ.

ઘ્રાણેન્દ્રિયમાં સંયમધ્યાન.

ઘ્રાણેન્દ્રિયમાં સંયમધ્યાન કરનારો ગન્ધગુણવિશિષ્ટ જે જે પદાર્થો છે તેનું સારી રીતે જ્ઞાન કરી શકે છે. ઘ્રાણેન્દ્રિયની શક્તિને ઘણી તાજી કરી શકે છે. સુગંધ અને દુર્ગંધનું છેટે રહ્યા છતાં પણ જ્ઞાન થાય છે. સુગંધી અને દુર્ગંધી પુદ્ગલોથી સારી અને ખોટી અસર મનુષ્યો ઉપર કેવી રીતે થાય છે તે જાણી શકાય છે. ગન્ધના પુદ્ગલોમાં શુભાશુભ ફેરફારો જે ક્ષણે ક્ષણે થાય છે તેનું દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે. વિશેષ શું કહેવું ? ગન્ધનાં પુદ્ગલો સંબન્ધી જે જે સાયન્સવિદ્યાના નિયમો છે તે સર્વની કુંચીઓનું દિવ્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

રસનેન્દ્રિયમાં ધ્યાનસંયમ.

રસનેન્દ્રિયમાં (જિહ્વામાં) ધ્યાનસંયમ કરવાથી રસનું જ્ઞાન થાય છે. રસના કેટલા ભેદ છે, રસના પુદ્ગલોમાં કેવો ફેરફાર થાય છે તેનો અનુભવ થાય છે. રસનેન્દ્રિયજ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ વૃદ્ધિ પામે છે. રસવાળા પદાર્થોની પરીક્ષા થઈ શકે છે. શુભ અને અશુભ રસોમાં ક્ષણે ક્ષણે હાનિ વૃદ્ધિરૂપ જે ફેરફારો

થયા કરે છે તેનું અનુભવજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. અશુભ રસના પુદ્‌ગલોને શુભ રસવાળા કેવી રીતે કરી શકાય તે બરાબર સમજી શકાય છે. રસસંબન્ધી પ્રતિદિન ધ્યાનના બળથી વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન થતું જાય છે. રસસંબન્ધી સાયન્સવિદ્યાના જે જે નિયમો છે તે સર્વનું રહસ્ય સારી રીતે જાણી શકાય છે.

स्पर्शेन्द्रियमां ध्यानसंयम.

ત્વચામાં ધ્યાનસંયમ કરવાથી, સ્પર્શના આઠ પ્રકારના ભેદો વગેરેનું સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે. ત્વક્‌સંબન્ધી જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય છે સ્પર્શવાળા પુદ્‌ગલોનું દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી સારી રીતે જ્ઞાન થાય છે, સ્પર્શવાળા પુદ્‌ગલોમાં ક્ષણે ક્ષણે જે ફેરફાર પ્રસંગોપાત થયા કરે છે તેનું સમ્યગ્‌જ્ઞાન થાય છે. સ્પર્શના પુદ્‌ગલોમાં સ્પર્શની હાનિવૃદ્ધિ થવાના અનુક્રમોનું જ્ઞાન થાય છે. શુભ અને અશુભ સ્પર્શોની અપેક્ષાઓ વ્યક્તિ પરત્વે જુદી જુદી હોય છે—તે બરાબર સમજાય છે. સ્પર્શના પુદ્‌ગલોમાં ઉત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય રહ્યું છે તેનો અનુભવ આવે છે. જગત્‌માં સ્પર્શવંત પુદ્‌ગલોની જે જે વર્ગણાઓ—જેવા જેવા રૂપે રહેલી છે તેનું–તેવા પ્રકારે જ્ઞાન થાય છે; ઇત્યાદિ.

कायबलमां ध्यानसंयम.

કાયબળમાં ધ્યાનસંયમ કરવાથી કાયાનું બળ અતિ વૃદ્ધિ પામે છે. કાયામાં વિશેષ બળનો આરોપ કરી સંયમ કરવાથી

ાયાની સ્ફૂર્તિ તથા કાયાનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે, કાયામાં
ેહેલા રોગોનો નાશ થાય છે. જે મલ્લો કસરત કરી કાયાનું
બળ વધારે છે તેમાં પણ તેઓ અમારા લખવા પ્રમાણે સંયમનો
આશ્રય લે છે. કારણ કે મલ્લોની ચિત્તવૃત્તિ તો વારંવાર
ખાતાં પીતા બોલતા અને ચાલતાં પણ કાયાના બળમાં રહે
છે, તેથી સહેજે તેઓ કાયબળનો સંયમ કરી કાયબળમાં
અમુક વખત પર્યંત વધારો કરે છે કાયબળમાં ચિત્તવૃત્તિનું
સ્થિરતાપૂર્વક ધ્યાન કરવાથી કાયાના બળમાં વધારો થયા કરે
છે કાયામાં જેનું બળ ઇચ્છવું હોય તેનો સંયમ કલાકોના
કલાકો પર્યંત કર્યા કરવો—એમ રાત્રીદિવસ સતત અભ્યાસથી
કાયાનું બળ વૃદ્ધિ પામવાના સંયોગો પણ મળી શકે
છે. પૂર્વભવમાં જેણે આ પ્રમાણે સંયમ સેવ્યો હોય છે
તે આ ભવમાં પણ કાયાના બળને પ્રાપ્ત કરે છે બને મલ્લ
તરીકે વા અન્ય નામથી, પણ જગત્માં કાયાથી બળવાન
ગણાય છે; ઇત્યાદિ.

वाणीबलमां संयम.

વાણીબળમાં ધ્યાનસંયમ કરવાથી વાણીનું બળ ખીલે છે
અને વાણી દ્વારા બોલાતા શબ્દો ઉપર કાબૂ મૂકી શકાય છે.
વાણીબળમાં સંયમ કરનાર પોતાની વાણીથી હજારો વા લાખો
મનુષ્યોને અસર કરી પોતાના વશમાં લઇ શકે છે વાણીમાં
એક જાતનો ચમત્કાર પ્રગટે છે; વાણીબળમાં સંયમ કરવાથી
વીજળીના કરતાં પણ વિશેષ અસર અન્યોને થાય છે. વાણી-

બળમાં સંયમ કરવાથી પ્રતિદિન વાણીનું વલણુ બદલાતું જાય છે અને જે શબ્દોમાં જેટલું માહાત્મ્ય હોય છે તે જાણી શકાય છે. વાણીના ભેદોનું જ્ઞાન પ્રતિદિન થયા કરે છે. વાણી-બળ સંયમથી ભવિષ્યમાં વાણીની ઘણી શક્તિયો ખીલે છે; વાક્સંયમની વાણી સાંભળવા લોકો આતુર રહ્યા કરે છે, તેમની વાણી જેવી અસર કરવા ધારે તેવી થઈ શકે છે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી અમુક વાણીમાં અમુક લાભ છે તે જણાઇ આવે છે. વાણીસંબન્ધી અનેક પ્રકારનું વિશેષ વિશેષ પ્રકારે જ્ઞાન ખીલ્યા કરે છે; ઇત્યાદિ

मनोवल संयम.

મનોબળમાં સંયમ કરવાથી મનોબળ વૃદ્ધિ પામે છે મનની નિર્બળતા નાશ પામે છે. મનોબળથી જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તેની પોતાના ઉપર અને અન્યના ઉપર અપેક્ષાએ સારી રીતે અસર થાય છે. મનમાં જે જે વિચારો કરવામાં આવે છે તે ક્ષણુમાં ફરી જતા નથી. મનોબળથી ધૈર્યતા તથા સાહસિકપણું ખીલી શકે છે. મનોબળમાં સંયમ કરનાર અન્ય મનુષ્યોને પોતાના વિચારવાળા કરી શકે છે. મેસ્મેરિઝમ અને હિપનોટીઝમ જેવી શક્તિયો તો સહેજે પ્રગટાવી શકે છે; મનોબળમાં સંયમ કરનાર વાણી અને શરીર પર કાબૂ મેળવી શકે છે અર્થાત્ તે વાણી અને કાયાના વ્યાપારને પોતાની ધારણા પ્રમાણે પ્રવર્તાવે છે. મનોબળ સંયમ કરવાથી અનેક પ્રકારના મન્ત્રો સારી રીતે સાધી શકાય છે—તેમજ જે

કાર્યમાં ચિત્ત લગાડયું હોય છે તે કાર્યની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે. મનોબળની સહાયથી આત્માની પરમાત્મદશા થાય છે. દરેક કાર્ય કરતાં હિમ્મત રહે છે અને સંકલ્પબળની સિદ્ધિ થાય છે. ભય વગેરેના ગભરાટથી મન ચંચળ ઝટ વારમાં બની જતું નથી. મનોબળમાં સંયમ કરનાર યોગી ધારે તે કરી શકે છે, ઇત્યાદિ

"मस्तकमां संयम."

મસ્તકમા સંયમ કરવાથી મગજના જ્ઞાનતંતુઓની પુષ્ટિ થાય છે અને તર્કશક્તિ સારી રીતે ખીલે છે અને વિવેકશક્તિ પ્રગટ થાય છે વિકલ્પસંકલ્પોની સ્થિરતા થાય છે. દરેક વસ્તુઓ સંબન્ધી વિશેષ નિર્ણય કરાવનાર બુદ્ધિબળ પ્રગટી નીકળે છે ધ્યાન અને સમાધિનું બળ વૃદ્ધિ પામે છે; ઇત્યાદિ.

શરીરના જે ભાગમાં સંયમ કરવો હોય ત્યાં થઈ શકે છે અને તેથી ભિન્ન ભિન્ન શક્તિયો ખીલે છે તેનું વિશેષ વિસ્તારના ભયથી અત્ર વર્ણન કરવામાં આવ્યું નથી. શરીરપ્રદેશમાં ભિન્ન ભિન્ન અવયવોમાં સંયમ કરવાની ઈચ્છાવાળાઓએ ગુરૂગમથી સર્વ સમજી લેવું.

"पदस्थध्यानना विचार."

અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ આદિ પદ તથા નવપદ વગેરે દ્વારા સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ માટે જે ધ્યાન કરાય છે તેને પદસ્થ ધ્યાન કહે છે. પદસ્થ ધ્યાન કરનારાઓ

અનેક પ્રકારની લબ્ધિયોને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. નમસ્કાર મંત્ર વગેરેનું ધ્યાન ધરતાં કર્મને નાશ થાય છે. જગત્‌માં પદસ્થ ધ્યાનના બળથી સર્વ ઇષ્ટ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. કલ્પવૃક્ષ અને ચિન્તામણિ રત્ન કરતાં પદસ્થ ધ્યાનની અત્યંત શક્તિ છે. પદસ્થ ધ્યાનના બળથી શુકલધ્યાનમાં પ્રવેશ થાય છે અને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત થાય છે. नमस्कारमंत्र वर्धमानविद्या सूरिमन्त्र ऋषिमण्डलमूलमन्त्र અને चिन्तामणिमन्त्र વગેરેને પદસ્થ ધ્યાનમાં સમાવેશ થાય છે. મન્ત્રોનું ધ્યાન કેવી રીતે કરવું તે વિષયને અત્ર લખવામા આવ્યો નથી, કારણ કે તે વિષયનું જ્ઞાન ગુરુમુખથી લેવું એમાં વિશેષ હિત સમાયલું છે. શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રોમાં ॐ अरिहत सिद्धसयोगी- केवली स्वाहा વગેરે મન્ત્રો દેખાડયા છે તે વાંચવામાં આવે છે તો પણ ગુરુગમ વિના તો ચાલતું નથી, માટે ગુરુગમથી તેનું સ્વરૂપ સમજી લેવું. મન્ત્રોના જે જે કલ્પો પૂર્વાચાર્યોએ લખેલા છે તે અત્ર દાખલ કરતાં ગ્રન્થગૌરવ વધી જાય અને ગુરુગમ તો લેવીજ પડે તેથી ગુરુમુખથી તેનુ સ્વરૂપ સમજવું.

નાભિકમળમાં સોળ પાંખડીનું કમળ ચિંતવી તેમાં અથી અઃપર્યંત સોળ સ્વરોને સ્થાપન કરવા અને તેનું અનુક્રમે ધ્યાન ધરવું.

હૃદયકમળમાં ચોવીસ પાંખડીવાળું કમળ ચિંતવી તેમાં કથી તે મ પર્યંત અક્ષરો અનુક્રમે કમલ પાંખડીઓમાં સ્થાપન કરવા અને મને કર્ણિકામાં સ્થાપન કરવો

મુખમાં આઠ પાંખડીવાળા કમલની કલ્પના કરવી; જેમાં બાકીના ય થી તે ह પર્યંત અક્ષરોનું અનુક્રમે ધ્યાન ધરવું.

આ પ્રમાણે અક્ષરોનું ધ્યાન કરતો છતો, યોગી ચિત્તની ચંચળતા વારે છે અને શ્રુતજ્ઞાનનો પારગામી થાય છે. પૂર્વે કહ્યા એ વર્ણોનું વિધિપૂર્વક ધ્યાન કરનાર યોગી નિમિત્ત જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, અમુક વખતે અમુક થશે ઇત્યાદિ સર્વ બાબતોને જાણી શકે છે ઘણા કાળપર્યંત એકાગ્રચિત્તથી ધ્યાન ધરવાથી અનેક સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે.

अर्हंमन्त्रનું ધ્યાન

મનને એકાગ્ર કરી યોગી अर्हंमंत्रનું ધ્યાન ધરતો છતો યાવત્ મોક્ષની પદવી પામે છે. અર્હંમંત્ર સમાન કોઈ મંત્ર નથી, अर्हंमंत्रનું એવી રીતે ધ્યાન ધરવું કે મનમાં તેનું જ સ્વરૂપ રમી રહે, તે વખતે અન્ય પદાર્થનું સ્મરણ ન થાય, તેમજ હોઠ પણ હાલે નહિ, अर्हं અક્ષર ઉપરથી अनक्षरता પમાય તેવી રીતે ધ્યાન ધરવું.

ૐકારનું ધ્યાન.

હૃદયકમળસ્થિત સંપૂર્ણ શબ્દ, બ્રહ્મબીજભૂત સ્વર, તથા વ્યંજન સહિત પંચપરમેષ્ઠિપદ વાચક, તેમજ ચંદ્રકલામાંથી ઝરતા અમૃતના રસે કરી સિંજાતા, મહામન્ત્ર ઓંકારનું કુંભક પ્રાણાયામપૂર્વક ધ્યાન ધરવું. પંચપરમેષ્ઠિનો વાચક ઓંકાર શબ્દ છે, ઓંકારમાં અપૂર્વ શક્તિ છે ઓંકારમાં સર્વ મંત્રનો

સમાવેશ થાય છે. અપૂર્વ ઓંકાર મન્ત્રનું જે યોગિયો ધ્યાન ધરે છે તેઓ મનરૂપ મર્કટને વશ કરી પરમશાન્તિને પામે છે. ઓંકારવાચ્ય સ્વરૂપાર્થને ધ્યેયરૂપે સ્વીકારીને તેમાં ચિત્તની એકાગ્રતા કરતા વિકલ્પ સંકલ્પોનો નાશ થાય છે; ઓંકારનું ધ્યાન ધરતાં રજોગુણ અને તમોગુણ નાશ થાય છે અને સત્ત્વગુણ યથાશક્તિ પ્રયત્નથી ખીલે છે, તે વખતે મનમાં આનંદની ઝાંખીનો અપૂર્વ સમતારસ અનુભવાય છે. વાણી ઉપર ઓંકારનું ઘણા કાળ પર્યંત ધ્યાન ધરવાથી વચનની સિદ્ધિ થાય છે ઓંકાર જેવી જગત્માં અમૂલ્ય વસ્તુ કોઈ જણાતી નથી. વિશેષ શું ? ઓંકારનું પરિપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજાય છે ત્યારે પદસ્થ ધ્યાન કરનાર યોગિયોને અપૂર્વ ખૂબીઓ હસ્તગત થાય છે

મહામન્ત્રનું ધ્યાન.

ॐ ह्रीं श्रीं अर्हं नमः આ મહાન્ ચમત્કાર મન્ત્ર ભણતાં અનેક શક્તિયોનું સ્થાન યોગી બને છે.

અનેક પ્રકારનું પદસ્થધ્યાન છે, તેનો પાર કેવલી ભગવાન્ પામે છે. અનેક શાસ્ત્રોમાં અનેક રીતિએ પદસ્થધ્યાન કરવાની યુક્તિઓ બતાવી છે. પદસ્થધ્યાનના આલંબનથી આત્માના સ્વરૂપમાં ઉતરવું. પદસ્થધ્યાનની પેલીપાર જવા માટે પદસ્થધ્યાનનુ અવલંબન કરવું જોઈએ. જેની જેવી વૃત્તિ હોય છે તેને તેવું ફળ પદસ્થધ્યાનથી પ્રાપ્ત થાય છે.

रूपस्थध्याननो विचार.

સમવસરણમાં બેઠેલા તીર્થંકરનું સ્વરૂપ ચિંતવવું-તે આદિને રૂપસ્થધ્યાન કહે છે ભગવાનની પ્રતિમા આગળ વિનયપૂર્વક બેસી એકાગ્રચિત્તથી ભગવાનના ગુણોનું સ્મરણ કરવું અને તેવા સદ્ગુણો કે જે પોતાના આત્મામાં આચ્છાદિત રહ્યા છે-તેને પ્રગટ કરવા ધ્યાન ધરવું. આઠ કર્મ રૂપી છે અને તેના સંબન્ધમાં પોતાનો આત્મા, અનાદિકાળથી રહ્યો છે રૂપમા રહેલો એવો મારો આત્મા વસ્તુતઃ રૂપથી ન્યારો છે. સિદ્ધના સમાન અનંતગુણમય છે-ઇત્યાદિ જે ભાવના ભાવવી તેને રૂપસ્થધ્યાન કહે છે. રૂપમાં રહેલો હું છું પણ રૂપથી ન્યારો છુ. મારો આત્મા, ગુણોવડે સત્તાથી પંચપરમેષ્ઠિરૂપ છે. સર્વ ગુણોને પ્રગટ કરવા માટે મ્હારો ઉદ્યમ છે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્ર ગુણો વડે મ્હારો આત્મા શોભાયમાન છે; ઇત્યાદિ વિચારો રૂપસ્થધ્યાનમાં કરવા.

रूपस्थध्याननुं फळ.

રૂપસ્થધ્યાન વડે આત્મા પરમાત્મદશાને મેળવે છે. આત્મામાં જ પરમાત્મદશા રહી છે પણ ધ્યાન વિના તે પ્રગટતી નથી. રૂપસ્થધ્યાન વડે વિકલ્પસંકલ્પવાળી ચિત્તદશાનો નિરોધ થાય છે. અનેક પ્રકારના મોહના ઉછાળાઓ સ્વયમેવ શાંત પડી જાય છે. રૂપસ્થધ્યાનથી અનેક શક્તિયો પ્રગટે છે અને મનની નિર્મલતા સહેજે થાય છે.

રૂપાતીત ધ્યાનવિચાર.

આકારરહિત જ્ઞાનાન્દ સ્વરૂપ નિરંજન સિદ્ધ પરમાત્માનું વા સત્તાથી સિદ્ધસમાન એવા પોતાના આત્માનું જે ધ્યાન કરાય છે તેને રૂપાતીત ધ્યાન કહે છે.

યોગી આઠ કર્મ આદિ-રૂપી પદાર્થોથી રહિત શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે છે-ત્યારે યોગિનો આત્મા પરમશુદ્ધ દશાને પ્રાપ્ત કરે છે. જેમ જેમ રૂપાતીત ધ્યાનની વૃદ્ધિ થતી જાય છે, તેમ તેમ વર્ણાદિ વિશિષ્ટરૂપી પદાર્થોમાં થતું અહં અને મમત્વ વિલય પામે છે અને બાહ્યમાં હું તુંની કલ્પનાનું જોર ક્ષય પામે છે. જેમ મીઠાની પૂતળી સમુદ્રમાં ઓગળી જાય છે અને પોતાના રૂપનો ત્યાગ કરે છે-તેવીજ રીતે મનની ચંચળતાનો રૂપાતીત ધ્યાન ધરતાં નાશ થાય છે. નિશ્ચયથી નિરાકાર એવો પોતાનો આત્મા છે. પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપનું ધ્યાન કરતો છતો પોતે આત્મા શુદ્ધરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર એવું આત્માનું સ્વરૂપ ત્રણ કાળમાં બદલાતું નથી.

રૂપાતીત ધ્યાન કરનાર યોગી દુનિયાની જંજાળથી મુક્ત થાય છે અને પોતાના સહજ આનન્દને પ્રાપ્ત કરે છે. રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિર થએલ યોગી બાહ્યદશાના નામ અને શરીરના આકાર તથા હર્ષ શોકને ભૂલી જાય છે—અર્થાત્ તેમાં તેને જરામાત્ર પણ અહં અને મમત્વ ઉત્પન્ન થતું નથી.

દ્રવ્ય, ગુણ અને પર્યાયના લક્ષણપૂર્વક જે યોગિયો આત્માનું સ્વરૂપ વિચારે છે તે રૂપાતીત ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરે છે. યોગિયો જડ પદાર્થોમા ઉપયોગ રાખતા નથી અને એક પોતાના આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપમાંજ ઉપયોગ રાખે છે, તેથી તે રૂપાતીત ધ્યાન કે જેને શુક્લધ્યાન કહે છે તેને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધિસુખની વાનગીનો અનુભવ કરે છે પોતાના આત્માનું જ મન આલંબન કરીને રહે અને શુદ્ધોપયોગમાં સ્થિર થાય અને જડ તથા ચેતનસમપણે ભાસે તેને સમરસીભાવ કહે છે. એવા સમરસી-ભાવને યોગી રૂપાતીત ધ્યાનથી પામે છે, આત્માનું પરમાત્માની સાથે ધ્યાનમાં ઐક્ય થાય છે, તેને પણ શાસ્ત્રાધારે સમરસીભાવ કહેવામાં આવે છે.

रूपातीत ध्यानमां प्रवेश करवानो विधि.

પ્રથમ પિંડસ્થ પદસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન કરવું. પિંડ-સ્થાદિક ધ્યાન કરતાં કરતાં સ્થૂળમાંથી સૂક્ષ્મ આત્મા ઉપર ધ્યાન કરતાં કરતાં જવું; આત્માના ગુણપર્યાયોની શુદ્ધતા ચિંતવવી આત્માના શુદ્ધ ગુણોમાં લીનતા કરવી. બહિરૂમાં મનને જવા દેવું નહિ. આત્માનો ઉપયોગ એકજ ઠેકાણે રાખવો, એમ કરવાથી રૂપાતીત નિરાલમ્બન ધ્યાનમાં પ્રવેશ થશે અને અહર્નિશ તેનો સતત અભ્યાસ કરવાથી રૂપાતીત ધ્યાનમાં સ્થિરતા થશે. સ્થૂલમાંથી ઉતરતાં ઉતરતાં ઠેઠ સૂક્ષ્મમાં જવું. સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ આત્માના પ્રદેશોનો વિચાર કરવો.

રૂપાતીત ધ્યાન કરનારે શું કરવું જોઇએ.

રૂપાતીત ધ્યાનના જિજ્ઞાસુએ દ્રવ્યાનુયોગનું સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું તેમજ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રોનું સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું; જડ અને ચેતનની ભિન્નતાનો સારી રીતે ખ્યાલ કરવો, મનુષ્ય સંસર્ગથી દૂર રહેવું, ઉપાધિ કાર્યોથી અલગ રહેવું, આત્મસ્વરૂપનો અનુભવ કરવો, સદાકાલ આત્માના વિચારોમાં લીન થઈ જવું, શરીરની આરોગ્યતા સાચવવી, રૂપાદિકના આલંબન વિના આત્માનું ધ્યાન ધરવા અભ્યાસ કરવો, બાહ્યરૂપી જડ પદાર્થોમાંથી અહંત્વનો અધ્યાસ દૂર કરવો, વૈરાગ્યભાવનાથી આત્માને ભાવી પરિગ્રહની મમતાનો ત્યાગ કરવો, બાહ્યમાં મનને ભટકવા દેવું નહિ. સદાકાળ મનને અન્તરમાં લગાડવું અને શુકલધ્યાનનું જેમાં વર્ણન હોય એવા ગ્રન્થોને પ્રેમથી, બહુ માનથી વાંચવા. ઇત્યાદિ ઉપાયોથી આ કાળમાં રૂપાતીત ધ્યાનનો કિંચિત્ ભાસ થાય છે.

રૂપાતીત ધ્યાનની ઉત્તમતા.

પિંડસ્થ, પદસ્થ અને રૂપસ્થ ધ્યાન કરતાં રૂપાતીત ધ્યાનની અનન્તગણી ઉત્તમતા છે. રૂપાતીત ધ્યાનના એક ક્ષણને પણ અન્ય ધ્યાનો પહોંચી શકતાં નથી. શુકલધ્યાનમાં રૂપાતીત ધ્યાનનો સમાવેશ થાય છે રૂપાતીત ધ્યાન ધરનાર યોગી અન્તર્મુહૂર્તમાં કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે. રૂપાતીત ધ્યાન ધરનાર યોગી કર્મ લાકડાંને બાળી ભસ્મ કરે છે અને તે ત્રણ કાળનો જ્ઞાતા બને છે; અનન્ત

શક્તિને પ્રગટાવે છે રૂપાતીત ધ્યાનનો અંશ પણ સિદ્ધિના સુખની વાનગીને આપે છે ત્યારે સમ્પૂર્ણ ધ્યાનનું તો શું કહેવું?

रूपातीत ध्यानथी मोक्षपद मळे छे.

યોગી એક સ્થિર ઉપયોગથી રૂપાતીત આત્માના સ્વરૂપમાં જેમ જેમ ઉંડો ઉતરતો જાય છે, તેમ તેમ તે આત્માનો નવીન અનુભવ મેળવતો જાય છે અને રાગદ્વેષની વૃત્તિનો સંપૂર્ણપણે નાશ કરે છે. અન્ય ધ્યાનો ઘણાં છે પણ રૂપાતીત ધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યા વિના મુક્તિ મળતી નથી. અનંત જીવો મુક્તિ પામ્યા અને પામશે તે સર્વ રૂપાતીત ધ્યાનનો પ્રભાવ જાણવો. રૂપાતીત ધ્યાન એ ઉત્તમમા ઉત્તમ ચારિત્ર છે; તેનાથી મોક્ષ-પદ સત્વર મળે છે.

ध्यानना अन्य भेदो

આર્ત્તધ્યાન, રૌદ્રધ્યાન, ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન એમ ધ્યાનના ચાર ભેદો છે. આ ચાર ધ્યાનનું વિશેષ સ્વરૂપ अस्मदीय ध्यानविचार–परमात्मज्योति વગેરે ગ્રંથોમાં છે, માટે અત્ર તેનું વર્ણન કર્યું નથી.

ध्यान करनारने सूचना.

ધ્યાનના જિજ્ઞાસુઓએ અનુભવી સદ્‌ગુરુઓની સેવા કરવી અને ધ્યાન સંબંધી અનેક પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરવો. આત્મ-તત્ત્વના જિજ્ઞાસુ થઈ સત્ય વિવેકને ધારણ કરવો. ધ્યાનક્રિયારૂપ

નિરાધારની સેવા એ પણ પ્રભુસેવા છે.

ચારિત્રને ધારણ કરવું. અન્તરથી ન્યારા રહી બહિરનું કર્તવ્ય કાર્ય કરવું.

(૮) "समाधिस्वरूप."

કેવલ જ્ઞાન અને કેવલ દર્શન પામી જે સિદ્ધ બુદ્ધ પરમાત્માઓ થયા છે, તેઓ સમયે અનન્ત સુખ ભોગવે છે. તેઓ જન્મ, જરા અને મરણની ઉપાધિથી ન્યારા હોય છે, સર્વ કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થએલી સ્થિતિને સમાધિ કહેવામાં આવે છે.

સકલ કર્મના ક્ષયથી પરિપૂર્ણ સ્થિતિરૂપ સમાધિને પરિપૂર્ણ ઉત્તમ સમાધિ કહે છે. સયોગીકેવલીને ઘાતી કર્મના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થએલી સમાધિ છે; તરતમ યોગે સમાધિના ઘણા ભેદ પડે છે.

समाधिना बे भेद.

સહજસમાધિ અને હઠસમાધિ એમ સમાધિના બે ભેદ જાણવા સહજસમાધિના પણ ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અને ક્ષાયિક એ ત્રણ ભાવની અપેક્ષાએ ત્રણ ભેદ પડે છે. ઉપશમાદિ ભાવના ભેદોનું अस्मदीय अन्य ગ્રંથોમાં વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે તેથી અત્ર તેનું વર્ણન કર્યું નથી જે જે અંશે ચારિત્ર મોહનીય રાગદ્વેષાદિ પ્રકૃતિયોનો ઉપશમ વા ક્ષયોપશમ વા ક્ષય થાય છે, તે તે અંશે સમાધિગુણ ખીલે છે. બાહ્યદશામા જ રાગ અને દ્વેષ હોય છે. જેઓની અંતરદૃષ્ટિ ખીલી હોય

કુટુમ્બની પડતી સવારે મોડા ઉઠવાથી થાય છે.

છે તેઓને મનની સ્થિરતા થાય છે અને તેથી તેઓ શુદ્ધ સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે.

ધ્યાન કરવાથી મન, રાગ દ્વેષથી રહિત થાય છે અને તેથી તે સમાધિપણાને પામે છે. મનની નિર્વિકલ્પદશાને સમાધિ કહેવામાં આવે છે. ધ્યાનથી નિર્વિકલ્પ દશારૂપ સમાધિગુણરૂપ ફળ મળે છે. આત્મા બાહ્યદશાથી પરાઙ્મુખ થઈને પોતાના સ્વરૂપમાં જેટલો કાળ સ્થિર રહે છે તેટલા કાળની સમાધિ કહેવામાં આવે છે. આત્મામાં મન લીન થઈ જાય છે તે વખતે રાગ દ્વેષના અભાવથી સમાધિગુણ પ્રગટે છે અને ખરા સુખને ભોગ થાય છે. સમાધિથી અજ અખંડ નિરાબાધ નિરંજન નિરાકાર પરમ પરમેશ્વર અરૂપી ચૈતન્ય સ્વરૂપને અનુભવ-સાક્ષાત્કાર થાય છે. અનુભવ સાક્ષાત્કાર થયા પછી સાલંબન ધ્યાન કરતાં નિરાલંબન ધ્યાનમાં વિશેષતઃ લક્ષ્ય લાગે છે અને આત્માની સહજ દશાએ આત્માનું પરિણમન થતું જાય છે. પરસ્વભાવમાંથી રમણતા છૂટે છે અને સ્વસ્વભાવમાં રમણતાની ધૂન લાગે છે. ચોલમજીઠના રંગની પેઠે નિરાલંબન ધ્યાનને રંગ છૂટતો નથી પદના આલંબન વિના આત્માની જ્ઞાનાદિ અંતરસૃષ્ટિમાં ચિત્તની લયલીનતા થવાથી દુનિયાનું ભાન ભૂલાય છે. બાહ્ય શરીર નામાદિ વડે દુનિયા એવા યોગીને માટે ગમે તેમ બોલે છે, તો પણ ભર નિદ્રાળુને જેમ તે વખતે બાહ્યનું ભાન હોતું નથી તેમ તેને બાહ્યની જરા માત્ર સારી ખોટી અસર થતી નથી; અર્થાત્ એવા રૂપાતીત ધ્યાનીને બાહ્યની કંઈ પણ

શુભાશુભ અસર થતી નથી, કારણ કે તે વખતે તેનું મન આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપમાં લાગેલું હોય છે. અન્તરસમ્મુખ મન હોય છે ત્યારે શરીર તથા અમુક મારૂં નામ, અમુક કુળ, અમુક ગચ્છ, અમુક વંશ, અમુક પરિવાર વગેરેમાં મનની રમણતા રહેતી નથી અને તેથી તેવા બાહ્ય ભાવમાં કલ્પાએલી અહંતા છૂટવા માંડે છે, અન્તરૂમાં વિશેષ રમણતા તેટલીજ બાહ્ય રમણતાનો ત્યાગ થાય છે.

रूपातीत ध्यान करनारनी दशा.

રૂપાતીત ધ્યાન કરનારને જગત્‌ના જડ પદાર્થોમાં અહં મમત્વની કલ્પના રહેતી નથી. તે જેવો બાહ્ય દેખાય છે તેવો અન્તરથી હોતો નથી અને ઉદાસીન બને છે. બાહ્ય શરીર ક્રિયાઓ કરે છે તો પણ તે બાહ્યવૃત્તિ શૂન્ય હોવાથી તેમાં લેપાતો નથી. બાહ્ય સુખની લાલચોથી તે મુંઝાતો નથી. શરીર, વાણી અને મનનો તે ઉપરી બને છે. મનને તે પોતાના કબજે રાખી શકે છે, પણ મનના કબજામાં તે વર્તતો નથી. વસ્તુના આલંબન વિના અરૂપી ગુણોનું ચિંતવન કરી તેમાં રાચીમાચી રહે છે અને અન્તર મસ્તાન દશાના સહજ આનન્દને પામે છે. યોગી ઉપયોગી સૂક્ષ્મતાને ધારણ કરતો કરતો એવો તો અન્તરમાં ઉતરી જાય છે કે તે વખતે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનના ઐક્યને પામે છે; અર્થાત્ તે વખતે તેને ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાન એ ત્રણેની ભિન્નતાનો અનુભવ થતો નથી. એવા ક્ષયોપશમ ભાવમાં રૂપાતીત ધ્યાનની દશાને યોગી ધારણ

કરી શકે છે. ક્ષપકશ્રેણિ માંડનાર યોગીઓ તો રૂપાતીત ધ્યાનથી આગળ વધતા જાય છે પણ પાછા પડતા નથી. ઉપશમશ્રેણિનો યોગી પાછો પડે છે. પણ પાછો પડી ગમે તે કાળે પણ ઉપર ચડી પૂર્ણ સમાધિ દશાને પામ્યા વિના રહેતો નથી. ઉપશમ યોગી તે તે કાળમાં ઉપશમ સમાધિમાં રહીને સહજ સુખને પામે છે. ક્ષાયિક ભાવે સમાધિ પામનાર યોગી તેરમા ગુણ-સ્થાનકથી કદી પાછો પડતો નથી. સહજ યોગી તે તે ગુણોને પ્રાપ્ત કરી આનન્દમાં મગ્ન રહે છે. રૂપાતીત ધ્યાનમાંથી પુનઃ સાલંબન ધ્યાનમાં આવતાં છતાં પણ રૂપાતીત ધ્યાનની ખુમારી ભૂલાતી નથી મિષ્ટાન્ન જમ્યા બાદ જેમ લુખા ભોજન પર રુચિ રહેતી નથી, પણ મિષ્ટાન્નના અભાવે લુખું અન્ન ખવાય છે, તેમ રૂપાતીત ધ્યાનરૂપ મિષ્ટાન્નનું જમણુ જમ્યા બાદ સાલં-બન ધ્યાનનું જમણુ નિરસ જેવું લાગે છે. રૂપાતીત ધ્યાનના વિરહે સાલંબન ધ્યાન ધ્યાઈ શકાય છે. રૂપાતીતમાંથી સાલં-બનમાં આવતાં પાછું રૂપાતીત ધ્યાનમા પ્રવેશવાની રૂચિ થાય છે અને તેમાં પ્રવેશ કરી શકાય છે; જો કે આ ઠેકાણે રૂપાતીત અને સાલંબન ધ્યાનની વ્યાખ્યા લખેલી છે તે પ્રસંગોપાત પ્રસ્તુત વિષયને મૂકીને તે જાતની સમાધિ તે તે ધ્યાનથી થાય છે એમ જણાવવા માટે અત્ર પૂર્વા-લોચનાનો સંબંધ જણાવ્યો છે. સાલંબન વડે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતા થતાં સાલંબન સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ નિરાલંબનમાં ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતારૂપ

માણસનું માન સારા પ્રધાથી વધે છે.

સમાધિને યોગી પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી સહજ યોગમાં સાલંબન અને નિરાલંબન એ બે પ્રકારની સમાધિ કહેવાય છે. સાલંબન સમાધિયોગી નિરાલંબન રૂપાતીત સમાધિ દશાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. સાલંબન સમાધિના આલંબનના ભેદે અનેક પ્રકારના ભેદો પડે છે; તે આલંબનરૂપ કારણથી સમાધિરૂપ કાર્યમાં ઉપચારની અપેક્ષાએ સમજવું, વસ્તુતઃ સાલંબનસમાધિ જે વખતે હોય તે વખતે ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની ઐક્યતા થાય છે, તેથી તે ઐક્યતામાં કોઈ જાતનો ભેદ ભાસતો નથી. નિરાલંબન સમાધિમાં પણ કોઈ પ્રકારનો ભેદ પડતો નથી.

सालम्बन करतां निरालम्बन समाधिनी उत्तमता.

સાલંબન સમાધિ કરતાં નિરાલંબન સમાધિ અનંતગણી ઉત્તમ છે અને તેમાં કર્મની નિર્જરા પણ અનંતગણી વિશેષ થાય છે, તેમજ શક્તિ પણ અનંતગણી વિશેષ ખીલે છે. અને આત્મા પણ અનંતગણો વિશેષ નિર્મલ થાય છે. નિરાલંબન ધ્યાનમાં અપૂર્વ આનન્દ રસનો ભોગ ભોગવાય છે. નિરાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશેલો યોગી મુક્તિપદ પ્રાપ્ત કરે છે. નિરાલંબન સમાધિની ઉત્તમતાને તેનો અનુભવ કરનાર સારી રીતે જાણી શકે છે. બાકી અન્ય જીવો તો સાંભળીને જ ફક્ત જાણી શકે છે. નિરાલંબન સમાધિની ખુમારી જેણે ચાખી તેણે ચાખી છે. સાલમ્બન સમાધિમાં જેઓએ આનન્દરસ ભોગવ્યો છે તેઓએ નિરાલમ્બન સમાધિ સુખ પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો.

સહજ સાલમ્બન સમાધિમાંથી નિરાલમ્બન સમાધિમાં પ્રવેશાય છે.

સાલંબન સમાધિનો જે અધિકારી થાય છે તે નિરાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશે છે. પ્રથમ તો સાલમ્બન સમાધિનો અત્યંત અભ્યાસ કરવો. સાલંબન સમાધિમાં અત્યંત આનન્દ ઉદ્ભવે છે, સાલંબન સમાધિ વિના નિરાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશી શકાતું નથી સવિકલ્પ ધ્યાન દ્વારા સાલંબન સમાધિમાં પ્રવેશાય છે. સાંસારિક દેવેન્દ્રોનું સુખ પણ સમાધિના સુખની આગળ એક બિંદુસમાન નથી. નિરાલંબન સમાધિમા વિશેષતઃ નિર્વિકલ્પ દશા રહે છે. ખરેખરો આનન્દ તો નિરાલંબન સમાધિમાં રહે છે નિરાલબન સમાધિવાળા યોગિયો જીવતાં છતાં મુક્તિના સુખની વાનગી ચાખે છે. જેણે જીવતાં સમાધિ સુખને અનુભવ્યુ નથી તે મૃત્યુ થયા બાદ પણ મુક્તિનું સુખ શી રીતે મેળવી શકે ? માટે આ ભવમાં સમાધિ સુખ મેળવવા માટે સદ્ગુરુની ઉપાસના કરવી જોઈએ. ગમે તેટલાં પુસ્તકો વાંચવામાં આવે તોપણ સદ્ગુરુની ઉપાસના વિના સમાધિસુખ પ્રાપ્ત થતુ નથી.

નિરુપાધિ દશાવાળો જ્ઞાનયોગી સમાધિસુખનો ભોક્તા બને છે; જ્ઞાની હોય પણ ઉપાધિદશા વિશિષ્ટ હોય તો સમાધિસુખ પામી શકતો નથી. જ્ઞાન વિના ઉપાધિનો ત્યાગ કરતાં છતાં પણ સમાધિસુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી. સમાધિસુખના અધિકારી જ્ઞાની અને પરિગ્રહત્યાગી મનુષ્યો થઈ શકે છે. આત્મજ્ઞાન વિના આત્માની સમાધિદશા મળતી નથી.

પોતાની ઈન્દ્રિયો ઉપર કાબૂ ધરાવનાર ખરો રાજા કહેવાય.

આવી ઉત્તમ સાલંબન અગર નિરાલંબન સમાધિદશાના અધિકારી મુનિરાજ છે. જ્ઞાની ગીતાર્થ મુનિરાજ સમાધિગુણમય ચારિત્ર પદને પામે છે. સહજ સમાધિનું વિશેષ સ્વરૂપ ગુરુ પાસેથી સમજી લેવું.

हठयोग समाधि.

હઠયોગ દ્વારા જે સમાધિનું સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થાય છે તેને હઠયોગ સમાધિ કહે છે. હઠયોગ સંબંધી અન્ય દર્શનીઓનાં અનેક પુસ્તકો છે. હઠસમાધિ પણ સ્યાદ્વાદનયની અપેક્ષાએ ઉપયોગી છે. જૈનસિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કર્યા પછી હઠસમાધિનું સ્વરૂપ જાણવાથી વિશેષ ફાયદો થાય છે. શ્રી ચિદાનન્દજી મહારાજે (શ્રી કપુરચંદજી મહારાજે) ચિદાનન્દસ્વરોદયમાં હઠસમાધિનું કેટલુંક વર્ણન કર્યું છે. જૈનદર્શનને બાધ ન આવે એવું હઠસમાધિનું સ્વરૂપ ગ્રહણ કરવા લાયક છે. જૈન યોગશાસ્ત્રો દ્વારા હઠસમાધિનું સ્વરૂપ જાણી તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પટ્ચક્રનું ભેદન, તેમજ કુંડલીનું ઉત્થાન અને મેરુદંડમાં પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં પ્રાણવાયુનું ગમન થવાથી હઠસમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. કેવલ કુંભક પ્રાણાયામથી કુંડલીનું ઉત્થાન થાય છે અને સુષુમ્ણામાં પ્રાણવાયુનો પ્રવેશ થાય છે. હઠયોગની સમાધિના કરનારા હાલમાં પણ છે. કોઈ વિરલાને હઠયોગની સમાધિ પ્રાપ્ત થાય છે. સહજ યોગસમાધિ કરતાં હઠયોગની સમાધિનો દરજ્જો ઉતરતો છે હઠયોગથી અનેક ચમત્કારો જણાય છે અને અન્યોને પોતાના

વિચારમાં ખેંચી શકાય છે. હઠસમાધિની પરિપાટી જૈનોમાં લુપ્તપ્રાયઃ થઈ ગઈ છે. કોઈ કોઈ મહાત્માઓ તેને જાણે છે, પણ યોગ્યતા વિના અન્યોને કહી શકતા નથી તેમજ અભ્યાસ કરાવી શકતા નથી હઠસમાધિની કુંચીઓ ગુરુઓ પોતાની પાસે રાખે છે. જો કે તત્સંબંધી પુસ્તકો છે તોપણ ગુરુગમપૂર્વક જે મળે છે તે જુદા જ પ્રકારનું છે. ગુરુઓ અલ્પકાલમાં હઠસમાધિ કરાવી શકે છે

અત્ર હઠસમાધિનું વિશેષ વર્ણન સ્વાનુભવપૂર્વક લખવાથી સર્વ મનુષ્ય તે પુસ્તક વાંચે તો તેમાં યોગ્યતા વા અયોગ્યતાનો ભેદ રહે નહીં. ગુરુગમપૂર્વક યોગ્ય અધિકારીને હઠસમાધિની જ્ઞાન કુંચીઓ મળવી જોઈએ, એમ સમજાયાથી અત્ર તેનું વિશેષ વર્ણન કર્યું નથી જેને હઠસમાધિની વિશેષ જિજ્ઞાસા હોય તેણે ગુરુગમપૂર્વક વિનય યોગ્યતા વડે તેની પ્રાપ્તિ કરવી એમ ભલામણ કરવામાં આવે છે

શ્રી આનન્દઘનજી, શ્રી ચિદાનન્દજી તેમજ કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે હઠસમાધિને પ્રાપ્ત કરી હતી. સહજ યોગસમાધિમાં જે ઝીલે છે તેને હઠસમાધિમાં વિશેષતઃ જિજ્ઞાસા થતી નથી.

અમોએ પણ હઠસમાધિનો અનુભવ કર્યો છે પણ યોગ્ય અધિકારી અન્યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો યોગ્ય ધાર્યો નથી; કારણ કે યોગ્ય અધિકારી વિના અન્યોને તેનો અભ્યાસ કરાવવો હિતાવહ નથી—એમ ગુરુપરંપરા ચાલી આવે છે. કેટલાક

લોક હઠસમાધિને ડોળ ધારણ કરે છે અને કંઈપણ જાણતા નથી તેવાઓથી છેતરાવું નહિ. શાસ્ત્રોના આધારે સમાધિને અભ્યાસ કરાવે તેવાઓની પાસે સમાધિને અભ્યાસ કરવો. સમાધિને અભ્યાસ કરાવનારાઓએ યોગ્યતાવાળા શ્રદ્ધાળુ મનુષ્યોને અભ્યાસ કરાવવો. હઠસમાધિથી બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્મ-જ્યોતિની સ્થિરતા થાય છે અને અત્યંત સહજસુખ ભોગવાય છે. અમુક વખતસુધી હઠસમાધિને ધારણ કરી શકાય છે. હઠસમાધિ કરનારાઓએ એકાન્ત નિર્જન પ્રદેશ, ગુફા વગેરેને આશ્રય લેવો; શરીરની આરોગ્યતા જાળવવી જોઈએ.

हठसमाधि करनारने सूचना.

હઠસમાધિયોગીએ મનુષ્યને સંસર્ગ ત્યાગ કરવો જોઈએ. ઘણા મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આવવાથી મનમાં વિકલ્પસંકલ્પ પ્રગટે છે. મનુષ્યોના સંસર્ગમાં આવતાં છતાં પણ અલિપ્તતા રાખવી જોઈએ. ખાસ કારણ વિના ચમત્કાર દેખાડવાની બુદ્ધિ ન રાખવી જોઈએ. રાજયોગના જ્ઞાનપૂર્વક હઠયોગની ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ. આત્મામાં પરમાત્મત્વ રહ્યું છે એવી અહ-ર્નિશબુદ્ધિ ધારણ કરવી જોઈએ. આત્માની પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધા ધારણ કરવી જોઈએ. સર્વત્ર આત્મભાવ ધારણ કરવો જોઈએ. ગમે તેવા પ્રસંગોમાં પણ મનની સમાનતા ધારણ કરવી. દરેક આવશ્યક કાર્યો કરતાં છતાં પણ તેના ફળની ઇચ્છાઓમાં બદ્ધ ન થવું જોઈએ જૈનશાસ્ત્રોને ગુરુગમપૂર્વક અભ્યાસ કરીને આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિના મુખ્ય ઉદ્દેશને મેરુપર્વતની પેઠે હૃદયમાં

સ્થિર કરવો, પ્રતિદિન કંઈક નવું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો; શરીરના સર્વ અવયવોમાં અસંખ્યાત પ્રદેશી આત્મરૂપ ભગવાન્ વ્યાપીને રહ્યા છે તેનું ક્ષણે ક્ષણે સ્મરણ કરવું. આત્મરૂપ ભગવાનને ઓળખાવનાર આત્માનુ જ્ઞાન જ છે જ્ઞાનગુણથી પોતે પોતાની મેળે જણાય છે; અર્થાત્ આત્મા પોતે પોતાનો સ્વયમેવ ભાસ કરે છે તેમાં અન્ય પ્રમાણોની કંઈ જરૂર નથી.

આ પ્રમાણે યોગનાં અષ્ટાંગ જાણી તેનો અભ્યાસ કરનાર યોગી પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરે છે.

અસંખ્ય યોગથી મુક્તિ થાય છે. યોગનાં આઠ અંગ તે પણ અસંખ્ય યોગમાંના ભેદો છે; તેનું સામાન્યતઃ અત્ર સ્વરૂપ દર્શાવ્યુ છે

सर्व योगोमां ज्ञानदर्शनचारित्रनी मुख्यता छे.

ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्गः જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર એજ મોક્ષમાર્ગ છે. જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજવું મહામુશ્કેલ છે. જેમ જેમ તત્સંબંધી વિશેષ વિચાર કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ તે સૂત્રનું વિશેષ જ્ઞાન થતું જાય છે, માટે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ભેદોનું વિશેષતઃ જ્ઞાન થતું જાય છે, માટે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ભેદોનુ વિશેષતઃ સ્વરૂપ સમજવું જોઈએ અષ્ટાંગયોગમાં જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રના ભેદોનું વિશેષતઃ સ્વરૂપ સમજવું જોઇએ. અષ્ટાંગયોગમાં

જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રનો સમાવેશ થાય છે; તેમજ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રમાં અષ્ટાંગયોગનો સમાવેશ થાય છે. આ ત્રણ રત્નનું આગમોમાં વિશેષત: સ્વરૂપ દર્શાવ્યુ છે; અષ્ટાંગયોગનો જેટલો વિચાર કરીએ તેટલો ન્યૂન છે.

अष्टांगयोगना अधिकारी कोण ?

અષ્ટાંગયોગના સાધુવર્ગ અને ગૃહસ્થવર્ગ એ બે અધિકારી છે. સાધુઓએ અવશ્ય અષ્ટાંગયોગનું આરાધન કરવું જોઈએ; તેમાં થતા પ્રમાદનો નાશ કરવો જોઈએ. સાધુઓએ પોતે તેની સાધના કરીને અન્યોને પણ તેનો ઉપદેશ આપવો જોઈએ વિશ્વવ્યાપક એવા અષ્ટાંગયોગ ધર્મથી જૈનધર્મની સર્વ દેશમાં વિજય ધ્વજા ફરકાવી શકાય છે. ગૃહસ્થે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચાર વર્ગનું નિયમિત ક્રમવ્યવસ્થાપૂર્વક આરાધન કરવું જોઈએ. વ્યાવહારિક આજીવિકા–વ્યાપાર તથા પાઠન વગેરે કૃત્યોને સાચવીને નિયમિત સમયકાલમાં અષ્ટાંગયોગનું સેવન કરવું. ગૃહસ્થવર્ગ અષ્ટાંગયોગનું સેવન કરીને સંસારમાં રહ્યો છતો પણ મોક્ષમાર્ગનું આરાધન કરી શકે છે અને અનેકાન્ત ધર્મનો સર્વત્ર પ્રસાર કરી શકે છે. સંકુચિત દૃષ્ટિનો વા એકદેશીય દૃષ્ટિનો ત્યાગ કરી વિશાલ દૃષ્ટિથી અષ્ટાગયોગનું આરાધન કરી જન્મની સફલતા કરવી.

अष्टांगयोगनुं फळ शुं ?

અષ્ટાંગયોગની આરાધનાનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ આત્માને અનંત

સુખમય કરવો તે જ લક્ષમાં રાખવાનું છે. આત્માની પરમાત્મદશા કરવી તેજ યોગિને છેવટનું ઇષ્ટ ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. દેવતા અને મનુષ્યના સુખની પ્રાપ્તિ ઉત્તમ અવતાર અને અનેક લબ્ધિયો વગેરે યોગનાં અવાન્તર ફળો જાણવાં. બીજના ચંદ્રમાની પૂર્ણિમા થવી–તેની પેઠે આત્માની પરમાત્મા દશા કરવી–એ જો કોઇથી બનતી હોય તો હઠયોગ અને રાજયોગના આરાધનથી જાણવી. શબ્દબ્રહ્મમાં લીન થઈ જવું એ લયયોગ કહેવાય છે. જગત્માં સર્વ સુખ કરતાં સહજ સુખ ભોગવનાર યોગી વિના અન્ય કોઈ નથી.

છેવટ ઉપસંહારમાં કહેવાનું કે યોગના અસંખ્ય ભેદોમાંથી ગમે તે યોગને સંપ્રાપ્ત કરવાથી મુક્તપદ મેળવી શકાય છે અને તેથી અનન્ત જ્ઞાનાદિગુણ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જન્મ, જરા અને મરણનાં બંધનોનો વિચ્છેદ કરી શકાય છે, માટે જિજ્ઞાસુઓએ ગુરુગમપૂર્વક યોગના ભેદોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને કર્તવ્યપરાયણ થવું અને સર્વ યોગોમાં મુખ્ય એવા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર યોગની આરાધનામાં દત્તલક્ષ્યમના થવું.

અસંખ્ય યોગની શ્રદ્ધાકારક સમ્યક્ત્વ વિના તત્ તત્ યોગના માર્ગોમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી; તેમજ તત્ સેવનમાં પ્રેમ થતો નથી, માટે સમ્યક્ત્વદર્શનની આવશ્યકતા છે. તેથી તેનું સ્વરૂપ નીચેના શ્લોકથી કથાય છે.

પળ પળ થઈ વર્ષ થાય છે; ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય છે.

સમ્યકત્વવિના ચારિત્ર ક્રિયાની યથાર્થ-પરિપૂર્ણ સફળતા થતી નથી માટે અવશ્ય સમ્યગ્ દર્શનની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. સદ્ગુરુપાસે સિદ્ધાંતોનું શ્રવણ કરી વ્યવહારથી સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ કરવી.

ઉપશમાદિ નિશ્ચય દર્શનની વ્યાખ્યા સમજાવ્યા બાદ જ્ઞાન અને ચારિત્રનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે સમજાવવામાં આવે છે.

श्लोकौ.

नश्चयं दर्शनं तत्तु ज्ञानं सम्यक् प्रभासकम् ।
द्रव्यतो भावतो विद्धि चारित्रं जैनदर्शने ॥६६॥
देशतः सर्वतो विरतिश्चारित्रं तत्तु द्रव्यतः ।
स्थय शुद्धात्मरुपेयच्चारित्रं तच्च भावतः ॥६७॥

શબ્દાર્થઃ—પૂર્વોક્ત ઉપશમાદિ સમ્યકત્વને નિશ્ચય દર્શન કહે છે. સમ્યક્ પ્રકારે વસ્તુસ્વરૂપ જણાવનારને જ્ઞાન કહે છે. ચારિત્ર મોહનીયના ઉપશમાદિ ધર્મને ચારિત્ર કહે છે; કારણ કાર્યની અપેક્ષાએ ચારિત્રના દ્રવ્ય અને ભાવ એ બે ભેદ જૈનદર્શનમાં કહ્યા છે. દેશ અને સર્વવિરતિ એમ બે ભેદે દ્રવ્ય ચારિત્ર છે-આત્માના સ્વરૂપમાં સ્થિરતા તે ભાવથી ચારિત્ર છે.

ભાવાર્થઃ—ઉપશમાદિ નિશ્ચય દર્શન ગુણને પ્રગટાવનાર વ્યવહાર દર્શન (દ્રવ્યદર્શન) છે. નિશ્ચય દર્શનનો કોઈ ભેદ

કોઈ પામ્યો હોય છે તોપણ તે પોતાની મેળે નિશ્ચય કરી શકતો નથી નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતાને માટે જે જે અનુમાનો કરવામા આવે તે સ્વમત્યાનુસાર હોવાથી ભૂલવાળાં પણ હોઇ શકે, માત્ર ધર્મની ક્રિયા આદિથી નિશ્ચય સમ્યક્ત્વનો નિર્ણય થતો નથી; અભવ્ય જીવો માખીની પાંખ દુઃખવતા નથી એવું ચારિત્ર પાળે છે તેમાં નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ દર્શનનું લક્ષણ આવતું નથી; માટે પૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક જૈનધર્મનું આરાધન કરવું એજ શ્રેષ્ઠ માર્ગ છે. અધ્યાત્મજ્ઞાન અને દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનપૂર્વક જૈનધર્મની આરાધના કરવાથી નિશ્ચય દર્શન પણ આત્મામા પ્રગટ થાય છે. પોતાની શ્રદ્ધા જો પૂર્ણ છે તો બસ! તેનાથી સકલ ગુણો પ્રગટ થઈ શકશે, માટે જેનો કોઇ દિવ્યજ્ઞાની વિના નિર્ણય ન થાય તેવા નિશ્ચય દર્શનની પ્રગટતામાં માથું મારી નકામો કાળક્ષેપ કરવો યોગ્ય નથી. તત્ત્વોની શ્રદ્ધામાં તલ્લીન બની અધિકારી પરત્વે જે જે કરવાનું હોય તે કર્યા કરવું, પોતાના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કરવાનું હોય તે તે પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી કર્યા કરવું, ગુરૂનો ઉપદેશ સાંભળવો અને પોતાના અધિકારનો નિશ્ચય કરવો. પોતાનું જ્ઞાન અને આચરણ શક્તિ વગેરેની બહાર હોય તેના માટે માથું મારવું તે ખરેખર પોતાના અધિકારને ભ્રષ્ટ કરવા બરોબર છે. દર્શન પામવાની ઇચ્છા-વાળાઓએ નીચે કહ્યા પ્રમાણે વર્તવું.

૧ પ્રત્યેક આત્માઓને પોતાના આત્માની બરોબર ગણી તેના ભલા માટે મનમાં શુભ ચિંતવવું. સર્વ જીવો સુખી થાઓ, સર્વ જીવોના દોષ ટળો, સર્વને સત્યનો પ્રકાશ થાઓ ઇત્યાદિ.

૨ જીવોને સત્ય સમજાવવા બને તેટલો પ્રયત્ન કરવો. ઉચ્ચ પાયરીએ ચઢવાના ઉપાયો બતાવવા. આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ કરવાને જે જે શાસ્ત્રવાચન અને ઉપદેશશ્રવણુ વગેરે ઉપાયો હોય તે બતાવવા.

૩ કોઈ પણુ મનુષ્યની નિન્દા કરવી નહીં. મનુષ્યોમાં પ્રગટેલા સદ્ગુણોની પ્રશંસા કરવી. દુર્ગુણોને ઢાંકવા. પોતાની કોઇ નિન્દા કરે છે તો જેમ પોતાનો આત્મા દુ:ખાય છે તેમ અન્યની નિન્દા કરતાં અન્યના આત્માને પીડા થવાથી તેની ભાવહિંસા કરી કહેવાય છે. કસાઈઓ જેમ દ્રવ્યપ્રાણુનો નાશ કરે છે તેમ નિન્દકો પણુ ભાવપ્રાણુની હિંસા કરનાર હોવાથી ભાવકસાઈ છે. નિન્દક જનથી અન્યોના સદ્ગુણો તરફ જોઈ શકાતું નથી, માટે કોઈની નિન્દા કરવી નહીં.

૪ કોઈના પણુ આત્માને દ્રવ્યથી વા ભાવથી દુ:ખ દેવું નહિ તેને દયા કહે છે. એવી ઉત્તમ દયાને હૃદયમાં અહર્નિશ ખીલવવા પ્રયત્ન કરવો. જીવોની દયા કરનાર ખરેખર સમ્યક્ત્વનો અધિકારી થઈ શકે છે.

૫ સર્વ મનુષ્યોમાં જે જે અંશે ગુણો પ્રગટ્યા હોય તે તે ગુણોની પ્રશંસા કરવી જોઈએ. ધારો કે એક મનુષ્યમાં નેવું દોષ છતા છે અને એક વિનય ગુણુ ખીલ્યો છે તો તે નેવું દોષ સામું ન જોતાં તેના વિનયગુણુની પ્રશંસા કરવી જોઈએ. નેવું દોષને જાણુવામાં આવે તોપણુ તેનો કોઈની આગળ પ્રકાશ કરવો નહીં એવા પ્રકારની પ્રમોદભાવના ધારણુ કરવી જોઈએ.

'હમણાં કરું છું' એમ કહેનાર વખતસર કામ કરી શકતો નથી.

૬ અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રોનું ગુરુમુખથી શ્રવણ તથા વાચન કરવું જોઈએ. પક્ષપાત બુદ્ધિનો ત્યાગ કરી અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી શાસ્ત્રોનું શ્રવણ તથા વાચન કરતાં સમ્યક્ શ્રદ્ધાની ઉત્પત્તિ થાય છે. સંપ્રતિ સમયમાં ગીતાર્થ ગુરુમુખથી જેઓ શાસ્ત્રોનું શ્રવણ કરતા નથી અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે–પોતાનો અધિકાર કેટલો છે તેનો નિશ્ચય કર્યા વિના—ગમે તે પુસ્તકો વાચે છે તેનો આત્મા અવળે માર્ગે દોરાય છે અને તેથી તેઓને શાસ્ત્રો કોઈ વખત શસ્ત્રપણે પરિણમે છે, માટે પોતાનો અધિકાર કેટલો છે, તેનો અવશ્ય નિર્ણય કરવો જોઈએ. अधिकारिवशात् शास्त्रम् એ સૂત્ર ભૂલવું જોઈતું નથી. પોતાના અધિકાર પ્રમાણે શાસ્ત્રનું શ્રવણ તથા વાંચનથી પોતાને લાભ થઈ શકે છે. જે જે શાસ્ત્રો વાંચવામાં આવે તે તે શાસ્ત્રો રચવાનો શો ઉદ્દેશ હતો ? અને તે કયા દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી છે ? તે મને ઉપયોગી છે કે કેમ ? વગેરેનો પ્રથમથી જ નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી ઉત્તમ લાભ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે એ પ્રમાણે પ્રવર્તકના વિચારો ખીલે છે અને તે આગળ ચઢતો રહે છે. તેને શાસ્ત્ર સાંભળવામાં તથા વાચનમાં પૂર્ણ-પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી તે તત્ત્વોની પૂર્ણ શ્રદ્ધાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે, માટે જિજ્ઞાસુઓએ શાસ્ત્રશ્રવણ તથા વાચનમાં અહર્નિશ ઉદ્યમ કરવો.

૭ મનુષ્યોએ તત્ત્વબુદ્ધિનો વિકાસ કરવા માટે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિને ધારણ કરવી–માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિથી સત્યની પરીક્ષા થાય છે.

હૃદયની આગળ સત્ય ઊભું રહે છે અને અસત્યનો તુરત નાશ થાય છે–એમ અનુભવ કરતાં તુરત જણાઈ આવશે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિવાળો પક્ષપાતના પ્રપંચોમાં ફસાતો નથી અને તે સત્યને બુદ્ધિગમ્ય કરવા મથે છે. હઠકદાગ્રહરૂપ મિથ્યાત્વ અંધકારનો તે માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિરૂપ સૂર્યનાં કિરણોથી નાશ કરે છે. માધ્યસ્થ્ય દૃષ્ટિના પ્રતાપે તે પોતાના અશુદ્ધ વિચારોને ઉત્તમ સત્ય વિચારો મળતાં ફેરવી નાખે છે, અને આચારોમાં પણ સત્ય સમજાતાં તુરત ફેરફાર કરે છે. સાચું તે મ્હારું–એવો તેનો નિશ્ચય રહે છે પણ મ્હારું તે સાચું આવી સંકુચિત મમતાબુદ્ધિ રહેતી નથી. તત્ત્વોનું શ્રવણ તથા વાચન કરતાં કોઇ વખત કોઈ બાબત ન સમજાતાં તે જૂઠના નિશ્ચય ઉપર આવી જતો નથી. ન સમજાયલી બાબત પર કલાકો પર્યંત વિચારો કર્યા કરે છે, તેમજ દેશ કાળ ગુરુ અને પોતાની બુદ્ધિનો અધિકાર વગેરેની પ્રતીક્ષા કરે છે, તેથી તેનું વર્તન સર્વત્ર અનુકરણીય થઈ પડે છે, તેવો મનુષ્ય સમ્યગ દર્શનને ગમે ત્યારે પ્રાપ્ત કરે છે.

૮ सत्यजिज्ञासा—સત્ય તત્ત્વની જિજ્ઞાસાથી અન્તે સત્ય તત્ત્વનું જ્ઞાન થાય છે, સત્યનાં દ્વાર ઉઘડે છે, સત્ય અને અસત્યનો ભેદ પડે છે, પોતાનામાં સદ્ગુણો કેટલા છે તે પોતાની આંખો આગળ તરી આવે છે, પોતાની યોગ્યતા તથા અયોગ્યતાનો તેને નિશ્ચય થાય છે અને તે સત્યને સત્ય તરીકે સ્વીકારે છે અને કહે છે. અપેક્ષાએ સત્ય અને અસત્યનો નિર્ણય કરી શકે છે.

ધનેશ્વરી અને જ્ઞાની પુરૂષોએ અનેક મનુષ્યને પોષવા જોઈએ.

૯ પોતાના ઉપર ઉપકાર કરનારને જે જાણે છે તે અન્યોનો ઉપકાર કરી શકે છે. જ્ઞાનોપદેશ આદિથી અન્યોનો ઉપકાર કરતાં સમ્યગ્ દર્શનના સમ્મુખ આત્મા આવતો જાય છે. અમુકનો ઉપકાર કરીશ તો તેનાથી અમુક જાતનો ફાયદો થશે એવી બુદ્ધિ રાખીને જે ઉપકાર કરે છે તે ઉપકાર નથી પણ એક જાતનો લેવડદેવડનો વ્યાપાર છે. ઉપકાર કરતાં તેનું પ્રતિફળ ઇચ્છવું ન જોઈએ. દરેકનાં દુઃખોમાં ભાગ લેવો અને દરેકના આત્માને શાન્તિ આપવી તે જ મ્હારું મુખ્ય પરોપકાર કર્તવ્ય કાર્ય છે; મ્હને જે મળ્યુ છે તે સર્વના માટે છે, મ્હને જો સર્વની સહાય ન થઈ હોત તો શરીર વાણી અને પ્રાણને પણ ધારણ કરવા સમર્થ થઈ શકત નહીં, મ્હારા જીવનની ઉચ્ચતામાં જડવસ્તુઓ તથા ચેતનોની જરૂર પડી છે તે પ્રમાણે મ્હારે પણ જેવું લીધું તેવું મળ્યાથી શક્તિ પ્રમાણે પાછું આપવું જોઈએ એ ન્યાય છે, માટે પ્રત્યેક જીવોના ભલા માટે અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો જોઈએ; જગતજીવો પ્રતિ સેવા બજાવવી જોઈએ. પરોપકારની સેવા બજાવવાનો સર્વ મનુષ્યોને હક્ક છે. પરોપકારની સેવા બજાવવા માટે તીર્થંકરોએ સુવર્ણ કોટી દાન તથા દેશના વગેરેથી પોતાને મળેલો અધિકાર સફળ કર્યો ત્યારે મ્હારે પણ મ્હને મળેલા અધિકાર પ્રમાણે પરોપકાર કરવો જોઈએ. પોતાની ફરજ અધિકાર પ્રમાણે ઈન્દ્રો પણ બજાવે છે, તેને જીતકલ્પ પણ કહેવામાં આવે છે. જગત્માં દરેક પદાર્થો પોતપોતાની એક ઘડીભર ફરજ ન બજાવે તો કોઈ મનુષ્યોથી શ્વાસ પણ લઈ

ચક્ષુ નાના છે પણ તેના વિના હાથી જેવડું મોટું પ્રાણી નિરાધાર બને છે.

શકાય નહીં. પોતાની ફરજ બજાવનાર ઋણમુક્ત થાય છે. શ્રી મહાવીર પ્રભુએ છેલ્લી વખતે સોળ પ્રહર ભવ્ય જીવોને દેશના દઈ પોતાની પરોપકારરૂપ ફરજ બજાવી હતી તેથી તેમનું આપણે ઘડીએ ઘડીએ ધ્યાન ધરીએ છીએ. અત્યંત પરોપકારની લાગણીથી શ્રી વીરપ્રભુએ મૌન રહેવાની પ્રતિજ્ઞા કર્યા છતાં પણ ચંડકોશિયા સર્પને બોધ આપી તેનું ભલું કર્યું હતું. પૂર્વભવોમાં મનુષ્યનો આ વખતનો અવતાર પામવા અન્યોને પરોપકારથી સહાય કરેલી એમ નિશ્ચય છે. આ ભવમાં સર્વ જનોએ મોટા થતાં અવસરે ઉપકારરૂપ પોતાની ફરજ બજાવી છે-તે પ્રમાણે આપણે પણ અધિકાર પ્રમાણે મળેલી શક્તિયો વડે અન્ય જીવોને પોતાના બંધુ સમાન ગણી ઉપકાર કરવો જોઈએ. ઉપકારી મનુષ્ય ઉચ્ચ થવાના સર્વ ઉપાયોને પોતાની સમ્મુખ આકર્ષે છે અને તે ભવિષ્યમાં પોતાનું જીવન ઉચ્ચ કરે છે, અન્યો પણ ત્હેને તેની એવી દશા જોઈ તેને (ઉચ્ચ) ઉત્તમ કરવા જીગરથી સહાય આપે છે અને તેથી તેને સમ્યગ્દર્શનરૂપ આંખ પ્રગટે છે.

૧૦ ધર્મતત્ત્વ જિજ્ઞાસુઓએ વિષયોની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરી સર્વ જીવો પર શુદ્ધ પ્રેમ કરવો જોઈએ. શુદ્ધ પ્રેમથી સર્વ જીવો પોતાના પ્રતિ આકર્પાય છે અને તેઓ વૈરની લાગણીઓ ત્યજી દે છે, સત્ય તત્ત્વની દૃષ્ટિ પણ દર્શનમોહનો નાશ કરીને સ્વયમેવ પ્રગટે છે, શુદ્ધ પ્રેમથી સદ્ગુરુનું અવલંબન થઈ શકે છે અને કોઈની નિન્દા થતી નથી; સત્યતત્ત્વ ગ્રહણ

કરવાનું મન થાય છે. ગુરુઓ પણ શુદ્ધ પ્રેમથી સત્યતત્ત્વને અલ્પકાળમાં સમજાવે છે અને તે હૃદયમાં સહેલાઈથી ઉતરે છે, તેથી તે સમ્યક્ત્વરત્નને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

૧૧ શુભ વિચારોનો અભ્યાસ. સમ્યક્ત્વની ઈચ્છાવાળાઓએ શુભ વિચારોનો પ્રવાહ મનમાં સતત વહેવરાવવો જોઈએ. શુભ વિચારો કરવાથી ઘર, કુટુંબ, નાત, ગામ, જિલ્લો અને આખા દેશના ઉપર સારી અસર થાય છે. સારા વિચારોની અસર શરીર પર પણ સારી થાય છે અને તેથી પોતાની સંતતિ ઉપર પણ સારી અસર થાય છે. જેમ ક્રોધી માતા પુત્રને ધવરાવે છે તો ક્રોધથી દૂધમાં ખરાબ અસર થાય છે અને બાળક માંદું પડે છે–તેમ સારા વિચારોની પણ મનોવર્ગણા પર અસર થાય છે અને તેની અસર શરીરમાં રહેલ રક્ત તથા વીર્ય ઉપર થાય છે; તેથી રક્ત અને વીર્યના આહારથી શરીર ગ્રહણ કરનાર પુત્ર અને પુત્રીઓ ઉપર પણ સારી અસર થાય છે; માટે ધર્મના શુભ વિચારો કરવાનો સતત અભ્યાસ કરવો. ઝનૂની વિચારવાળાનાં છોકરાં પ્રાયઃ ઝનૂની થાય છે–તે તે પ્રમાણે શુભ વિચાર કરનારની સંતતિ પણ પ્રાયઃ શુભ વિચાર કરનારી થાય છે અને તે પ્રમાણે દેખવામાં પણ આવે છે. સારા વિચારોની અસર વીજળીની પેઠે સર્વત્ર થાય છે માટે સારા વિચારો અહર્નિશ કર્યા કરવા. શુભ વિચારો કરતાં સમ્યક્ત્વના વિચારોને પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને તેથી મુક્તિની પીઠિકા રચાય છે. અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓ કરતાં ખરાબ

ઇર્ષ્યા, ક્લેશ, શોક, મમત્વ અને અનેક પ્રકારની બાહ્ય પદાર્થોની ઇચ્છાઓ વગેરેની મનમાં અનેક વાસનાઓ તથા તેના સંસ્કારો હોય છે-એ સર્વનો નાશ કરવો જોઈએ. આત્માના શુદ્ધ વર્તનનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. દરેક ક્રિયાઓ કરતા મગજને તાબામાં રાખવું જોઇએ સર્વ જડ પદાર્થોમાં રમણીય પણું અથવા અરમણીયપણું નથી; તેમ છતાં મનુષ્યો તેમાં સ્વબુદ્ધિતઃ ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વ કલ્પે છે, પણ તેમાંથી ઇષ્ટ અને અનિષ્ટપણાની કલ્પના ઉઠી જવી જોઇએ. ઇષ્ટત્વ અને અનિષ્ટત્વની કલ્પના જેમ જેમ ઉઠવા માંડે છે, તેમ તેમ બાહ્યનિમિત્તો દ્વારા મનમાં થતા હર્ષ અને શોકનો નાશ થાય છે. કોઈ પદાર્થ ઉપર રાગ અથવા કોઈ પદાર્થ ઉપર દ્વેષ પ્રગટ થતો નથી. આત્માના ગુણોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. બાહ્ય પદાર્થો તટસ્થ સાક્ષીભૂત દૃષ્ટિથી દેખાય છે. અને તેમાં પ્રવૃત્તિ પણ અલિપ્તપણે પ્રારબ્ધતઃ કરાય છે. આમ ભાવ ચારિત્રનું વર્તન અહર્નિશ વૃદ્ધિ પામે છે અને તેથી ધર્મધ્યાન અને શુક્લધ્યાનનો પરિણામ વિશેષતઃ જાગ્રત્ રહે છે. આવી ભાવ-ચારિત્ર દશામાં અનંત કર્મોનો નાશ થાય છે અને આત્મા કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રાપ્ત કરી પરમાત્મસ્વરૂપમય થાય છે-માટે વ્યવહારચારિત્રપૂર્વક ભાવચારિત્ર ગુણવૃદ્ધિ માટે સ્વશક્તિ અનુસારતઃ પ્રવૃત્તિ કરવી

દ્રવ્યચારિત્ર અને ભાવચારિત્રમાં કારણ કાર્ય ભાવનો સંબંધ છે તે જણાવે છે.

श्लोकः

भावचारित्रकार्ये हि द्रव्यचारित्रकारणम् ।
कार्यकारणभावस्य व्यवस्था सम्प्रवर्तते ॥ ६८ ॥

શબ્દાર્થઃ—ભાવચારિત્ર કાર્યમાં દ્રવ્યચારિત્ર કારણ છે; જગત્‌ના દરેક પદાર્થોમાં કાર્યકારણ ભાવની વ્યવસ્થા સારી રીતે વર્તે છે.

ભાવાર્થઃ—મન, વચન અને કાયાના યોગનો શુભ વ્યાપાર કરવો એ દ્રવ્ય ચારિત્ર છે. ભાવ ચારિત્રરૂપ આત્માની શુદ્ધ પરિણતિની આવિર્ભાવતા માટે ત્રણ યોગની ક્રિયાઓ તથા અન્ય ચારિત્રનાં ઉપકરણો વગેરે સર્વની આવશ્યકતા છે. દ્રવ્યચારિત્રનો ગમે તે પ્રકાર પામ્યા વિના ભાવચારિત્રની આવિર્ભાવતા થતી નથી. ઘટરૂપ કાર્યના માટે જેમ નિમિત્ત કારણોની જરૂર રહે છે, પુત્રોત્પત્તિ માટે જેમ કાલ, જનક અને જનનીની નિમિત્ત કારણતાની અપેક્ષા રહે છે—તેમ ભાવચારિત્રમાં દ્રવ્યચારિત્રની આવશ્યક ઉપયોગિતા રહે છે. પાંચ કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થતી નથી. પાંચ કારણમાં કેટલાંક નિમિત્ત કારણ અને કેટલાંક ઉપાદાન કારણ છે. કષાયોની મંદતા જે જે ઉપાયોથી થાય એવાં કારણો અનેક છે, અને તે વ્યવહાર (દ્રવ્ય) ચારિત્રરૂપ કહેવાય છે. દ્રવ્ય ચારિત્ર વડે આત્મામાં

ઉજ્જવલ પરિણામની વૃદ્ધિ થાય છે. સાધ્યમાં દત્તલક્ષ્યવૃત્તિવાળાને દ્રવ્યચારિત્ર ઉપયોગી થઈ પડે છે. આત્મા મન, વચન અને કાયાના યોગનું અવલંબન કરે છે. પાંચ સમિતિરૂપ ચારિત્ર પણ તેના વડે પાળે છે અને તેથી તે પોતાના શુદ્ધધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. ક્ષણે ક્ષણે ઉજ્જવલ પરિણામમાં વૃદ્ધિ કરતો રહે છે, નીચેનું ગુણસ્થાનક ત્યાગ કરીને ઉપરનું ગુણસ્થાનક અવલંબે છે. જેમ જેમ તે આત્મામાં ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતાથી સ્થિર થતો જાય છે તેમ તેમ તે સહજ સુખામૃત રસનું પાન કરે છે.

આવા પ્રકારનું ઉત્તમ ચારિત્ર શ્રીસદ્દગુરુવિના પ્રાપ્ત થતું નથી શ્રીસદ્દગુરુ નયોપૂર્વક ચારિત્ર જણાવે છે; માટે સદ્દગુરૂની પાસે ચારિત્ર અવબોધી ગુરૂની પાસે ચારિત્ર અંગિકાર કરવું એમ હવે જણાવે છે.

श्लोकः

आत्मसद्धर्मलाभार्थं, सेव्यः सद्गुरुयोगिराट् ।
सप्तनयैर्विजानीहि चारित्रं क्रमशुद्धिमत् ॥ ६९ ॥

શબ્દાર્થ:—હે ભવ્યાત્મન્ ! ! ! આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે સદ્દગુરુ યોગિરાજ સેવવા યોગ્ય છે, માટે શ્રીસદ્દગુરૂ દ્વારા સાત નયોથી જ ક્રમવડે શુદ્ધ એવું ચારિત્ર સ્વરૂપ જાણ.

ભાવાર્થ:—આત્માના સદ્ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે સદ્દગુરૂની

સેવા કરવી જોઈએ. ગુરૂસેવા વિના અનુભવમેવા મળતા નથી. જગત્માં અનેક કળાઓ માટે અનેક કળાચાર્યોની ઉપાસના કરવી પડે છે. "ગુરુ દીવો ગુરુ દેવતા ગુરુ વિણુ ઘોર અન્ધાર" ઇત્યાદિ વાકયોથી સદ્ગુરુનો અત્યંત મહિમા પ્રગટ થાય છે. શાસ્ત્રો દ્વારા ગમે તેટલું જાણવામાં આવે છે તો પણ શ્રીસદ્ગુરુના અનુભવ જ્ઞાનની આવશ્યકતા તો બાકી રહે છે, શ્રીસદ્ગુરુગમપૂર્વક ભણેલું સર્વ આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે અને તેનુ ફળ બેસે છે. આજકાલ ગુરુ વિના કેટલાક સ્વબુદ્ધિથી શાસ્ત્રોમાં ઉદ્યમ કરે છે પણ તેઓના હૃદયમાં તત્ તત્ જ્ઞેય પદાર્થનો અનુભવ આવતો નથી.

ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજવામાં પણ ચારિત્ર અંગિકાર કરીને પાળનાર એવા સદ્ગુરુની ખાસ આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે. શાસ્ત્રોમાં પ્રતિપાદન કરેલું એવું ચારિત્રનું રહસ્ય જેટલું ચારિત્રધારક મુનિ ગુરુઓ જાણે છે તેટલું અન્ય કે જે ચારિત્ર-રહિત એવા પંડિતો જાણી શકતા નથી. ચારિત્રધારક મુનિયોજ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજી શકે છે. જે બાબતમાં જેનો અધિકાર છે, તેજ તે બાબતનો અનુ-ભવ યથાર્થ જાણી શકે છે. ચારિત્રના રહસ્યનો અનુભવ એકલા શાસ્ત્રોના તત્ત્વથી થઈ શકતો નથી, પણ ચારિત્રધારક ગુરૂઓની ઉપાસના કરવાથી યથાર્થ અનુભવ થઈ શકે છે. ચારિત્ર સ્વરૂપના જ્ઞાનાર્થે તેમજ તેની પ્રાપ્તિ માટે ચારિત્રધારક સદ્ગુરુ સેવવાની આવશ્યકતા છે, એમ અનુભવ કરતાં જણાશે. ચારિત્રધારક

સદ્ગુરુ વિના અધિકાર પ્રમાણે ચારિત્ર રહસ્ય કોઈ સમજાવી શકતું નથી અને તેથી સ્વબુદ્ધ્યા ચારિત્ર સંબંધી વાંચેલાં પુસ્તકોમાં અનેક પ્રકારની શંકાઓ પડે છે અને તેથી ઉલટી નાસ્તિક બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે. જ્યારે વસ્તુસ્થિતિ આમ છે ત્યારે અવશ્ય સદ્ગુરૂ સેવાની જરૂર પડે છે-તે માટે કોઈ ચારિત્રધારક સદ્ગુરુ કરવા જોઈએ.

વ્યવહારચારિત્રમાં ઘણા ઉત્સર્ગ માર્ગો અને અપવાદ માર્ગો છે. જેટલા ઉત્સર્ગ માર્ગો છે તેટલા જ અપવાદ માર્ગો છે. જે વસ્તુનો ત્યાગ બતાવ્યો છે તેજ વસ્તુઓ કોઈ વખતે અમુક દશાવાળાને આદેય બતાવી છે. વ્રતો પાળતાં તેમાં દોષો લાગે છે અને તે દોષોનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ ગુરુ પાસે લેવાનું દેખાડયું છે. વ્યવહારસૂત્ર વૃત્તિ તેમજ બૃહત્કલ્પવૃત્તિ વગેરેમાં ઘણા અપવાદ માર્ગો દર્શાવ્યા છે અને લાગેલા દોષોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પણ બતાવ્યાં છે. પાંચ વ્રતભંગનાં પ્રાયશ્ચિત્ત ત્યાં જણાવ્યા છે. કોઈ સાધુએ અમુક પાપ સેવ્યું હોય તો તેનું પણ પ્રાયશ્ચિત્ત દર્શાવ્યું છે ગુરુની પાસે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાથી તે આત્માના દોષની શુદ્ધિ થાય છે-એમ સારી રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે. સાધુઓને પ્રાયશ્ચિત્ત આપવા સંબંધી કેટલાંક પુસ્તકો ગુપ્ત રાખવાં પડે છે-માટે તત્ સંબંધી ગુરુગમથી વિશેષ જ્ઞાન સમજી લેવું.-ચારિત્રધારકને ચારિત્ર સંબંધી અનેક અનુભવો મળે છે. ચારિત્ર પાળવાથી તત્ સંબંધી બુદ્ધિનો

અનુભવ ખીલે છે, માટે ચારિત્ર સ્વરૂપ તો ગુરૂ પાસેજ સમજવું જોઇએ. તેમાં ગૃહસ્થ વર્ગનો અધિકાર જણાતો નથી.

શ્રી સદ્ગુરુ મહારાજ નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋજુસૂત્ર, શબ્દ, સમભિરૂઢ અને એવંભૂત એ સાત નયોથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજાવે છે. સાત નયોથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ સમજ્યા વિના ચારિત્રનું રહસ્ય હાથમાં આવતું નથી. ક્રમવડે વિશુદ્ધ એવું ચારિત્ર ઉત્તરોત્તર નય જણાવે છે, તે પ્રમાણે ચારિત્રનો બોધ થયાથી ઉત્તરોત્તર શુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા ધ્યાન ખેંચાય છે અને અમુક નયના આગ્રહમાંજ ચારિત્રની માન્યતાનો હઠ-વાદ થએલો હોય છે તે ટળી જાય છે. સાત નયોથી પ્રતિપાદિત ચારિત્રનું સ્વરૂપ જાણવામા આવે તો પણ કયા નયના ચારિત્રનો મ્હને અધિકાર છે તેનો અનુભવ મેળવવો જોઈએ. સાત નયોથી ચારિત્રનું સ્વરૂપ જાણતાં તે સર્વ નયકથિત ચારિત્ર કંઈ પોતાના આત્મામાં ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી–અર્થાત્ ચારિત્રનું સ્વરૂપ જાણ્યુ એટલે તે આવી ગયુ એમ માની શકાય નહીં. નયોના અધિકાર પ્રમાણે ક્રમવિશુદ્ધ ચારિત્ર પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. સમજો કે–ઋજુસૂત્ર અને વ્યવહારનય ચારિત્રનું તો આત્મામાં ઠેકાણું ન હોય અને એવંભૂત નયકથિત ચારિત્ર પ્રાપ્તિ માટે નીચેના નયકથિત ચારિત્ર માર્ગોને ત્યજી દઈએ તો अतोभ्रष्टस्ततोभ्रष्टः થવાનો વખત આવે છે માટે અધિકાર-વિના એક નયકથિત ચારિત્રનું આરાધન કરી અન્ય નયકથિત ચારિત્રનો અપલાપ કરવામાં આવે તો તે પણ ઠીક નથી; અધિકાર પ્રમાણે ચારિત્રની યોગ્યતા છે.

કે જે આત્માથી ભિન્ન છે તે નિમિત્ત ક્રિયાઓ જાણવી અને આત્માના અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ તે ઉપાદાન ક્રિયાઓ જાણવી. સ્થૂલ ક્રિયા કરતાં આત્માની સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં કર્મ હણવાની અનંતગણી શક્તિ છે. સ્થૂલ ક્રિયાઓ કરતાં કરતાં પણ અન્તે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને અવલંબવી પડે છે. સ્થૂલ ક્રિયાઓ તો મૂર્ખ અને જ્ઞાનીની બાહિરની સ્થૂલ દૃષ્ટિથી દેખતાં એકસરખી દેખાય છે અને તેથી બાળજીવો મૂર્ખ અને જ્ઞાનીનો ભેદ સમજી શકતા નથી. ધ્યાનાદિ આન્તર સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને જ્ઞાની કરી શકે છે-અજ્ઞાનીનો ત્યાં અધિકાર નથી. અને અજ્ઞાની તે સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓની પરીક્ષા કરવાનો અધિકારી બની પણ શકતો નથી. જ્ઞાનીની અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓને આદરવાને અજ્ઞાની અધિકારી થઈ શકતો નથી. જે જ્ઞાનીઓનો સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમાં અધિકાર થયો છે તેઓ સ્થૂલ ક્રિયાઓને આવશ્યક તરીકે અન્યના ભલા માટે કરે છે. તેઓ ધર્મની દૃષ્ટિને સારી રીતે જાણતા હોય છે તેથી સ્વપરના ભલા માટે ક્રિયાયોગી બને છે. પણ તેઓનુ ચિત્ત તો સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓમાં હોય છે. જ્ઞાનીઓ દેખે છે, ચાલે છે, સર્વ કરે છે, પણ અન્તર થકી ન્યારા હોવાથી સંસારમાં બંધાતા નથી, મુક્ત જેવા બની રહે છે. ધર્મધ્યાનાદિ વડે અનુભવજ્ઞાન મેળવે છે માટે તેવા જ્ઞાનીઓને ધન્યવાદ ઘટે છે; તેવા જ્ઞાનીઓ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવને સમજે છે, અને સ્થૂલ બુદ્ધિવાળાઓને સ્થૂલ ક્રિયાઓમાં જોડી જૈનધર્મની વૃદ્ધિ કરે છે. સ્થૂલ ક્રિયાના અધિકારીને સ્થૂલ ક્રિયાનો ઉપદેશ આપે છે અને પોતાને

કોઈને નીચા પાડવાથી પોતે ઊંચે ચઢી શકતો નથી

યોગ્ય એવી અધિકાર પ્રમાણે પોતે ક્રિયાઓ કરે છે. ધર્મની સ્થૂલ ક્રિયાઓના પણ ઘણા ભેદ છે અધિકાર અને રુચિપ્રમાણે સર્વ જીવો યથાયોગ્ય ક્રિયાઓને આદરે છે. "પરિણામે બંધ" એ વાક્ય અનુસારે જોતાં ધર્મના શુભ અને શુદ્ધ વિચારોની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ કરીને બાહ્યથી આવશ્યક કાર્યો પણ સર્વે કરવાં જોઈએ. અધ્યવસાયની શુદ્ધિ તેજ ખરેખર ચારિત્રશુદ્ધિ જાણવી. જો અધ્યવસાયની મલિનતા હોય છે તો બાહ્ય ધર્મની સ્થૂલ ક્રિયાઓથી કર્મનો નાશ થતો નથી. માટે બાહ્ય અને આન્તરિક ક્રિયાઓને આદરવી જોઈએ. આજકાલ કેટલાક અજ્ઞજીવો સ્થૂલ ક્રિયાઓને જ ધર્મની ક્રિયાઓ માત્ર માની ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓનો અપલાપ કરે છે-તે ખરેખર આત્મધર્મરૂપ લક્ષ્મીથી દૂર રહે છે એમ જાણવું; માટે અધિકાર પ્રમાણે ધર્મની સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓનું વખતસર આરાધન કરવું.

આત્માના અધ્યવસાયરૂપ સૂક્ષ્મ ધર્મક્રિયાનું શુ ફળ છે તે જણાવે છે.

શ્લોક.

धर्मसूक्ष्मक्रियायोगात् प्रसन्नचन्द्रवन्मुनिः ।
दृढप्रहारिवच्छीघ्रं कर्माष्टकं विनाशयेत् ॥७१॥

सूक्ष्मकर्म विनाशाय सूक्ष्मधर्मक्रियावरा ।
वृषभमातृवज्ज्ञेया कपिल्र्षेरिव प्रभोः ॥७२॥

શબ્દાર્થ:—નિર્મલ અધ્યવસાયરૂપ ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાના

પ્રશ્ન પૂછે છે–એટલી વારમાં તો પ્રસન્નચંદ્ર કેવલજ્ઞાની બની ગયા. અહો ! ભાવના ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં કોને પ્રેમ ન થાય વારૂ ? અલબત તેવી ક્રિયામાં સર્વને પ્રેમ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

અન્ય દષ્ટાંત દઢપ્રહારીનું જાણવું. દઢપ્રહારી ચાર જણનો ઘાત કર્યા પછી જ્ઞાન થવાથી કાયોત્સર્ગમાં રહ્યા, નગરના લોકોએ હેલના કરી તે સર્વ સહન કરી, અન્તરથી આત્મધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામાં રહી, કર્મનો ક્ષય કરી સ્વસ્વરૂપમય બન્યા. દઢપ્રહારીનું જીવનચરિત્ર અન્ય ગ્રંથોથકી જોઈ લેવુ દઢપ્રહારીએ બાહ્યશરીરાદિની ક્રિયા કંઈ વિશેષત કરી જણાતી નથી પણ તે આત્મભાવના રૂપ સૂક્ષ્મક્રિયામાં લીન થયો તેથી મુક્ત થયો–એમ વસ્તુતઃ જોતા જણાય છે. મન વડે આત્મા બંધાય છે અને મન વડે છૂટે છે. મનમાંથી અહં અને મમત્વ ગયુ તો મુક્તપણું સમજવું. મનની સૂક્ષ્મ અશુભ વિચારરૂપ ક્રિયાથી બંધ થાય છે અને શુદ્ધ વિચારરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયાથી મુક્ત થવાય છે આત્માનુ ઉચ્ચપણુ વા નીચપણું તે ખરેખર શુભ અને અશુભ પરિણામ ઉપર આધાર રાખે છે. દઢપ્રહારી ગમે તેવો પાપી હતો તો પણ શુદ્ધ વિચારોથી અલ્પકાલમા મુક્ત થયો. જ્યાંથી મુક્ત થવાનું છે ત્યાં આવ્યા વિના કદાપિ મુક્ત થઈ શકાશે નહીં રાગદ્વેષ આદિની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓના નાશાર્થે સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયાની આવશ્યકતા સિદ્ધ ઠરે છે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓને છેદવા માટે સૂક્ષ્મ વસ્તુઓ સમર્થ થઇ શકે છે નાનું એવું વજ્ર પર્વતને છેદી નાખે છે, તે પ્રમાણે ધર્મધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી ગમે તેવાં નિવિડઘન કર્મનો પણ

નાશ થાય છે. સુવિચાર અને શુદ્ધ વિચારોમાં અનન્તગણું બળ છે. આપણું ભવિષ્ય વર્તમાનકાળમાં કરાતા વિચારો ઉપરથી રચી શકાય છે. સૂક્ષ્મવિચારોની ક્રિયામાં જેવું શુભાશુભ પણું હોય છે, તેવું સ્થૂલમાં શુભાશુભપણું આવે છે વિચાર સંકલ્પબળ વડે જગત્માં અનેક મહાન્ કાર્ય થઈ શકે છે. શરીરોની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળની ક્રિયા ઉપર આધાર રાખે છે. માનસિક વર્ગણાની રચનાનો આધાર પણ વિચારબળ પર છે પુનઃ મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કરવાનો આધાર પણ વિચાર બળ પર છે. દુષ્ટ વિચારબળ ક્રિયાના બળથી દુષ્ટ થવાય છે, સુવિચારબળ ક્રિયાના બળથી શુભાન્વિત થવાય છે

શુભ વિચાર ક્રિયાબળથી પુણ્યની વર્ગણાઓ ખેંચી આત્માની સાથે પરિણમાવી શકાય છે–તેમજ અશુભવિચાર ક્રિયાબળથી પાપની વર્ગણાઓને ખેંચી આત્માની સાથે પરિણમાવી શકાય છે.

સુવિચારોના બળથી તીર્થંકર નામગોત્ર બંધાય છે સુવિચારોના બળથી ઉત્તમમાં ઉત્તમ અવતારો ધારણ કરી શકાય છે અને યાવત્ પરમાત્મદશાની પણ પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે. સુવિચારો એ એક પ્રકારની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયા છે સુવિચારની ક્રિયાના બળ વડે મનમાં રહેલા રાગદ્વેષના સંસ્કારોને જીતી શકાય છે અને મરૂદેવા માતાની પેઠે અલ્પકાળમાં મુક્ત થઇ શકાય છે. મરૂદેવામાતા સમવસરણમાં જતાં હાથીના સ્કંધ પર બેઠા હતાં; બાહ્યની સ્થૂલ ધર્મની ક્રિયાઓ કંઈ કરી નહોતી. પણ તે વખતે એકત્વ અન્યત્વભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયામા તલ્લીન

થયાં હતાં અને તેથી હાથીના સ્કંધ પર બેઠાં કેવલજ્ઞાથી બન્યાં; આ દષ્ટાંત પરથી આપણે સાર લેવાનો એ છે કે અન્તે તો ભાવના ધ્યાન આદિની સૂક્ષ્મ ધ્યાનક્રિયાઓ કર્યા વિના છૂટકો નથી. સ્થૂલક્રિયાનાજ એકાન્તે જે રાગી છે તે સૂક્ષ્મભાવના ક્રિયાના અધિકારી બની શકતા નથી અને તેથી તેઓ મનની મલિનતાનો નાશ કરવાને સમર્થ થઈ શકતા નથી—એમ ખાસ અનુભવ કરવાથી જણાશે.

સ્થૂલ ક્રિયાઓ કે જે આત્માના ઉપયોગ વિનાની થાય છે તેને દ્રવ્યક્રિયાઓ કહેવામાં આવે છે સૂક્ષ્મ ધર્મની ક્રિયાઓનું મૂલ્ય જ્યારે કરોડ રૂપૈયાનું કલ્પીએ તો સ્થૂલ ક્રિયા ઓનું મૂલ્ય ઘણું અલ્પ હોઈ શકે, તો પણ એટલું તો લક્ષ્યમાં રાખવું જોઈએ કે સ્થૂલ ક્રિયાના અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામા તત્પર રહેવુ અને સૂક્ષ્મના અધિકારીઓએ પોતાની ક્રિયામાં તત્પર રહેવું સૂક્ષ્મ ધ્યાનાદિ ક્રિયાના અધિકારીઓ અપ્રમત્ત દશામાં આવે છે અને સમાધિ સુખને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમજ સ્થૂલ ધર્મની ક્રિયાઓ કે જે અવસરે જે જે જૈનધર્મના ઉદ્ધાર તથા પ્રચાર માટે કરવાની છે તે કરે છે તેથી જૈનશાસનની શોભા વધે છે.સર્વ ક્રિયાઓ પોતપોતાના સ્થાને મોટી છે એ કદી ભૂલવું જોઈતું નથી ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓ રાજા સમાન છે અને ધર્મની સ્થૂલક્રિયાઓ પ્રજાના સમાન છે પ્રજા વિના રાજા નથી તેમજ રાજાવિના પ્રજા પણ શોભતી નથી. અભવ્યજીવો પણ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને બાહ્યની સ્થૂલ

ધર્મક્રિયાઓ કરે છે, પણ સમ્યકત્વ શ્રદ્ધાની તથા ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયાઓ વિના તેઓ મુક્ત થઈ શકતા નથી; માટે ધર્મની સૂક્ષ્મધ્યાનાદિ ક્રિયાઓની અત્યંત ઉપયોગિતા સિદ્ધ ઠરે છે.

ઇલાચી પુત્રે વાંસના ઉપર નાચતાં સુવિચાર ભાવનાના બળે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું; ભરત રાજાએ આદર્શ ભુવનમાં ભાવનારૂપ સૂક્ષ્મ ક્રિયાના બળે તુરતવારમાં કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આવા અનેક દાખલાઓ છે કે જેમાં ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓ વિના કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન થયું જ નથી. આ ઉપરથી ભવ્ય જીવો સમજી લેશે કે ભાવના ધ્યાન આદિ ધર્મની સૂક્ષ્મ ક્રિયાઓથી આત્મા ખરેખર પરમાત્મપદ પામવાનો અધિકારી બને છે.

જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના તથા મનની સ્થિરતા વિના સૂક્ષ્મ ક્રિયા બની શકતી નથી માટે અત્ર પ્રસંગતઃ જ્ઞાન આદિની ઉપયોગિતા જણાવે છે.

શ્લોક:

सापि ज्ञानं विना नास्ति मनः स्थैर्यं विना तथा ।
अतो ध्यानं क्रियारूपं सूक्ष्मं ध्येयं विचक्षणः ॥ ७३ ॥

શબ્દાર્થ:—તે સૂક્ષ્મક્રિયા ખરેખર જ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતા વિના પ્રાપ્ત થઇ શકતી નથી માટે વિચક્ષણોએ ધ્યાનરૂપ સૂક્ષ્મક્રિયા ધ્યાવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ:— આત્મજ્ઞાન તથા મનની સ્થિરતા વિના ધ્યાનાદિ
ક્રિયાઓ બની શકતી નથી. માટે વિચક્ષણ પુરૂષોએ ધ્યાનરૂપ
ક્રિયાઓ માટે વિચાર કરવો જોઈએ ધ્યાનરૂપ ક્રિયાની યોગ્યતા
પ્રગટાવવા માટે યોગ્ય ઉપાયો આદરવા જોઇએ. ધ્ય નથી જે જે
તત્ત્વો શોધી કઢાય છે, તે તેના અનુભવીઓ સારી રીતે જાણી
શકે છે ફ્રોનોગ્રાફ વગેરે યંત્રોના શોધનારાઓએ તે તે વસ્તુ-
ઓની રચના માટે કલાકોના કલાકો પર્યંત ધ્યાન ધર્યું હતું.
એક વસ્તુ સંબંધી કલાકોના કલાકો પર્યંત સૂક્ષ્મ વિચારો
કરવામાં આવે છે ત્યારેજ તત્ વસ્તુ સંબંધી અભિનવ જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ગાડરીયા પ્રવાહની પેઠે વિચાર કર્યા વિના
સ્થૂલ ક્રિયાઓ કરવાથી અભિનવ અનુભવજ્ઞાન ખીલતું નથી
અને તેથી જડ યંત્રની પેઠે શરીરની ક્રિયાઓ ધર્મના માટે
કરાય છે પણ તેથી આગળ ચઢી શકાતું નથી જે જનસમાજ
ફ્રોનોગ્રાફની પેઠે સમજ્યા વિના શબ્દોના સમૂહનો ઉચ્ચાર કં
છે અને પૂતળીની પેઠે ક્રિયાઓ કરે છે અને જે જે કરાય
છે-તત્ સંબંધી અંશમાત્ર પણ વિચાર કરી શકતો નથી તે
જનસમાજ દુનિયામા પોતાની વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક ઉન્નતિ
કરી શકતો નથી, માટે દરેક વસ્તુઓ સંબંધી સૂક્ષ્મ વિચારો
કરવા જોઈએ અને તેમાથી સત્યને પ્રગટ કરવું જોઈએ

આત્માના તેમજ ધર્મના પ્રકાશ માટે અવબોધવું જોઈએ.
ધ્યાનાદિ સૂક્ષ્મક્રિયાઓ અમૂલ્ય છે-એમ અન્યના કહેવા
પ્રમાણે હાજીહા કરી ગયા એટલે કંઈ વળતું નથી. પણ

તત્વજ્ઞાનથી સૂક્ષ્મક્રિયાઓનું પરિપૂર્ણ રહસ્ય સમજવું જોઈએ કે ધ્યાન શી વસ્તુ છે અને તેનું શું સામર્થ્ય છે. તત્સંબંધી કલાકોના કલાક પર્યંત વિચારની શ્રેણિયોના પ્રવાહ હૃદયમાં ગંગાનદીના પ્રવાહની પેઠે વહેવરાવવામાં આવે છે ત્યારે તેમાંથી કંઈ નવું રહસ્ય અવબોધાય છે. કલાકોના કલાકો પર્યંત વિચારો કરી જે ધ્યાનક્રિયાનો અનુભવ મેળવાય છે તે ફરી ટાળ્યો ટળતો નથી અને તત્સંબંધી નિશ્ચયની થએલી શ્રદ્ધા અવિચળ રહે છે માટે જ્ઞાન વડે ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા સમજવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

મનની સ્થિરતા વિના ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયા થઈ શકતી નથી. જ્યાંસુધી મનની ચંચળતા હોય છે ત્યાંસુધી આત્મસંબંધી ધ્યાન થઈ શકતું નથી. ધ્યાનની સૂક્ષ્મક્રિયામાં મનની સ્થિરતાની આવશ્યકતા છે માટે જ્ઞાન વડે મનની સ્થિરતાના ઉપાયો શોધવા જોઈએ. પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કયા કયા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવથી મનની સ્થિરતા રહેશે તેનો પોતે અનુભવ કરવો જોઈએ; પોતે અનુભવ કરીને જે ઉપાયો આદરે છે તેજ પોતાના માટે યોગ્ય ઉપાયો છે—એમ વિચક્ષણોએ સમજવું જોઇએ

હવે પ્રસંગોપાત્ત ધ્યાનને પુષ્ટિકારક એવા તત્ત્વ વગેરેના ભેદોનું સામાન્યતઃ પ્રતિપાદન કરે છે.

શ્લોક :

सर्वतत्त्वानि बोध्यानि निक्षेपैर्नयकैस्तथा ।
ग्राह्याग्राह्यविवेकेन धर्म्मशास्त्रविशारदैः ॥ ७४ ॥

શબ્દાર્થ :—નિક્ષેપ અને નયો વડે સર્વ તત્ત્વોનું સ્વરૂપ બોધ્ય છે ધર્મશાસ્ત્રજ્ઞ પંડિતોએ અમુક તત્ત્વ ગ્રાહ્ય છે અને અમુક અગ્રાહ્ય છે એમ વિવેકપૂર્વક સર્વ તત્ત્વોને જાણવાં જોઇએ.

ભાવાર્થ :—ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાતાઓએ જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ તત્ત્વોનું ચાર નિક્ષેપા અને સાત નયોથી સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. નિક્ષેપ અને નયપૂર્વક, તત્ત્વોનું સ્વરૂપ જાણતાં પશ્ચાત્ સત્ય વિવેક ઉત્પન્ન થાય છે વિવેકથી અમુક તત્ત્વ ગ્રાહ્ય છે અને અમુક તત્ત્વ અગ્રાહ્ય છે-એમ ખાસ જણાઈ આવે છે સંવર નિર્જરા મોક્ષ એ તત્ત્વ વિશેષતઃ ગ્રાહ્ય છે વ્યવહારનયથી પુણ્યતત્ત્વ આદેય છે સર્વ તત્ત્વોમાં પણ આ પ્રમાણે હેય જ્ઞેય અને ઉપાદેયનો વિવેક કરવો ધર્માસ્તિકાયાદિ ષડ્દ્રવ્યમાં નવ તત્ત્વનો સમાવેશ થાય છે; ચાર નિક્ષેપા અને સાત નયથી ષડ્દ્રવ્યોનું સ્વરૂપ સમજવુ જોઇએ. ષડ્દ્રવ્યોનું વિશેષ સ્વરૂપ જોવું હોય તો અસ્મદીય षड्द्रव्यविचार અને આત્મપ્રકાશ ગ્રંથ જોઈ લેવો તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરેથી નવ તત્ત્વોનું વિશેષતઃ સ્વરૂપ અવબોધવું

સર્વ તત્ત્વોમા આત્મતત્ત્વની ઉપાદેયતા મુખ્યત છે, આત્માનું પૂર્ણ સ્વરૂપ સમજ્યાથી આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા થાય છે આત્માનું વિશેષત: સ્વરૂપ સમજવાને માટે અધ્યાત્મતત્ત્વજ્ઞાનના અનેક ગ્રન્થો વાંચીને તેનું મનન કરવું જોઇએ અધ્યાત્મશાસ્ત્રોનું વાંચન કરીને પણ મનન કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે તત્ત્વોનું

કરવો જોઇએ અને સત્ય સુખની પ્રાપ્તિ માટે આત્મામાંજ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ.

આત્મસુખની પ્રાપ્તિ માટે કયા ઉપાયો આદરવા જોઈએ તે બતાવે છે.

શ્લોકઃ

वाह्यवृत्तिं परित्यज्य आत्मा ध्येयो विवेकतः ।
नाभिहृद्भालरन्ध्रेषु स्थानेषु ध्येयधारणा ॥७६॥

षट्चक्रं द्रव्यभावाभ्यां साध्यं चित्तसमाधये ।
ब्रह्मरन्ध्रे स्थितिं कृत्वा आत्मा ध्येयः सनातनः ॥७७॥

શબ્દાર્થ :—બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને વિવેકથી આત્માજ ધ્યેય તરીકે ધારવો. નાભિ હૃદય ભાલ અને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા ધારવી દ્રવ્યથી અને ભાવથી ચિત્તની સમાધિ માટે ષટ્ચક્ર સાધવા યોગ્ય છે. છેવટે બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ચિત્તવડે સ્થિરતા કરી સનાતન આત્માને જ ધ્યેયરૂપે ધારવો.

ભાવાર્થ :—બાહ્યવૃત્તિમાં રમણતા છે ત્યાંસુધી આત્માને ધ્યેયરૂપે ધારી શકાતો નથી બાહ્યવૃત્તિના ઉછાળાથી કદી ખરી શાંતિ મળતી નથી. બાહ્યવૃત્તિયોથી કોઈને ત્રણ કાલમાં સુખ મળ્યુ નથી અને કોઈને ત્રણ કાલમાં સુખ મળનાર નથી. બાહ્યવૃત્તિયોથી આત્મિક સુખનુ આચ્છાદન થાય છે. જેમ જેમ બાહ્યવૃત્તિઓનું જોર કમી થતુ જાય છે, તેમ તેમ સહજ-

અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મંડળે તેવા ૧૧૦ થી અધિક ગ્રન્થો પ્રગટ કર્યા છે.

સુખનું ભાન થતું જાય છે બાહ્યનું-પોતાનું નામ પાડેલું તે તથા શરીરાદિકમાં અહંત્વની સ્ફુરણા તેમજ બાહ્યપદાર્થોને પોતાના કલ્પેલા ઇત્યાદિમાંથી ઇષ્ટાનિષ્ટપણાની બુદ્ધિ ટળી જાય છે તો પશ્ચાત્ બાહ્યવૃત્તિનો ઉદ્ભવ થતો નથી. બાહ્યના પદાર્થો સંબંધી અનેક વિકલ્પસંકલ્પો પ્રગટે છે તેનું કારણ એ છે કે તે પદાર્થો દ્વારા ઇષ્ટપણું અથવા અનિષ્ટપણું માની લીધેલું હોય છે. આત્મજ્ઞાનનો પ્રાદુર્ભાવ થતાં બાહ્યમાં જરા માત્ર પણ રાગદ્વેષની સ્ફુરણા થતી નથી અને અખંડ આનંદના ઘેનમાં ઘેરાયલો આત્મા રહે છે, માટે તાત્પર્યાર્થ કે બાહ્યવૃત્તિનો ત્યાગ કરીને આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવો વિવેકદૃષ્ટિથી આત્માજ ધ્યેય રૂપે ભાસે છે. જગત્માં ખરેખર આત્મા સમાન કોઈ અન્ય જડ વસ્તુઓ નથી અન્ય વસ્તુઓને ઉચ્ચ કલ્પવામાં આવે તો પણ તેનાથી પોતાને સુખ મળતું નથી પોતાનો આશ્રય લીધા વિના ગમે તેટલા પરાશ્રયી બનો તોપણ કદી પરતન્ત્ર દશામાં સુખ મળનાર નથી. પોતાનામાજ પોતાનું સુખ છે અને તે સ્વાશ્રયી બનીને ભોગવવાનું છે સ્વાશ્રયથી જે સુખ થશે તે સદાકાળ રહેવાનું છે-તેમાંથી કિંચિત્ માત્ર પણ કોઈ સુખ ટાળી શકવા સમર્થ નથી પરવસ્તુનું ગમે તેટલું આલંબન લ્યો-તે વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ માટે પ્રાણનો પણ નાશ કરો-તોપણ કદાપિકાળે સુખની આશા રાખવી વ્યર્થ છે. પોતાના આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશમાં ઉતરીને ત્યાં સ્થિર થવાથી પોતાના સુખનો પોતેજ અનુભવ લઇ શકશો. બાહ્યમાં ચિત્ત-

વૃત્તિને દોડાવ્યા કરો અને ખરા સુખની આશા રાખો તે શું
મૂર્ખતા નથી? અલબત મૂર્ખતા છે જે માર્ગે આત્મસુખ
મળવાનું છે તે માર્ગે ગમન કરવુ શ્રેષ્ઠ છે. આત્માના પ્રદે-
શોમા ઉતર્યા વિના કદી આત્મસુખ મળનાર નથી.

નાભિમાં આત્મા ધ્યેયરૂપ ધારવો જોઇએ. ત્રણ કલાક
પર્યંત નાભિસ્થાનમાં આત્માજ ધ્યેયરૂપે ધારવામાં આવે તો
આત્મસુખનો કંઈક નવીન અનુભવ પ્રાપ્ત થાય છે. હૃદયમાં
પણ આત્માની ધારણા કરી આત્માના પ્રદેશોમાં સ્થિર થઈ
જવું; કપાલમા પણ આત્મા જ ધ્યેયરૂપે ધારી તેની ધારણા કરવી

અન્ય પદાર્થોનું ચિન્તવન છોડીને ફક્ત એક આત્મા જ
ધ્યેયરૂપે ધારવો. આ ત્રણ સ્થાનમાં ત્રણ ત્રણ કલાકની આત્મા-
રૂપ ધ્યેયની ધારણા સિદ્ધ થતા બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સહેજે પ્રવેશ થાય
છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ત્રણ કલાક પર્યંત આત્મારૂપ ધ્યેયની ધારણા
કરવી; બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ત્રણ કલાક પર્યંત ધારણા ધરતાં ધ્યાનની
સિદ્ધિ થાય છે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ, પરથી પણ પર, નિરાકારમાં
ધારણાની સિદ્ધિ થતાં ધ્યેયની ત્વરિત સિદ્ધિ થાય છે અને
તેથી ત્યાં ધ્યાતા ધ્યેય અને ધ્યાનની એકાગ્રતા થાય છે
ષટ્ચક્રોને પણ દ્રવ્ય અને ભાવથી સાધવાથી બ્રહ્મરન્ધ્રમા આત્મ-
ધ્યેયની સ્થિરતા થાય છે અને બ્રહ્મરન્ધ્રમા જેમ જેમ સ્થિર-
તાની વૃદ્ધિ થાય છે તેમ તેમ ત્યા ચિત્તની સમાધિ વિશેષત
રહે છે અને આત્મસુખનો ભાસ સારી રીતે થાય છે

જેને બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્મધ્યેય સ્થિરતા થાય છે તે સમાધિભાવને પામે છે તે જણાવે છે.

શ્લોકો

व्यवहारनयेनोक्तः समाधिस्त जायते ।
शुद्धं परात्मनो ज्योतिर्भासते नाऽत्र संशयः ॥ ७८ ॥
अनेकभवसंस्कारात् समाधिर्व्यवहारतः ।
निश्चयात् किञ्चिदंशेन साध्यते ज्ञानयोगिभिः ॥ ७९ ॥

શબ્દાર્થ :—બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્મધ્યેયની સ્થિરતા થવાથી વ્યવહારનયકથિત ચિત્તની સમાધિ થાય છે તે વખતે આત્મા તેજ પરમાત્માની શુદ્ધ જ્યોતિનો પ્રકાશ થાય છે. આ બાબતમાં જરા માત્ર પણ શંકા નથી. આવી વ્યવહારસમાધિને કંઇ સર્વ જીવો એકદમ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી; અનેક ભવના સમાધિ અભ્યાસજનિત સંસ્કારથી આવી સમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. નિશ્ચયનયથી તો કેટલાક અંશે જ્ઞાનયોગિયો વડે નિશ્ચયસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

ભાવાર્થ : – બ્રહ્મરન્ધ્રમાં આત્મધ્યેયની સ્થિરતારૂપ વ્યવહારસમાધિને યોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે; લેખકને પણ તે બાબતનો અનુભવ છે, ત્યાં આત્મરૂપ પરમાત્માની શુદ્ધ જ્યોતિ ભાસે છે, તેનું વર્ણન વૈખરી વાણીથી કરી શકાય તેમ નથી; જે તેનો અનુભવ કરે છે તેજ તેની શ્રદ્ધા ધારણ કરી શકે

છે. અનુભવી ગુરુ વિના કોઈનાથી આવી સમાધિમાં પ્રવેશ થઇ શકતો નથી. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં સમાધિ થવાથી અનેક ચમત્કારોની ઉત્પત્તિ થાય છે. ગુપ્તજ્ઞાનના પડદા ખૂલે છે અને જે પૂર્વે જોવામાં ન આવ્યુ હોય તેમજ અનુભવવામાં પણ ન આવ્યુ હોય તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે ગુપ્ત તત્ત્વોનાં રહસ્યો તેની આગળ ખડાં થાય છે, તો પણ તેને કંઈ આશ્ચર્ય ભાસતું નથી. એવા વખતમાં યોગીને સાવધાન થવાની ઘણી જરૂર છે. લોકોનું તેના પ્રતિ ઘણું આકર્ષણ થાય છે તથા દેવતાઓ દર્શન આપે છે. જે જે તત્ત્વો સંબંધી શંકા ઉત્પન્ન થાય છે તેનો સમાધિમાં અમુક દેવતા મારફત નિર્ણય થઈ જાય છે. પ્રાયઃ તેવા વખતે યોગીએ ભવિષ્ય કથનમાં પેસવું નહીં. દુનિયાના લોકો સ્વાર્થથી પ્રશ્ન કરે વા સેવા કરે તોપણ તેણે તેઓ તરફ લક્ષ્ય દેવું નહીં. અજાણ્યા અને ગાંડાની માફક વર્તન ચલાવી પોતાનો આગળ અભ્યાસ વધાર્યા કરવો પોતાના કૃત્યને લોકો પાખંડ કહે, ઢોંગ કહે તો પણ દુનિયાને ચમત્કાર વા પોતાની પરીક્ષા જણાવવાની બાબતમાં પડવું નહીં. પ્રસંગે મનુષ્યોને ધર્મોપદેશ આપવો હોય તો તેઓના અધિકાર પ્રમાણે આપવો. યોગ્ય અધિકારીને કંઈ જણાવવું હોય તો જણાવવું. નાસ્તિક લોકો સમાધિની વાતને ગપ માને તો કંઇ બોલવું નહીં. પોતાના અધુરા અભ્યાસમાં કોઈ પણ વિઘ્નકારક બાબતમાં પડવું નહીં. ગમે તેવી ઉપાધિઓ આવી પડે તો તેને

'નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી—જે પાળે વ્યવહાર' એ વચન પ્રમાણે શ્રીમદે સર્વ ગ્રન્થો લખ્યા છે

સહવી. પોતાના શિષ્યોને પણ પોતાને જે જે અનુભવો થાય તે કહેવા નહીં.સદાકાળ વ્યવહારસમાધિમાં રહેવા પ્રયત્ન કરવો.

જો કે વ્યવહારસમાધિ એકસરખી રહેતી નથી; અમુક વખત સુધી રહે, પશ્ચાત્ સંસારી બાબતોમાં લક્ષ્ય લગાડવામાં આવે છે તો તે વખતે વ્યવહારદશામાં વર્તાય છે, પણ પુનઃ કેવલ કુંભક વગેરે પ્રાણાયામ કરી વ્યવહારસમાધિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. શુક્લધ્યાનપ્રાપ્ય નિશ્ચયસમાધિના કેટલાક અંશને વર્તમાનકાળમાં અપ્રમત્ત દશાથી જ્ઞાનયોગિયો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. બ્રહ્મરન્ધ્રમાં ચિત્તની સ્થિરતા થવાથી ત્યાં નિશ્ચયસમાધિનો અનુભવ આવે છે. સૂર્ય ઊગતાં જેમ અરુણોદય થાય છે તેમ અત્ર પણ અરુણોદયસમાન નિશ્ચયસમાધિનો ભાસ થાય છે. હાલમાં પણ જ્ઞાનયોગિયોને નિશ્ચયસમાધિના કેટલાક અંશોનો લાભ મળે છે. સહજ જ્ઞાનયોગસમાધિના પ્રાપ્ત કરવા માટે સદ્ગુરુ ઉપાસનાની અત્યંત આવશ્યકતા છે; સદ્ગુરુ વિના કંઈ પણ મળી શકે તેમ નથી. કેટલાક પૂર્વભવના એતાદૃશ સંસ્કાર-વિહીન પુરૂષોને તો સમાધિ નામ ઉપરજ દ્વેષ આવે છે–તેનું કારણ એ છે કે હજી તે જીવોને ભવપરિણુતિનો પરિપાક થયો નથી, આત્માના શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થવી મહામુશ્કેલ છે. ગમે તેટલાં પુસ્તકો વાંચો તો પણ સદ્ગુરૂની સેવાપૂર્વક ગુરુગમ લીધા વિના સમાધિમાં પ્રવેશ થઈ શકતો નથી; ગુરુગમપૂર્વક બનેલા જ્ઞાનયોગિયો વડે નિશ્ચયસમાધિને કેટલાક અંશે સાધી શકાય છે.

હઠયોગ અને રાજયોગનું પૂર્વે સ્વરૂપ દર્શાવ્યું તેમાં કોની વિશેષ ઉત્તમતા છે તે દર્શાવે છે.

श्लोकः

उत्तमो राजयोगश्च हठः प्रोक्तः कनिष्ठकः ।
साध्यसाधनयोगेन अपेक्षातो हठः स्मृतः ॥८०॥

શબ્દાર્થઃ—રાજયોગ ઉત્તમ છે અને હઠયોગ કનિષ્ઠ છે. હઠયોગ સાધન અને રાજયોગ સાધ્ય છે એમ અપેક્ષાએ સમજી લેવું.

ભાવાર્થ —સર્વ દર્શનોમાં વિદ્વાનોએ રાજયોગની વિશેષતઃ ઉત્તમતા બતાવી છે. મનની પ્રવૃત્તિ બંધ પડે અને આત્મા પોતાના સ્વભાવે રમણતા કરે એજ રાજયોગનું લક્ષણ છે. યમ નિયમ આસન અને પ્રાણાયામ એ ચારનો બાહુલ્યથી હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે. જૈનદર્શનમાં પ્રતિક્રમણ વખતે કાર્યોત્સગાદિના જે જે આસનો કરવામાં આવે છે તેનો હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે વ્રત, પચ્ચખાણ, તપ, યોગવહન, ઉપધાન. વિહાર, તીર્થયાત્રા, કેશલોચ, ખમાસમણાં દેવાં, સૂત્રો બોલતી વખતે મુદ્રાઓને ધારવી, પ્રતિષ્ઠા વખતે અનેક મુદ્રાઓ ધારવી, બે વખતનું પ્રતિક્રમણ કરતા બેસવું અને ઉઠવું, પ્રભુની દ્રવ્યપૂજા તથા ભાવપૂજા કરતી વખતે શરીરની થતી ક્રિયાઓ, દેવતાનું આવાહન અને પ્રદક્ષિણા

આબા તણો જે ગોટલો આંબો સમાઈ ત્યાં રહ્યો,
અધ્યાત્મમાં જેમ વ્યક્ત છે સમાર કૃતે લહ્યો

દેવી વગેરેનો હઠયોગમાં સમાવેશ થાય છે અન્યદર્શનમાં બસ્તી નૌલીકર્મ વગેરેનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે. હઠયોગવિના રાજયોગની પ્રાપ્તિ થતી નથી—એમ જોવામાં આવે છે.

જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, દર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ, મોહનીય કર્મનો ઉપશમ અને ક્ષયોપશમ આદિનો રાજયોગમાં સમાવેશ થાય છે શબ્દનય આદિ નયવડે મનાતા ધર્મનો રાજયોગમા સમાવેશ થાય છે. સમકિતદર્શનનો રાજયોગમાં સમાવેશ થાય છે કષાયોનો ઉપશમ આદિનો રાજયોગમાં સમાવેશ થાય છે શરીર અને વાણી દ્વારા થતી ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે સાધુ અને શ્રાવકની બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓનો હઠયોગમા સમાવેશ થાય છે. હઠયોગ સાધનરૂપ છે અને રાજયોગ સાધ્યરૂપ છે પણ સૂચના કે સાધ્યના ઉપયોગે સાધનની સફલતા થાય છે આત્મોપયોગ શૂન્યતાએ બાહ્યધર્મની ક્રિયાઓ કે જે સાધુ અને શ્રાવકો કરે છે તેની તદ્ધેતુ અને અમૃતના ભાવ વિના સફલતા થતી નથી. આત્મધર્મનું પરિપૂર્ણ જ્ઞાન કરતાં રાજયોગની દૃષ્ટિ ખૂલે છે અને તેથી હઠયોગની પ્રવૃત્તિ પણ સફલ થાય છે.

હઠયોગની ક્રિયાઓ જે પાપથી રહિત હોય તેણે સાધવી જોઈએ ઇત્યાદિ પ્રસંગતઃ દર્શાવે છે.

શ્લોક

पापमुक्तक्रियायुक्तो हठः साध्यो विचक्षणैः ।
अगीतार्था विमुह्यन्ति, एकान्तपक्षधारकाः ॥८१॥

કાલાદિ સંયોગો લહી અવ્યક્ત વ્યક્ત જ થાય છે;
તેમ ગોટલો થાણા વિષે અંકુરથી પ્રગટાય છે.

કે ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓ કોઇપણ એવી નથી કે જેનાથી વાયુકાય વગેરેની હિંસાનું પાપ લાગ્યા વિના રહે-ત્યારે શું કરવું ? ઉત્તરમાં કહેવાશે કે રાજયોગનું સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખીને હઠયોગની ક્રિયાઓ કરવી આના ઉત્તરમા પણ એમ તો રહેવાનું કે પાપમુક્ત ક્રિયા કરવાની મૂળ શ્લોકમાં ભલામણ છે અને તમો તો ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓ કે જે પાપયુક્ત છે તેને બતાવો છો, તેથી તમારો ઉત્તર મૂળ શ્લોકથી વિરુદ્ધ જાય છે તેનું કેમ? આમ શંકાળુની શંકાના સમાધાનમાં કહેવાનું કે શાસ્ત્રોની આજ્ઞા પ્રમાણે જેમાં લાભ મહાન્ છે અને હિંસા અલ્પ છે એવી ધર્મની બાહ્ય ક્રિયાઓને વ્યવહારથી પાપમુક્ત ક્રિયાઓ કહેવામાં આવે છે અને જે ક્રિયાઓમાં મોટા ત્રસ જીવોની હિંસા ઘણી થાય છે અને રાજયોગરૂપ આત્મિક ધર્મનો લાભ અલ્પ પણ થતો નથી-તેવી હઠયોગની ક્રિયાઓને પાપયુક્ત કહી છે. આ પ્રમાણે જોતાં યમ નિયમ આસન પ્રાણાયામ ધર્મના માટે ચાલવું બેસવું ઉઠવું વિહાર કરવો ખાવું પીવું ઝાડે જવું પેશાબ કરવો, યાત્રા કરવી, પ્રતિક્રમણ કરવું આસનો સાધવાં ઉપદેશ દેવો જ્ઞાન માટે ક્રિયાઓ કરવી દર્શન માટે જે જે ઉદ્યમો કરવા આત્મિક ચારિત્ર માટે જે જે ઉદ્યમો કરવા વૈયાવચ્ચ કરવી ગુરુને પગે લાગવું અને આહાર વગેરેનું વહોરવું-ઇત્યાદિ હઠયોગની ક્રિયાઓને પાપમુક્ત ક્રિયાઓ-અપેક્ષાએ-કહેવામાં આવે તો તેમાં કોઈ જાતનો વિરોધ

ચેતન અને જડ તત્ત્વના સંયોગથી જગ છે છતું,
સંયોગ પહેલાં મેળવો ઉત્પત્તિના ઓતુ મતું

આવતો નથી. ગમે તેવો સાધુ હોય તો પણ બેઠાં બેઠાં પણ કાયયોગવડે શરીરથી તેને વાયુકાયની હિંસા લાગે છે પણ તે સર્વ સહજ ધર્મરૂપ સાધ્ય માટે હોવાથી કોઇ જાતનો વિરોધ આવતો નથી આ સંબંધીમા ઘણું કહેવાનું છે અને આની ચર્ચામાજ એક ગ્રન્થ બની જાય તેમ છે પણ પંડિત પુરુષો માટે આ લેખ હોવાથી તેઓ અલ્પ લેખથી ઘણું સમજશે એવું જાણી વિસ્તારથી લખ્યુ નથી. અગીતાર્થ અર્થાત્ મૂર્ખ-પુરુષો કે જેઓએ યોગીગુરુકુળવાસ સેવ્યો નથી એવા અર્ધ-દગ્ધ મનુષ્યો આવી બાબતમાં મુંઝાય છે જેઓ એકાન્ત અમુક આમજ છે અને આમ નથી, એવો એકાન્તવાદ ધારણ કરે છે તેઓના હાથમાં કંઇપણ આવતું નથી અને તેઓની સંગતિ કરનાર પણ ભ્રષ્ટ થાય છે. કેટલાક એકાન્ત હઠયોગને માને છે કેટલાક એકાન્ત રાજયોગને માને છે પણ સમજ-વાનું કે તેવા પુરૂષો રાજયોગ અને હઠયોગના સ્વરૂપને પરિ-પૂર્ણ સમજ્યા નથી સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી બેનું સ્વરૂપ સમજે છે તેને ધન્ય છે કેટલાક મનુષ્યો તો હઠયોગની કેટલીક ક્રિયા-ઓને રાજયોગ–સહજયોગ તરીકે કુટી મારે છે અને સમાધિ વગેરેને હઠયોગ તરીકે કુટી મારીને ભોળા લોકોને આડે રસ્તે દોરવે છે તેઓ ખરેખર પોતે આડે રસ્તે જાય છે અને અન્યોને આડે રસ્તે દોરે છે

કાર્યો તણી ઉત્પત્તિમાં સંયોગ સાગ મેળવો,
અનુભવ કરીને યુક્તિથી સંયોગ કાર્ય કેળવો

જૈનાગમની પરિપાટી વિના સમ્યગ્જ્ઞાન થતું નથી માટે એકાન્તવાદનો નાશ કરવા માટે ગુરુગમ પરંપરાએ જૈનાગમનું જ્ઞાન કરવું જોઈએ ઇત્યાદિ દર્શાવે છે.

श्लोकः

जैनागमपरीपाठात् सम्यक्श्रद्धा प्रजायते ।
सापेक्षवादवोधाच्च मिथ्याबुद्धिर्विनश्यति. ॥ ८२ ॥

શબ્દાર્થ:—જૈન આગમોની પરિપાટીથી, તેમજ સાપેક્ષ વાદના બોધથી સમ્યગ્જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે અને મિથ્યાજ્ઞાનનો નાશ થાય છે.

ભાવાર્થ:—જૈનાગમોની પરિપાઠ વિના સાપેક્ષવાદ સમજાતો નથી અને સાપેક્ષવાદના જ્ઞાન વિના મિથ્યાત્વબુદ્ધિનો નાશ થતો નથી. માટે જૈન કહેવાતા દરેક જૈનોએ જૈનાગમોનું શ્રવણ મનન કરવું જોઈએ. જૈનાગમોના જ્ઞાન વિનાના જૈનો તે ખરે ખર જૈન તરીકે નથી. હાલમાં જૈનસિદ્ધાન્તોનુ શ્રવણ મનન અલ્પ પ્રમાણમા થાય છે તેથી જૈનો પોતાના સ્યાદ્વાદધર્મને પૂર્ણપણે અવલોકી શકતા નથી. દરેક વસ્તુનું સ્યાદ્વાદપણે જ્ઞાન થાય તો હઠયોગ અને રાજયોગમાં કારણ કાર્યભાવ સારી રીતે સમજી શકાય દરેક વસ્તુના ધર્મો કયા કયા છે અને તે કયા કયા નયની અપેક્ષાએ છે તે સમજાવનાર સ્યાદ્વાદ-

---

નિયમ પ્રમાણે પાણીને પાયા થકી આંબો વધે,
નિયમ પ્રમાણે પાણીને પીવા થકી જીવન વધે.

નય છે. આત્મપદાર્થનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ જૈનાગમોથી સમજાય છે. સત્યજ્ઞાનના ભંડારરૂપ જૈનાગમો છે સત્યજ્ઞાનની કુંચીઓ-રૂપ જૈનાગમો છે. સાયન્સ વિદ્યા યાને પદાર્થવિજ્ઞાનના ભંડારરૂપ જૈનાગમો છે. મેરુપર્વતની પેઠે ધર્મની આસ્તિકતાની સ્થિરતા ઉપજાવનાર જૈનાગમો છે મોક્ષમાર્ગની કુંચીઓ બતાવનાર જૈનાગમો છે. સત્ય સુખના સિદ્ધાન્તને પૂર્ણ જુસ્સાથી સમજાવનાર જૈનાગમો છે નિવૃત્તિ માર્ગનું પૂર્ણસ્વરૂપ બતાવનાર જૈનાગમો છે સર્વધર્મમાં જે જે અંશે સત્યતા રહી છે તે તે અંશોને સ્પષ્ટપણે સમજાવનાર જૈનાગમો છે. કેવલજ્ઞાનની પૂર્ણ શોધનો છેલ્લો ચુકાદો જૈનાગમો છે. જૈનાગમોમાં પ્રતિપાદ્ય પદાર્થોનું પૂર્ણસ્વરૂપ ન સમજાય તેમાં જૈનાગમોનો દોષ નથી કિન્તુ પોતાની સામાન્ય બુદ્ધિ અધિકાર અનુભવની ખામી વગેરેનો દોષ સમજવો. જૈનાગમોનો અહર્નિશ પરિપાઠ એજ જૈનોન્નતિનું પ્રથમ પગથિયું છે જૈનાગમોના જ્ઞાન વિના કોઈ સાપેક્ષવાદ સમજવા સમર્થ થયો નથી, કેટલાક બાળજીવો કે જે પોતાને અહંવૃત્તિથી કુતર્કના યોગે પંડિત કલ્પીને બેત્રણ બાબતોને ગમે તે રીતે જાણી લઈ જૈનાગમોનું ખંડન કરવા પોપટની પેઠે વાચાળ બની જાય છે પણ તે ખરેખર પોતાની હાંસી કરાવે છે.

જૈનાગમોનું સમ્યગ્‌રહસ્ય સમજાયાથી સાપેક્ષવાદ સારી રીતે અવબોધી શકાય છે. સાપેક્ષવાદને સમ્યગ્‌રીત્યા અવબો-

જ્યાં નિયમ ના સચવાય ત્યાં પાણી ન બળ આપે કદા,
કુદરત તણા એ નિયમને ભૂલો ન ભવ્યો સર્વદા

થતાં એકાન્ત હઠવાદનો આગ્રહ છૂટી જાય છે. વિસ્તારબુદ્ધિ વિના સાપેક્ષવાદ સમજી શકાતો નથી અલ્પબુદ્ધિથી સાપેક્ષવાદ અલ્પપણે સમજાય છે અને વિશેષબુદ્ધિથી સાપેક્ષવાદ વિશેષપણે અવબોધાય છે. જેમ જેમ શ્રુતજ્ઞાન વૃદ્ધિ પામે છે તેમ તેમ સાપેક્ષવાદનો અનુભવ વૃદ્ધિ પામે છે અને જેમ જેમ સાપેક્ષવાદ અવબોધાતો જાય છે તેમ તેમ મિથ્યાત્વબુદ્ધિ નષ્ટ થતી જાય છે અને તેમ તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે. જેમ જેમ સાપેક્ષજ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે તેમ તેમ દુરાગ્રહનું તામસ વિલય પામતું જાય છે અને સત્ય જ્ઞાનનો પ્રકાશ વધતો જાય છે તેથી સર્વવસ્તુઓ અપેક્ષાએ તત્તદ્ધર્મવિશિષ્ટ જણાય છે અને પોતે કોણ છે તે પણ બરાબર સમજાય છે

સાપેક્ષવાદથી સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં આત્માના પણ જે જે ભેદો હોય છે તે સાપેક્ષવાદી જાણી શકે છે તેથી તે પરાત્મપદ માટે યત્ન કરે છે માટે સાપેક્ષવાદાનતર આત્માના ભેદો દર્શાવે છે.

श्लोक.

त्रिधात्मानं विजानाति, बहिरात्मादिभेदतः ।
परात्मसाध्यसिद्ध्यर्थं सम्यग्दृष्टिः प्रवर्तते ॥८३॥

શબ્દાર્થ—અનેકાન્તવાદી; આત્માના બહિર અન્તર અને

નિજ આત્મ ઘટમાં પાણીને ભરીને જ પાઓ સર્વને,
તેમાં જ શિક્ષા ધારજો વહેગો નાઠી ઘટ ગર્વને.

પરમ એ ત્રણ ભેદોને જાણે છે અને પરમાત્મપદ શુદ્ધપદ સાધ્યની સિદ્ધિ અર્થે સમ્ગ્દૃષ્ટિ પ્રવર્તે છે.

ભાવાર્થ—બહિર આત્મભાવ તે બહિરાત્મા, કાયાદિથી ભિન્ન વસ્તુરૂપે આત્માનું જ્ઞાન જેને થાય છે એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ અન્તરાત્મા કહેવાય છે અને કેવલજ્ઞાનાદિ જેનામા ઉત્પન્ન થયાં છે તે પરમાત્મા કહેવાય છે. પરિપૂર્ણ શુદ્ધ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એજ સાધ્ય વસ્તુ છે. પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ વિના જન્મ જરા અને મરણનાં દુખો વારંવાર ભવોભવમાં ભોગવવાં પડે છે, કદી તેનો અન્ત આવતો નથી માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પરમાત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે છે. ગમે તે રીતે પણ સંસારહેતુઓનો નાશ કરી સહજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરવી એ જ તેના હૃદયમાં સ્ફુરે છે અને તેથી યથાશક્તિ પરમાત્મપદ પ્રાપ્તિ માટે સમ્યગ્દૃષ્ટિ પ્રવૃત્તિ કરે છે. ભૂખ્યાને ભોજનની જેવી ઇચ્છા હોય છે, તૃષાતુરને જલની જેવી ઇચ્છા હોય છે, તેવીજ રીતે સમ્યગ્દૃષ્ટિને પરમાત્મપદ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા રહે છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિના મનમાં પરમાત્મપદની ઇચ્છા અતિ પ્રબલતાથી જાગ્રત્ થતાં તે શું કરે છે તે જણાવે છે.

શ્લોકો

संयतश्राद्धधर्मे च यथाशक्ति प्रवर्तते ।
ज्ञानादीनां समाचारान् गृह्णाति विधितः स्वयम् ॥८४॥

અનુભવ તણા કૂવા ઘણા પાણી ભર્યા જગ જાણવા;
તેમાં વળી ઘટમાં ભલો નિજ શક્તિ પાણી આણવા;

अनन्तदुःखदावाग्नौ संसारे हि सुखं कुतः ?
कुटुम्बादिममत्वं च केवलं दुःखकारणम् ॥८५॥

શબ્દાર્થ :—સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભવ્ય જીવ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે શ્રાવક અગર સાધુના ધર્મમા પ્રવૃત્તિ કરે છે. અને જ્ઞાનાચાર દર્શનાચાર ચારિત્રાચાર તપઆચાર અને વીર્યના આચારોને પોતે વિધિથી ગ્રહણ કરે છે. તે મનમા એમ જાણે છે કે અનન્તદુઃખથી બળતા અગ્નિસમાન એવા આ સંસારમાં ક્યાંથી સુખ હોય ? અલબત હોય નહીં, તેમજ કુટુંબ વગેરેનું મમત્વ કેવલ દુઃખનું કારણ છે એમ જાણે છે.

ભાવાર્થ :—સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભવ્ય જીવ પોતાની જાગ્રત થએલી શક્તિનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી કારણ કે તેને સંસાર–બંધનમાંથી છૂટવાનું જ લક્ષ્ય હોય છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સાધુનો અગર શ્રાવકનો ધર્મ અંગીકાર કરે છે. પાંજરામાં પૂરેલો સિંહ બહાર નીકળવા જેવો પ્રયત્ન કરે તેના કરતાં અધિક પ્રયત્નો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ કરે છે. જેટલી પોતાની શક્તિ પ્રકટી હોય તે પ્રમાણે આગળ ને આગળ ચઢવાને ઉત્સાહથી પ્રયત્ન કરે છે. પોતાનાથી બનતા એવાં જૈનધર્મની ઉન્નતિનાં કાર્યોને સદાકાળ કરે છે, ધાર્મિક જીવન ગાળે છે અને જગતના ભલા માટે યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે છે. જ્ઞાનદર્શન ચારિત્ર તપ અને વીર્ય શક્તિને ખીલવવાના આચારોને સદાકાળ અત્યંત પ્રેમથી આચરે છે.

આંબા સમો આત્મા કહ્યો પાણી વડે પોષો ખરે,
પાણી વિના ભારત બની નિર્જીવ જગને કરગરે.

અનન્ત દુઃખથી બળતા અગ્નિસમાન એવા સંસારમા તેને કોઈ પણ ઠેકાણે સુખ ભાસતું નથી, સંસારની દશાને સંસારપણે દેખે છે, અર્થાત્ સ્ત્રી પુત્ર ભાઈ માતા પિતા આદિથી આઢ્ય એવા ધન વૈભવ આદિમાં મમત્વ કરવું તેજ દુઃખનું કારણ છે એમ તેને ભાસે છે, જો કે જ્યાંસુધી ગૃહાવાસમાં રહે છે ત્યાંસુધી કુટુંબાદિનું પોષણ કરે છે, ધનાદિક માટે અનેક પ્રકારના વ્યાપાર વગેરે કરે છે, સંસારવ્યવહાર પ્રમાણે પોતાનો અધિકાર સચવાય તેમ વર્તે છે પણ કુટુંબાદિમાં અહં અને મમત્વથી બંધાતો નથી; સંસારમાં તેનું જીવન ખરેખર આદર્શ પુરુષની પેઠે સર્વ લોકોને અનુકરણીય થઈ પડે છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય અહં અને મમત્વભાવ વિના જગત્ના કાર્યો ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે કરે છે અને લોક વિરુદ્ધનો ત્યાગ કરે છે.

ગૃહસ્થાવાસમાં રહેલ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોનાં નીચે પ્રમાણે લક્ષણો છે.

૧ જેમ ધાવમાતા બાળકને રમાડે છે પણ તેમાં લેપાતી નથી તેમ ગૃહસ્થવર્ગ સંસારના વ્યાવહારિક કૃત્યો કરે છે તોપણ તેમાં અહંમમત્વથી લેપાતો નથી.

૨ ગૃહસ્થના અધિકાર પ્રમાણે જે જે કૃત્ય કરવાનાં હોય છે તે કરે છે અને ગૃહસ્થપણાના દરજ્જાને શોભાવે છે

૩ ગ્રહણ કરેલ વ્રતોનું યથાશક્તિ આરાધન કરે છે.

પાણી તણા સિંચન થકી આપો વધી રસકસ કરે,
ભાનુતણા કિરણો વડે વૃદ્ધિ અજાની છે ખરે

सर्वे बन्धुसमा जीवा, न मे वैरी न मे प्रियः ।
शुद्धानन्दस्वरुपोऽहं निराकारस्वरुपवान ॥ ८९ ॥

શબ્દાર્થ :—રાગદ્વેષ સંયુક્ત મનજ સંસાર છે. રાગદ્વેષના વિયોગથી મનજ મોક્ષનું કારણ છે. જેટલા મોહના સંબંધો છે તેટલા દુઃખના હેતુઓ છે અહો ! મોહનું કેવું ચેષ્ટિત છે કે જેથી સ્વપ્નમાં પણ દુઃખદાવાગ્નિ ભાસે છે. જ્ઞાનવંત આત્માર્થીને ક્ષણિક પદાર્થોમાં ઔદાસીન્ય ભાવ રહે છે. અને જે જે રાગાદિ હેતુઓ છે તે તે જ્ઞાનીને વૈરાગ્યના હેતુઓપણે પરિણમે છે. જ્ઞાનીને સર્વ જીવો પોતાના બન્ધુ સમાન ભાસે છે; તેના મનમાં એમ આવે છે કે મ્હારો કોઈ વૈરી નથી અને મ્હારો કોઈ પ્રિય નથી; હું શુદ્ધાનન્દસ્વરૂપમય છું તેમજ નિરાકાર સ્વરૂપવંત છુ એમ આત્મજ્ઞાની વિવેકથી વિચારે છે.

ભાવાર્થ :—સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ વિચારે છે કે મનમાં રાગદ્વેષ જ્યાં સુધી ઉત્પન્ન છે ત્યાં સુધી જ સંસાર છે. જ્યારે મનમાંથી રાગ અને દ્વેષનો ક્ષય થાય છે, ત્યારે તે મનજ મોક્ષના હેતુભૂત થાય છે. રાગદ્વેષ રહિત મન વડે આત્મા તથા પરમાત્માનું ધ્યાન થાય છે. નિર્વિષ થએલો સર્પ જેમ કોઇને કરડે છે તો ઝેર ચડતું નથી, તેમ રાગદ્વેષરહિત મન ગમે તે કાર્ય કરે છે તો પણ તેથી સંસારમાં બંધાવાનું થતું નથી. મનમાં ઉત્પન્ન થએલી અહ મમત્વની બુદ્ધિ તે જ સંસારમાં

પણ આત્માના તાબામા રહે છે અને તે આત્માના સમ્મુખ રહીને આત્માના ગુણોનું સ્મરણ કરે છે-તેથી મન મોક્ષનું કારણ બને છે

જ્યાંસુધી પ્રારબ્ધ કર્મની પ્રબલતા છે, ત્યાંસુધી આવશ્યક કાર્યોને કરવાં પડે છે પણ મન તેમાં બંધાતું નથી, કારણ કે આત્માની શક્તિના પ્રતાપે મન રાગદ્વેષની કલ્પના કરવાને સમર્થ થતું નથી. મનમાં જ્યાંસુધી મોહના હેતુઓથી મોહનો ઉદય થાય છે ત્યાંસુધી જાણવું કે આત્માની શક્તિની અસર મન પર થઈ નથી. જેટલા મોહના સંબંધો છે તેટલા દુઃખના હેતુઓ છે. સ્વપ્નમાં પણ મોહના સંબંધ વડે મનમાં દુઃખરૂપ બળતો અગ્નિ ભાસે છે-એવો મોહનો સંબંધ કોણ મનુષ્ય ઇષ્ટ ગણી શકે? અલબત કોઈ પણ ઇષ્ટ ગણી શકે નહીં.

જ્યારે આત્મા પોતે પોતાને ઓળખે છે અને મનમાં ઉઠેલા મોહના સંબંધોને દુઃખરૂપે જાણે છે ત્યારે તે તે મોહના સંબંધોમાં આવતાં છતાં પણ મોહના એટલે રાગદ્વેષના હેતુઓને વૈરાગ્યરૂપે પોતે પરિણમાવી શકે છે જ્ઞાનીને આશ્રવના હેતુઓ ખરેખર સંવરના હેતુઓપણે પરિણમે છે અને અજ્ઞાનીને સંવરના હેતુઓ પણ આશ્રવરૂપે પરિણમે છે-એમ સિદ્ધાન્તોમાં કહ્યુ છે. આત્મા મનના ઉપર કબજો મેળવે છે ત્યારે તે જ્ઞાનના પ્રતાપે રાગ અને દ્વેષના હેતુઓને પણ વૈરાગ્યરૂપે પરિણમાવે છે. જ્ઞાનીને દુ ખ પડતાં વૈરાગ્ય વધે છે.

નિજ ધર્મને ફેલાવવા કોટી ઉપાયો આદરી,
ઉન્નત કરો નિજ મૂળને ઉત્સાહ સંપજ દિલ ધરી

તેમજ કોઈ પણ વિષય પ્રતિ દ્વેષ ન થાય, આ જ ઉત્તમ જ્ઞાનની દશા છે, એવી દશાવાળાનું ઉત્તમ ચારિત્ર છે. રાગ અને દ્વેષ-કારક વસ્તુઓ દૂર હોય ત્યાંસુધી તો અનેક મનુષ્યો નિરાગી અને નિર્દ્વેષી માલૂમ પડે; પણ તે વસ્તુઓ પાસે આવતા રાગ અને દ્વેષના સંસ્કાર જાગ્રત ન થાય ત્યારે તે વખતે દેખવું અને જાણવું ઈત્યાદિ સહાયકારક થઇ પડે છે મોહકારક વસ્તુઓ દૂર છતાં વૈરાગી અને તે વસ્તુઓનો સંબંધ છતાં રાગી–આવી જ્ઞાનદશાવાળા જીવોનો દરજ્જો નીચો હોય છે. તેઓ ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના રાગદ્વેષના સંસ્કારોનો ક્ષય કરી શકતા નથી: માટે તેવા પ્રકારના મનુષ્યોએ આદર્શવત્ દશાધારક જ્ઞાનીનું વર્તન ગ્રહવું જોઇએ અને તેવા વર્તન માટે ઉત્તમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવી જોઇએ જ્ઞાનીની એવી ઉત્તમ દશાને અન્ય અધિકારીઓ પારખી શકતા નથી અને તે બાબતની પરીક્ષામા પડવાથી તેઓને કંઇ તત્ત્વ હાથમાં આવતું નથી. કહ્યુ છે કે અધૂરાને પરીક્ષા શી ? અધૂરાની પરીક્ષા શી ? અધૂરાને પરીક્ષા કરવાનો શો હક્ક છે ? તેમજ અધૂરાની પરીક્ષા શા માટે કરવી જોઈ એ ? મુમુક્ષુઓએ તો એવી ઉત્તમ જ્ઞાનદશા પ્રાપ્ત કરવા માટે ઘટતા ઉપાયો આદરવા જોઇએ જ્યાંસુધી દેખતાં જાણતાં અને સર્વ કાર્ય કરતાં છતાં પણ નિર્લેપ ન રહેવાય ત્યાંસુધી સમજવું કે ઉપર્યુક્ત આત્મજ્ઞાનની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઈ નથી અને જ્યારે લખ્યા પ્રમાણે અનુભવ આવે ત્યારે સમજવું કે એવી

જીવન રસ વહે ત્યાં લગી, લીલાઈ ચમન:
આનન્દ જગમાં [illegible]

ન્યારો છે; આત્મારૂપ શરીર છે એમ કહેનાર શરીરથી ભિન્ન ઠરે છે હું ગૌર છું, હું સ્થૂલ છું, આવી બુદ્ધિ તો ભ્રાંતિથી ઉત્પન્ન થાય છે. હું ગૌર શરીરધારક છું, હું સ્થૂલશરીરધારક છું–એમ અર્થ અવબોધીને આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ કરવી. આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થવી મહાદુર્લભ છે. અનુભવજ્ઞાનથી આત્માની પ્રતીતિ થાય છે. કોઈ અધ્યાત્મતત્ત્વવેત્તાઓને અનુભવજ્ઞાન થઈ શકે છે. શ્રીસદ્ગુરુની ઉપાસના કર્યા વિના આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ થતી નથી. આત્માની અસ્તિતા માટે આત્મસ્વરૂપનામના अस्मत्कृत ગ્રન્થમાં ઘણું કહેવામાં આવ્યું છે; માટે અત્ર વિશેષ વિસ્તારથી લખવામા આવતું નથી. આત્માની અસ્તિતા વિના आत्मा નથી એવું વાક્ય બોલી શકાયજ નહીં. आत्मा નથી એ વાક્ય કહેનાર આત્માનું જ્ઞાન કરીને आत्मा નથી એમ બોલે છે કે આત્માનું જ્ઞાન કર્યાવિના आत्मा નથી એમ બોલે છે ? પ્રથમ પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશો કે "આત્માનું જ્ઞાન કરીને આત્મા નથી એમ બોલે છે" આમ પણ કહેવું આત્માની અસ્તિતાજ સિદ્ધ કરે છે. કારણ કે પ્રથમ આત્મા નામનો પદાર્થ છે એમ જાણ્યું પશ્ચાત નથી એમ કહેવું તે સત્યનો અપલાપ માત્ર છે. આત્માનું જ્ઞાન થયું તે આત્મા વિના થાય નહીં અને આત્મા છે તો આત્મા નથી એમ કહેવાયજ નહીં. દ્વિતીય પક્ષ અંગીકાર કરીને કહેશો કે આત્માનું જ્ઞાન કર્યા વિના આત્મા નથી એમ કહીએ છીએ ત્યારે તો સિદ્ધ થયું કે આત્માનું જ્ઞાન કર્યા વિના આત્માનો

ધન્ય ધન્ય ત્યાગી નર જતિ, ધનને માટે ધરતો સર્વ,
આપને કંઈ કહે ન કોને, મૌન ધરે નહિ ધનનો ગર્વ.

નિષેધ કરશો તો જે જે પદાર્થો નહીં જાણી શકો તે સર્વનો નિષેધ કરવો પડશે; પણ તેથી તે પદાર્થજ નથી એમ માની શકાશે નહીં;— કારણ કે તે બાબતનું જ્ઞાન નહીં હોવાને લીધે આમ વિચારતાં-આત્માની અસ્તિતા સિદ્ધ ઠરે છે. ત્યારે પ્રશ્ન થશે કે કોઈને તેનું પૂર્ણ જ્ઞાન હોવું જોઈએ ? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે આત્માનું પૂર્ણ જ્ઞાન કરનાર તથા આત્માને સાક્ષાત્ દેખનાર શ્રીમહાવીર પ્રભુ છે; માટે આત્મા છે એમ મુક્તકંઠે માન્યા વિના છૂટકો નથી. યુરોપખંડમાં પ્રથમ જડવાદ અત્યંત પ્રસર્યો હતો-ત્યાં પણ હાલ ચૈતન્યવાદ પ્રસરવા લાગ્યો છે; આર્યાવર્તમાં તો ઘણા કાળથી ચૈતન્યવાદનો સિદ્ધાંત પ્રસરી રહ્યો છે. સર્વ દેશોને આત્મવિદ્યાની પ્રાપ્તિ માટે હિંદુસ્થાન ગુરુરૂપ થયું છે અને થશે. નિવૃત્તિમાર્ગમા આર્યાવર્તની સદાકાળ ઉત્તમતા રહેશે. આર્યાવર્તમાં મહાન્ આત્મતત્ત્વવેત્તા મુનિવરો ઉત્પન્ન થાય છે અને તે ચૈતન્યવાદને જ્યાં ત્યાં આર્યાવર્તમાં પ્રસરાવે છે. આત્માની અસ્તિતા ત્રણ કાળમાં એકસરખી હોવાથી આત્મા નિત્ય ઠરે છે. આત્મા અનાદિકાળથી કર્મના યોગે શરીર ધારણ કરે છે; આત્માના ગુણો કર્માવરણોથી ઢંકાયા છે. જે જે અંશે કર્માવરણો ખરે છે તે તે અંશે આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણો ખીલે છે. સંપૂર્ણપણે કર્માવરણો ખરતાં સંપૂર્ણપણે આત્માના ગુણો ખીલે છે. આત્માની જ્ઞાનશક્તિ પોતાના પ્રકાશને પ્રતિદિન કર્માવરણોને હઠાવીને વધારતી જાય

લીલી ત્હારી કાયા સહેજે, આકર્ષે છે નરને નાર,
ત્હારા સમજે થયા ન લીલા, ધિક્ક ધિક્ક તેના અવતાર.

છે, માટે આત્માના જ્ઞાનાદિક ગુણો પ્રાપ્ત કરવા સદાકાળ ઉદ્યમ કરવો. દૂધમાં ઘી જેમ વ્યાપી રહ્યું છે તેમ અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા સંપૂર્ણ શરીરમાં વ્યાપી રહ્યો છે–તેનું સ્મરણ કરવું જોઇએ જડ વસ્તુને જડ તરીકે જાણવી જોઈએ અને આત્માને આત્મા તરીકે જાણી તેની શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ.

આનન્દરૂપ આત્મા પોતેજ છે છતાં અજ્ઞાની જીવો દેખી શકતા નથી તે જણાવે છે.

श्लोकः

उत्कृष्टानन्दसम्पन्नं ज्ञानरूपं सनातनम् ।
ध्यानहीना न पश्यन्ति ह्यज्ञानावृतचेतसः ॥ ९५ ॥

શબ્દાર્થ :—ઉત્કૃષ્ટાનન્દસંપન્ન જ્ઞાનરૂપ સનાતન એવા આત્માને અજ્ઞાનથી આવૃત્ત ચિત્તવાળા–ધ્યાનહીન મનુષ્યો દેખી શકતા જ નથી.

ભાવાર્થ :—અજ્ઞાનથી આચ્છાદિત ચિત્તવાળા અને ધ્યાનહીનો આત્માને દેખી શકતા નથી. જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો પડદો જેમ જેમ ટળે છે અને જેમ જેમ આત્મતત્ત્વનું ચિંતવન કરવામાં આવે છે તેમ તેમ આત્મતત્ત્વનો ભાસ થતો જાય છે. આત્મતત્ત્વ સંબંધી પૂર્ણ લક્ષ્ય ગણ્યા વિના તેનો અનુભવ પ્રાપ્ત થતો નથી ભલે હજારો વસ્તુઓનું વિજ્ઞાન સંપાદન કરી સાયન્સ વિદ્યાના પ્રોફેસરો ગણાય. પણ પોતાના

[illegible]

આત્માને અવબોધ્યા વિના સહજાનન્દની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આત્માને નહીં જાણનારા પોતે પોતાના શત્રુઓ બને છે અને આત્માને જાણનાર પોતે પોતાના મિત્રો બને છે. આત્માને નહિ દેખનાર મનુષ્ય હજારો વસ્તુઓને દેખે છે તો પણ તે સહજ આનંદ મેળવી શકતો નથી અને આત્માને દેખનાર હજારો વસ્તુઓને નહિ દેખતા પણ સહજ આનન્દ ભોગવે છે જે જે વસ્તુઓ દેખાય છે, તેમજ જે જે વસ્તુઓ જાણી શકાય છે, તે સર્વ આત્મતત્ત્વનોજ મહિમા છે. દેખવા અને જાણવામાં આત્માનોજ મહિમા છે, આત્મા વિના કોઈ દ્રવ્ય અન્ય પદાર્થોને દેખી અગર જાણી શકતું નથી, દેખવું અને જાણવું એજ આત્માનું લક્ષણ છે; જે જે દેખે છે, જે જે જાણે છે તે સર્વે આત્મા છે. જેટલા ચમત્કારો ભૂતકાળમાં થયા અને જેટલા ચમત્કારો ભવિષ્યકાળમાં થશે તે સર્વમાં આત્માનો જ મહિમા જાણવો, આત્માઓજ પરમાત્માઓ થાય છે, આત્માઓજ પરમાત્માઓનું ધ્યાન તથા ભક્તિ કરે છે; આત્માઓજ પૂજક છે અને આત્માઓજ પૂજ્ય બને છે; આત્માઓજ સાધુઓ અને સાધ્વીઓ તરીકે બની પોતેજ જંગમ તીર્થનાં દર્શન કરાવે છે, આત્માઓજ શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ તરીકે બને છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ બોલી રહ્યા છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ અનેક જાતની પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યા છે, જ્યાં ત્યા આત્માઓજ અનેક પ્રકારનાં નામોને તથા દેહોને ધારણ કરી રહ્યા છે, જ્યાં ત્યાં આત્માઓજ પ્યારા લાગે છે,

ઉચ્ચ ગુણોથી ઉંચે થાતો, કાયાથી આખો નિર્ધાર;
તલટોચો આકાશે પહોંચી, ધની ઉંચો જય જયકાર.

પણ ધ્યાનહીન પુરુષો આત્માને દેખી શકતા નથી; જ્યારે જ્ઞાન અને ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારેજ આત્માને દેખી શકાય છે અજ્ઞાનિયો આત્માને દેખી શકતા નથી, તેમજ તેઓ આત્મતત્ત્વની જિજ્ઞાસા પણ મોહના જોરે કરતા નથી.

ઉત્તમ પુરુષો આત્માનું ચિંતવન કરે છે–ઈત્યાદિ ભેદોને પ્રસંગતઃ શ્લોકકાર જણાવે છે.

श्लोकः

ज्ञानिनामात्मचिन्तास्या–दज्ञानिनां कुतो भवेत्।
मध्यमानां वपुश्चिन्ता, भोगचिन्ता तु मोहिनाम् ॥ ९६ ॥

શબ્દાર્થ:—જ્ઞાનિયોનેજ આત્મતત્ત્વ સંબંધી વિચાર થાય છે. અજ્ઞાનિયોને ક્યાથી હોઈ શકે? અર્થાત્ ન હોઈ શકે. મધ્યમ પુરુષોને શરીરની ચિન્તા આદિ રહે છે અર્થાત્ મૂઢોને ભોગની ચિન્તા રહે છે.

ભાવાર્થ :—જ્ઞાનિયોને મુખ્ય ભાગે આત્મતત્ત્વની ચિન્તા રહે એ સ્વાભાવિક છે. આત્માની જ્ઞાનાદિ શક્તિયોને ખીલવવા માટે જ્ઞાની પુરુષો અનેક શુદ્ધ વિચારો કરે છે; જગતના આત્માઓનું શુભ ચિંતવે છે. આત્માઓનો ઉદ્ધાર કરવા અનેક પ્રકારના શુભ વિચારો ચલાવે છે. જ્ઞાનિયો જ્ઞાનના સ્કન્ધો રચીને જગતની ઉચ્ચ સ્થિતિ કરે છે. તેઓ દુનિયાને સત્ય તરફ આકર્ષવા સદાકાળ પ્રયત્ન કરે છે. પોતાના આત્માને

[illegible]
[illegible]

ક્ષણે ક્ષણે ઉચ્ચ સ્થિતિ પર ચઢાવવા માટે અનેક પ્રયત્નો કરે છે. જ્ઞાનિયો આત્માના સ્વાભાવિક ગુણોનું ધ્યાન ધરે છે અને સમાધિનાં સુખ પ્રાપ્ત કરે છે.

અજ્ઞાનિયો તેથી ઊલટા વર્તે છે; તેઓ પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર કરી શકતા નથી. બાહ્ય દૃષ્ટિ વડે જ્યાં ત્યાં ફર્યા કરે છે, ઉત્તમ સુખ પ્રતિ લક્ષ્ય રાખતા નથી, અનન્ત દુઃખથી મુક્ત થવાનો વિચાર કરી શકતા નથી, આત્મજ્ઞાન સંબંધી પુસ્તકોનું વાંચન મનન કરતા નથી. મધ્યમ પુરુષોને શરીરની ચિન્તા રહે છે તેથી શરીરસુખ માટે સર્વ પ્રકારના પ્રયત્નો કરે છે; શરીર સંપત્તિમાં જ સર્વસ્વ માની લે છે, પાંચ ઇન્દ્રિયો સંબંધી સુખો પ્રાપ્ત કરવા સારુ મન વચન અન કાયાનો ઉપયોગ કરે છે, પણ કંઈક આત્મતત્ત્વ સંબંધી રુચિવાળા હોય છે, તેથી તેઓ તપ જપ દયા અને દાન વગેરેનું સેવન કરે છે મોહથી મૂઢ બનેલા અધમ પુરુષોને તો સદાકાળ ભોગની ચિન્તા રહે છે, ભોગરૂપ કાદવમાં ભૂંડની પેઠે રાચીમાચી રહે છે, આર્ત્તધ્યાન અને રૌદ્રધ્યાનમાં લયલીન રહી અનેક પ્રકારની બાહ્ય પ્રવૃત્તિથી હિંસારંભોનું સેવન કરે છે, અનેક પ્રકારની યુદ્ધની પ્રવૃત્તિયો કરે છે, હિંસા જૂઠ ચોરી વ્યભિચાર અને પરિગ્રહ વગેરેમાં મસ્ત રહે છે; મિથ્યાત્વ દશામાં લિપ્ત રહે છે જગત્માં એમ ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ પુરુષોનાં લક્ષણો જાણવાં.

પુણ્યે આંબાની ઉંચાઈ, દ્રષ્ટાંતે સમજો નર નાર;
પુણ્યાદિકથી ઉંચા થાવો, સ્વર્ગાદિક પ્રાપ્તિ સુખકાર

આત્મદ્રષ્ટિ કર્યા વિના કદાપિ કોઈ આત્મસુખ પ્રાપ્ત થતું નથી, માટે ઉત્તમ પુરુષ થવું હોય તો આત્મદ્રષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ: તેમ ન બનશે તો કોઈ કાળે સુખ મળશે નહિ તે જણાવે છે.

શ્લોક:

[illegible] ॥ ૧.૭ ॥

શબ્દાર્થ :— [illegible]

ભાવાર્થ :— [illegible]

દુઃખી થાય છે. બાદ્ય હવા ખાવાના પર્વતો પર ચઢેલા બાદશાહો પણ માનસિક ચિન્તાથી જરા માત્ર સુખ પામી શકતા નથી. ગાડીઓમાં બેસી ફરનારા પરિવારવાળા અને કરોડાધિપતિ શેઠો પણ મનમાં ઉત્પન્ન થએલ ચિન્તાસાગરમાં બૂડે છે. ઉપરથી હસે છે છતાં અન્તરમાં મહાદુઃખ પામે છે. કોઈ ધનની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ આજીવિકાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ પદવીઓમાં લોભની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઇ પુત્રપ્રાપ્તિની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ વિદ્યા ભણવાની ચિન્તાથી દુઃખ પામે છે, કોઈ વૈભવ થતાં માનની લાગણીથી દુઃખ પામે છે, કોઈ આબરૂદાર છતાં અપકીર્તિના ભયથી દુઃખી થાય છે, કોઈ બ્રહ્મચારી છતાં વ્યભિચારના ચઢેલા આરોપથી દુઃખી થાય છે, કોઈ પારકાની અદેખાઇથી દુઃખી થાય છે, કોઈ અનેક પ્રકારના રોગોથી દુઃખી થાય છે, કોઇ અનિષ્ટ વસ્તુઓના સંયોગથી દુઃખી થાય છે, કોઈ અનેક આળ ચઢવાથી દુઃખી થાય છે, કોઈ પોતાની ઇચ્છાઓ પૂર્ણ ન થતાં દુઃખી થાય છે, કોઈ વિદ્વાન્ છતાં ખંડનમંડનમાં હારે તો દુઃખ પામે છે, કોઇ અનેક પદવીઓને ધારણ કરે છે છતાં અનેક તૃષ્ણાઓથી દુઃખી થાય છે, કોઇ ઘણા પરિવારવાળો છતાં પણ અન્ય પદાર્થોથી દુઃખી થાય છે. કોઈ મનુષ્ય અનેક પ્રકારનાં સુખમાં લયલીન રહે છે પણ એક જાતના દુઃખથી તે સડે છે. સુખના માટે મનુષ્યો ગમે ત્યાં જાય છે પણ તેથી તેઓ શાંતિ પામતા નથી અને ઊલટા અશાન્ત પ્રવાહમાં ઘસ-

---

એકેન્દ્રિ આંબો કહેવાતો, પંચેન્દ્રિ છો નર ને નાર;
આંબાથી અધિકા ગુણ જેના, સફલા તે જગતમાં નર નાર.

હોય છે કોઇ મનુષ્ય હવા ખાવાને માટે અને તેથી સુખ લેવાને માટે હવાનાં સ્થળો શોધે છે અને ત્યાં ઘણા વખત સુધી રહે છે તો ત્યા પણ સુખ ભાસતું નથી; તેથી કહેવું પડે છે કે ક્ષણિક પૌદ્ગલિક સુખ માટે દેવલોકમાં જવાની ઈચ્છા કરો વા ભુવનપતિ થવાની ઇચ્છા કરો, પણ ક્ષણિક સુખો અન્તે નષ્ટ થતાં પાછી સુખની ઇચ્છા કરવી પડે છે અને તે માટે અનેક બાહ્ય હેતુઓને સેવવા પડે છે, તો પણ સદાકાળનું નિત્યસુખ તો મળતું નથી; કારણ કે બાહ્ય દૃષ્ટિથી બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિ થાય છે અને બાહ્યપદાર્થોની ક્ષણિકતાથી બાહ્ય સુખ ટળે છે. શુદ્ધદૃષ્ટિ પરાઙ્મુખ જીવ ખરૂં સુખ જોઇ શકતો નથી, તેમ તેનો અનુભવ કરી શકતો નથી.

अन्तर्दृष्टिथी नित्यसुखनो निश्चय थाय छे.

આત્મામા જોવાની દૃષ્ટિને અન્તરદૃષ્ટિ કહેવામાં આવે છે. અન્તરદૃષ્ટિથી આત્માને પોતાના સુખનો નિરધાર થાય છે અને સુખનો અનુભવ આવે છે આત્મા પોતાની આત્મદૃષ્ટિથી જુવે છે તો તેને એમ લાગે છે કે પોતાનામા સુખ છે. યોગિયો ગુફાઓમાં અન્તરદૃષ્ટિના પ્રતાપે સુખનો આસ્વાદ કરતા પડી રહે છે. માટે આત્મજ્ઞાન દ્વારા અન્તરદૃષ્ટિ કરવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. અન્તરદૃષ્ટિથી પરાઙ્મુખ થએલો સ્વપ્નમિષ્ટાન્ન જમણની પેઠે બાહ્ય પદાર્થોથી કદી સુખ પામીને ઠરતો નથી, એમ સર્વત્ર અનુભવથી પણ જણાય છે.

આત્મનિજગુણ રૂપ દર્શથી, ઉન્નત થતા યોગીજનો;
સચ્ચિદાનંદ પ્રભુ એ, સમજી જનો ! સહેજે બનો

જડોમાં સુખધર્મ નથી તેથી જડ પદાર્થોથી કદી ખરું સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. મૂઢ મનુષ્યોનેજ જડોમાં સુખની બુદ્ધિ રહે છે-એમ પ્રસંગતઃ જણાવે છે.

શ્લોકઃ

शर्मधर्म्मो न यस्याऽस्ति, नैवास्ति शर्मवेत्तृता ।
कुतस्तादृग्जडे शर्म, मूढस्तत्र प्रधावति ॥ ९८ ॥

શબ્દાર્થ :—જે જડનો શર્મ (સુખ) એ ધર્મ નથી અને જે જડમાં સુખને જાણવાની શક્તિ નથી એવા પ્રકારના જડ પદાર્થમાં ક્યાંથી સુખ હોય ? અલબત ન હોય. મૂઢ મનુષ્ય તેવા જડ પદાર્થમાં દોડે છે—અર્થાત્ જડ પદાર્થોને સુખની બુદ્ધિથી ભેગા કરે છે.

ભાવાર્થ—જ્ઞાન દર્શન આનન્દ એ આત્માના ધર્મ છે; જડમાં જ્ઞાનાદિ ગુણો કદાપિ કાળે રહેતા નથી. જડમાં જડપણું છે. પૌદ્ગલિક જડ પદાર્થોમાં સુખ નથી અને તે સુખધર્મને જાણી પણ શકતા નથી. આજ સુધી કોઇ પૌદ્ગલિક જડ પદાર્થોથી ખરું સુખ પામ્યો નથી અને કોઈ પામનાર નથી. કરોડાધિપતિયો રાજાઓ બાદશાહો શહેનશાહો જડ પદાર્થથી આજ સુધી કોઇ સુખી થયા નથી. કરોડાધિપતિયોના મનમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ઉત્પન્ન થાય છે. તે જ્યાં ત્યાં સુખને માટે દોડંદોડા કરે છે, પણ તેઓને ચિન્તા, શોક, તૃષ્ણા, રોગ,

---

સાત્વિક તરૂ સત્કારથી, પણ માનવો ઉચા થગો,
સાત્વિકજ્ઞાની યોગીઓ, સ્વર્ગાદિ સ્થાનોમાં જગો.

શક્તિ પ્રમાણે ગૃહસ્થધર્મને અગર સાધુધર્મને અંગીકાર કરે છે. જડ વસ્તુઓના સંબંધમાં આવે છે પણ તેઓ તેમાં સત્ય સુખની બુદ્ધિ માની લેતા નથી.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીન દૃષ્ટિનું ઉપર પ્રમાણે તારતમ્ય જણાવીને હવે સ્વધર્મ અને પરધર્મયોગે શ્રેષ્ઠત્વ જણાવે છે. જ્ઞાનદૃષ્ટિ જણાવી પણ જ્ઞાન પામતાં છતાં પણ કંઈ સર્વના એકસરખા અધિકાર રહેતા નથી કોઈ શ્રાવકનો ધર્મ અંગીકાર કરે છે, માટે અવસ્થાભેદે અધિકારભેદ હોય છે તેથી શ્રાવક અગર સાધુની ભિન્ન અધિકારદશાના ત્યાગભેદે શ્રેષ્ઠત્વ, અશ્રેષ્ઠત્વ બને એ સ્વાભાવિક છે તેથી તેને પ્રસંગાનુસારે જણાવે છે.

श्लोक.

श्रेष्ठाः सर्वे स्वधर्मेण परधर्मे न तादृशाः।
अधिकारिवशाद्बोधो ह्यधिकारिवशात्क्रियाः ॥९९॥

શબ્દાર્થઃ—સર્વે સ્વધર્મમાં શ્રેષ્ઠ છે–પરધર્મમાં તેવા નથી. અધિકારીવશથી બોધ અને અધિકારીવશથી જ ક્રિયા કહેવાય છે.

નિજ આત્મરક્ષણ શક્તિથી સહકાર તુ ઉભો રહે;
તુજ ક્ષત્રિયવટને ધન્ય છે, એવું જ તુ જગને કહે.

ભાવાર્થ:—શ્રાવકાવસ્થામાં રહેલો એવો શ્રાવક-પોતાનાં વ્રત આદિ સ્વધર્મ ન પાળે અને તે મિથ્યાત્વદશારૂપ પરધર્મ પાળે તો શ્રેષ્ઠ નથી. તેમજ તે શ્રાવકપણામાં સાધુનો વેષ પહેર્યા વિના સાધુપણાની ક્રિયાઓ કરે અને પોતાનો શ્રાવકનો આચાર ન પાળે તો તે ગૃહસ્થ દશાના કાલમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતો નથી. કારણ કે શ્રાવકે શ્રાવકાવસ્થામાં શ્રાવકના જે જે ધર્મો કહ્યા હોય તે પાળવા જોઈએ. ગૃહસ્થ શ્રાવક વેષે સવા વસાની દયા પાળી શકાય છે, તેના ઠેકાણે ગૃહસ્થ શ્રાવકાવસ્થામાં શ્રાવકનું કર્તવ્ય છોડીને સાધુનો વેષ પહેર્યા વિના સાધુની પેઠે ગોચરી વિહાર વગેરે આચરણોને કરે તો તે શ્રાવકપણામાં પણ ગણાતો નથી. અને સાધુના વેષ વિના સાધુપણામાં પણ ગણાતો નથી શ્રાવકે જો સાધુની પેઠે વર્તવું હોય તો તેણે ગૃહસ્થનો વેષ ત્યજીને સાધુનો વેષ પહેરવો જોઇએ. શ્રાવકો ગૃહસ્થાવાસમાં ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચારે વર્ગનું આરાધન કરે છે. ગૃહસ્થવેષમા પ્રભુપૂજા સાધુદાન આવશ્યક કપાલે તિલક ધારણ કરવું વગેરે આચારો શોભી શકે છે; તેમજ સાધુના સંપૂર્ણ આચારો ગૃહસ્થવેષમાં શોભી શકતા નથી. માટે ગૃહસ્થવેષના કાલની અપેક્ષાએ શ્રાવકો પોતાના સૂત્રકથિત ધર્માદિ આચારો વડે જેવા શ્રેષ્ઠ છે તેવા સાધુરૂપ પરધર્મના આચારો વડે ગૃહસ્થપણામાં શ્રેષ્ઠ નથી; તેમજ સાધુનો વેષ ધારણ કરનાર સાધુઓનો સાધુધર્મ એ સ્વધર્મ કહેવાય છે અને સાધુવ્રતરૂપ સ્વધર્મની અપેક્ષાએ શ્રાવકધર્મ એ પર-

ધર્મ કહેવાય છે. સાધુઓ પોતાના સાધુવ્રતરૂપ ધર્મમાં ઉત્તમ છે; તેવા સાધુના વેષે પર એવો શ્રાવકનો આચારરૂપ ધર્મ પાળવામાં ઉત્તમ નથી. જૈનધર્મ એ સાધુ અને શ્રાવકનો સ્વધર્મ કહેવાય છે; જે જે કાલમાં યોગ્યતાએ જે જે ધર્મ આદર્યો હોય તે તે તે કાલમાં સ્વધર્મ કહેવાય છે, તેની અપેક્ષાએ આ વ્યાખ્યા સમજવી. વ્યવહાર અને ગુણઠાણાની અપેક્ષાએ તો શ્રાવકના સ્વધર્મ કરતાં સાધુનો સ્વધર્મ અનન્તગુણ ઉત્તમ છે. અધિકારથી ભ્રષ્ટ એવો સાધુ તે સાધુના ધર્મમાં શ્રેષ્ઠ નથી અને વ્રતાદિ અધિકારથી ભ્રષ્ટ એવો શ્રાવક તે શ્રાવકરૂપ સ્વધર્મમાં શ્રેષ્ઠ નથી એવો સારાંશ ગ્રહણ કરવો. ગૃહસ્થ શ્રાવકના આચારો અને સાધુધર્મના આચારો વડે પરસ્પર ભિન્નપણું પડે છે. ગુણસ્થાનકની અપેક્ષાએ પણ ભિન્નપણું ઠરે છે, માટે અધિકારીની અપેક્ષાએ બોધ દેવો જોઈએ. જે જીવ જેવો અધિકારી હોય તેને તેવા પ્રકારનો ઉપદેશ દેવો જોઈએ. યોગ્યતા જોઈ ઉપદેશ કરવો જોઈએ, યોગ્યતા તપાસ્યા વિના બોધ દેવાથી વકતાને અને શ્રોતાને ઊલટો ક્લેશ થાય છે. અમુક મનુષ્ય અમુકપર્યંત સમજી શકે છે; તો ત્હેને હવે અમુક તત્ત્વ સમજાવવું જોઈએ; પહેલી ચોપડીનો જે અધિકારી હોય તેને સાતમી ચોપડીનો બોધ દેવામાં આવે તો તેમાં કહેનાર અને સાંભળનારને ફાયદો થઈ શકતો નથી; તેમજ જે સાતમી ચોપડીનો અધિકાર હોય તેને પહેલી ચોપડીનો ઉપદેશ આપવામાં આવે તો તે પણ યોગ્ય નથી; માટે અધિકારી પ્રમાણે

દુ.ખો સહી આગળ ચઢ્યા વનરાજ આદિ ભૂપતી;
દુઃખો સહી જગમાં અમર બની છે અહો સીતા સતી.

યોગ્યતા તપાસી બોધ દેવો જોઇએ. અધિકારની પ્રાપ્તિ માટે જ સાધુઓને યોગવહનની ક્રિયાઓ શાસ્ત્રોમાં ફરમાવી છે જીવ વિચાર સમજવાની જેનામાં યોગ્યતા ન હોય તેની આગળ ભગવતીસૂત્રના ભાગા ગણી બતાવવા તે યોગ્ય નથી;માટે અધિકારીવશત: બોધ દેવાની શૈલી ધારવી જોઇએ. વસ્તુતઃ તેમાં જ ફળની આશા રખાય છે. અધિકારી પ્રમાણે વસ્તુ બતાવવી જોઇએ, નહીં તો ઉલટો અનર્થ થાય છે, તેમજ અધિકારીના વશથી ક્રિયાઓનો બોધ પણ દેવો જોઇએ અને ક્રિયાઓ પણ પોતાના અધિકાર પ્રમાણે કરવી જોઇએ. સાધુની ક્રિયાનો અધિકારી સાધુ છે અને શ્રાવકની ક્રિયાનો અધિકારી શ્રાવક છે, અર્થાત્ શ્રાવક ધર્મની ક્રિયાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તો ગૃહસ્થે શ્રાવકની ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ અને સાધુધર્મની ક્રિયાની યોગ્યતા પ્રગટી હોય તો સાધુવેષ અંગીકાર કરી સાધુધર્મની ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ પોતાને સાધુ અગર શ્રાવક એ બે ધર્મમાંથી કયા ધર્મની યોગ્યતાનો અધિકાર પ્રગટ્યો છે, તેનો જિજ્ઞાસુએ સ્વયમેવ વિચાર કરી લેવો જોઇએ અને તે પ્રમાણે ગુરુ પાસે ક્રિયાનો આદર કરવો જોઇએ. પોતાને ધર્મની કઈ ક્રિયા કરવાની યોગ્યતા છે તેનો પ્રથમથી નિર્ણય કરી પશ્ચાત્ તે ક્રિયાઓને આદરવી જોઈએ. આગળની ક્રિયાઓનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતા પાછળની ક્રિયાઓને મૂકી આગળની ક્રિયાઓને આદરવી જોઈએ, આ શ્લોકનો અન્ય ભાવાર્થ નીચે મુજબ છે

સમકિત સંયમના મર્મ જાણી આગ કેળવો;
સાધુ ધર્મ સમાજની ક્રમની સર્વ આગ મેળવો.

સર્વ પદાર્થો પોતપોતાના ધર્મ વડે શ્રેષ્ઠ છે અને સર્વે પદાર્થો અન્ય પદાર્થના ધર્મો વડે શ્રેષ્ઠ નથી. સારાંશ કે, આત્મા પોતાના જ્ઞાનાદિ ધર્મ વડે શ્રેષ્ઠ છે અને તે પુદ્દગલ દ્રવ્યના ધર્મ વડે શ્રેષ્ઠ નથી. આત્મા પોતાના ધર્મ વડે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે; પણ તે કંઈ પુદ્દગલના ધર્મ વડે શ્રેષ્ઠ ગણાતો નથી-માટે આત્માએ પોતાના ધર્મોનો પ્રકાશ કરવો જોઈએ.

આત્મા પોતાના ધર્મોને ખીલવીને પરમાત્મા થાય છે. આત્માએ આત્માના જ્ઞાનાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરવી જોઇએ અને પુદ્દગલ દ્રવ્યના ધર્મમાં અહંતા મમતા ન કરવી જોઇએ. જ્યાંસુધી શરીર છે ત્યાંસુધી પુદ્દગલ દ્રવ્યના પર્યાયોને આહાર અને તૃષાના પરિહાર માટે ગ્રહણ કરવા પડે છે; પણ તેમાં સુખ આપવાની શક્તિ નથી અને તે પદાર્થો કંઈ આત્માના નથી-એમ સત્યવિવેક ધારણ કરવો જોઈએ.

બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ નથી-તેમ છતાં અહો! મૂઢ જીવો, મોહના પ્રેર્યા તેમાં રંજિત થાય છે તે જણાવે છે.

શ્લોકઃ

मिथ्येन्द्रजालवच्छर्म नास्ति बाह्येषु तर्ह्यपि ।
अहो मोहस्य माहात्म्याद् भृशं रज्यन्ति मानवाः ॥ १०० ॥

શબ્દાર્થઃ—ઇન્દ્રજાલની પેઠે ફોગટ બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખ

નથી; તો પણ અહો! મોહના પ્રતાપથી મનુષ્યો તે બાહ્ય પદાર્થોમાં રાગ ધારે છે.

ભાવાર્થ:—ઇન્દ્રજાળ વિદ્યાથી ઘડીમાં અનેક પ્રકારના પદાર્થો દેખવામાં આવે છે, પણ ઘડી પશ્ચાત્ તેમાંનું કશું હોતું નથી. ઇન્દ્રજાળના રૂપિયા દુનિયાનો વ્યવહાર ચલાવવા કામ આવતા નથી; તેથી તે ફોગટ નામ માત્રથી રૂપિયા કહેવાય છે. ઇન્દ્રજાળના પદાર્થોની પેઠે બાહ્ય લક્ષ્મી વગેરે જડ પદાર્થોમા સુખ માનવું તે ફોગટ છે. ઇન્દ્રજાળની પેઠે બાહ્ય પદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિ રાખવી તે ખરેખર ભ્રાન્તિ છે. બાહ્ય પદાર્થો માટે આયુષ્ય વગેરેનો નાશ કરવો તે પણ મહા-મૂર્ખતા છે જે વસ્તુઓથી મમતા ચિન્તા શોક અને ભય વગેરે દોષોની વૃદ્ધિ થાય છે તેવી લક્ષ્મી મહેલ વગેરે વસ્તુઓ માટે ઘાચીની ઘાણીના બળદની પેઠે રાત્રિદિવસ મચી રહેનાર ખરેખર અરીસાના સામું દેખી ભસનાર શ્વાનની તુલ્યતાને ધારણ કરે છે જે લક્ષ્મી વગેરે વસ્તુઓમાં સુખ રહ્યું નથી અને તે ઊલટું ક્લેશ મારામારી ઈર્ષ્યા અને તૃષ્ણા વગેરેને વધારનાર છે તેને માટે કયો જ્ઞાની મનુષ્ય, અન્તરથી રાગી થઇને પ્રયત્ન કરે? અર્થાત્ કોઈ જ્ઞાની. અન્તરથી રાચી-માચીને બાહ્ય વસ્તુઓ માટે મહેનત કરે નહીં.

અહો! મોહનું માહાત્મ્ય કેવું છે તે તો જુઓ! મનુષ્યો મોહના વશે જડ પદાર્થોમાં સુખની બુદ્ધિથી રાગ ધારણ કરે છે

[illegible]
[illegible]

અને બાહ્યપદાર્થો માટે અમૂલ્ય એવા મનુષ્ય જીવનને હારે છે. જડ એવી લક્ષ્મીના પૂજારી બનીને મનુષ્યો પોતે પણ જડ જેવા બની જાય છે. જડ લક્ષ્મીને માટે અનેક પ્રકારનાં યુદ્ધો કરે છે; જડ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ માટે કુટુંબની સાથે ક્લેશ કરે છે; રાત્રિદિવસ હાય ધન! હાય ધન! કર્યા કરે છે; સુખે કરી સુતા નથી, સુખે કરી બેસતા નથી, સુખે કરી ખાતા નથી અને લક્ષ્મીજ સુખરૂપ છે એમ માનીને હૃદયમાં તેનો જાપ જપ્યા કરે છે. લક્ષ્મીના મદમાં છકી જઈ દારૂડીઆના કરતાં અત્યંત હલકા શબ્દોને ઉચ્ચારે છે અને દારૂડીઆની પેઠે નીચ માર્ગમાં ગમન કરે છે ગાંડા (બેભાન) મનુષ્યની પેઠે મોહના તાનમાં પોતાને સુખી માની લે છે અને સાધુસન્તોને ધિક્કારે છે જડ એવી લક્ષ્મીના સંગથી મૂઢ મનુષ્યો દેવ ગુરુ અને ધર્મને વિસારી દે છે અને ગુરુની સંગતિ કરવામાં પણ મૂઢતા સમજે છે. લક્ષ્મીના મદથી છકી ગયેલા મૂઢજનોના હૃદયમાં રજો અને તમોગુણની વૃદ્ધિ થાય છે અને હૃદયમાં રહેલો સત્વગુણ વિલય પામે છે. જડ પદાર્થમાં સુખના ઉપાસકો રત્નસમાન ધર્મને મૂકી વિષયરૂપ કાચના કકડાનું ગ્રહણ કરે છે. જડોમાં સુખની બુદ્ધિથી ભ્રાન્ત થએલાઓ અત્યંત નીચતા ધારણ કરે છે અને મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય ભૂલી જાય છે; તેથી તે ઘણા કાળ પર્યંત સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. જડ પદાર્થમાં સુખની બુદ્ધિને ધારનાર ભ્રાન્ત મનુષ્યો, સત્ય વિવેકદૃષ્ટિશૂન્ય હોવાથી અન્ધ પશુતુલ્ય

બ્રહ્મચર્યના આશ્રમો થાપો નર ને નાર;
ધર્મ સંઘ પ્રગતિ ભણી ખરચો વિત્ત અપાર.

જીવન ગુજારે છે. તેવી અન્ધદશામાં સત્ય તત્ત્વને ન દેખી શકે તેમાં તેમનો પોતાનો જ વાંક છે. જડના ઉપાસકો અન્યોને એટલે (જડ લક્ષ્મીથી હીન પુરુષોને) ગરીબ ગણે છે આ તેમની ભ્રાન્ત દૃષ્ટિનું પરિણામ છે વળી તેવા મૂઢ પુરુષો પોતે જ અક્કલના ખાં બની જાય છે અને તેના સેવકો પણ તેવા જડ લક્ષ્મીઉપાસકોની હાજીહા કરવા મંડી જાય છે. અહો! તેવા મૂઢ પુરુષો ધર્મની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન ન કરે તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? અલબત કંઈ પણ આશ્ચર્ય નથી.

પૂર્વોક્ત મૂઢ પુરુષો. વિષયભોગમાં સુખ માનીને હાડકાં ચૂસનાર શ્વાનની પેઠે સ્ખલાયમાન થાય છે અને પાપકર્મમાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે જણાવે છે.

श्लोकाः

कामदृष्टियुता मूढाः प्रस्खलन्ति पदे पदे ।
रोगचिन्तादिसम्पन्ना भ्रमन्ति श्वानवत् सदा ॥ १०१ ॥
अधमत्वसम्पन्ना जीवा दुःखाढ्याः सदा ।
स्वार्थदोषविमूढाश्च घ्नन्ति जीवान् पदे पदे ॥ १०२ ॥
स्तेयकर्म्म प्रकुर्वन्ति मिथ्या जल्पन्ति वाचया ।
स्पर्द्धां प्रकुर्वन्ति वञ्चयन्ति हि सज्जनान् ॥ १०३ ॥
सर्वदोषालयं लोभं भजन्ति मूढदेहिनः ।
आन्तरदृष्टिशून्या जीवाः सर्वत्र दुःखिनः ॥ १०४ ॥

અન્તે તેને શાન્તિ મળતી નથી. કુતરાની પેઠે તે ગમે ત્યાં પરિભ્રમણ કરે છે પણ ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. કામથી ઘેરાયલા મનુષ્યો જગત્‌માં સર્વ પ્રકારનાં પાપ આચરે છે. જે જડ વસ્તુઓમાં સુખ નથી તેમાં સુખની ભ્રાંતિથી મૂઢ પુરુષો કદી સુખ પામવા સમર્થ થતા નથી.

અહં અને મમત્વથી સંસારમાં તન્મય બની ગએલા મૂઢ પુરુષો દુઃખના સ્થાનભૂત થાય છે. મમત્વભાવથી જીવો જે દુઃખ પામે છે તેનું વર્ણન કરી શકાય તેમ નથી. જો જડ પદાર્થોમાંથી હું અને મારાપણાની ભ્રાંતિ નીકળી જાય છે તો સર્વ દુઃખોનો અન્ત આવે છે. અહં મમત્વથી મૂઢ પુરૂષો સદાકાલ સ્વાર્થબુદ્ધિને ધારણ કરે છે અને સ્વાર્થબુદ્ધિથી અનેક જીવોને હણે છે. સ્વાર્થબુદ્ધિથી પ્રથમ તો પોતાના આત્માને છેતરવામાં આવે છે. અન્યના પ્રાણને હણતાં પહેલાં સ્વાર્થબુદ્ધિથી પોતાના ગુણોનો નાશ થાય છે. સ્વાર્થબુદ્ધિમાં તન્મય બની ગએલા મનુષ્યો પરમાર્થતત્ત્વનો વિચાર કરી શકતા નથી. ગમે તે પ્રાણીનો નાશ થાઓ પણ પોતાનું પેટ ભરાઓ એમ સ્વાર્થીઓના હૃદયનું સાધ્યબિન્દુ વર્તે છે. અજ્ઞાની જીવોની સ્વાર્થબુદ્ધિ હલકામાં હલકી હોય છે, તેઓ પોતાના સ્વાર્થની આગળ કશું જોતા નથી. તેઓ સ્વાર્થબુદ્ધિથી ગમે તેવું અકૃત્ય કરે છે, પણ સુખનું બિન્દુ માત્ર પણ પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી અને ઊલટા અનેક પ્રકારનાં સંકટોમાં ફસાય છે, પ્રાણનો નાશ કરે છે અને

આવો પશુઓ પંખીઓ ઇચ્છા પ્રમાણે લ્યો તમે;
પરમાર્થ માટે જીવન છે ફલ પાંદડાં લ્યો જે ગમે.

પણ કરતાં પણ અધમ જીવન પૂર્ણ કરે છે. એવા અધમ મૂઢ પુરુષો ચોરીનું કર્મ કરે છે અને પોતાની જિંદગી ચિન્તા, ભય અને હિંસા વગેરેમાં પૂર્ણ કરી પરભવમાં પણ દુર્ગતિના ભોક્તા બને છે. તેવા મૂઢ પુરુષો આ ભવમાં પણ સુખી થતા નથી તેવાઓ પરભવમાં પણ મહાદુઃખ પામે તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. મૂઢ પુરુષો, જડતાના યોગે બાહ્યદૃષ્ટિના યોગે અન્ય મનુષ્યો પર દ્વેષબુદ્ધિ ધારણ કરે છે, પોતાના સુખને માટે સજ્જન પુરુષોને પણ છેતરે છે, પણ તેથી પોતાને ખરૂં આત્મિક સુખ મળતું નથી અને ઉલટા અન્યોને છેતરવાથી હૃદયની મલિનતામાં વધારો કરે છે અને સ્વપ્નમાં પણ સુખ પામી શકતા નથી. મૂઢ પુરુષો જડ વસ્તુઓમાં સુખત્વ કલ્પીને સર્વ દોષનું સ્થાન એવા લોભને કરે છે. લોભથી મનુષ્યો ઘોર પાપકર્મ કરતા પણ અચકાતા નથી. હાય! મ્હારૂં ધન! ઇત્યાદિ હૃદયઉદ્ગારોને પ્રસંગે કાઢ્યા કરે છે. લોભી મનુષ્યો ગમે તેટલું પ્રાપ્ત કરે તોપણ તે શાંતિ પામતા નથી સ્વયંભૂ રમણ સમુદ્રનો કોઈ પાર પામી શકે, પણ લોભસાગરનો કોઈ પામી શકતો નથી. જેમ જેમ લોભ કરવામાં આવે છે તેમ તેમ તે વૃદ્ધિ પામ્યા કરે છે પણ ઘટતો નથી લોભી મનુષ્ય સર્વ પ્રકારના પાપ આચરતાં ડરતો નથી. લોભીને જે વસ્તુઓ મળે છે તેને સંતોષથી ભોગવી શકતો નથી. અનેક પદાર્થો સંબંધી લોભ ઉત્પન્ન થાય છે કોઈને કોઈ વસ્તુનો લોભ હોય છે અને કોઈને કોઈ વસ્તુનો લોભ હોય છે અનેક [illegible]

લોભની વાસના વૃદ્ધિ પામે છે. લોભથી સુખ થતું નથી પણ ઉલટું દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. મૂઢ મનુષ્યો લોભના ઉદયે અંધ થઈ ગમે ત્યાં ભટકયા કરે છે. મૂઢ મનુષ્યો, મનુષ્યભવ પામ્યાનું પ્રયોજન પણ સમજી શકતા નથી. મૂઢ મનુષ્યો પ્રવૃત્તિમાર્ગના પ્રોફેસરો બને છે અને આખી દુનિયાની બાહ્યલક્ષ્મી પોતાને ત્યાં ભેગી કરે તો પણ રાત્રિદિવસ ભય શોક ચિન્તા રોગ કલેશ ઇર્ષ્યા અને કુસંપ વગેરે દોષોથી મહાદુઃખી થાય છે. પ્રતિષ્ઠા, કીર્તિ, શાંતિ, સ્થિરતા વગેરેને મૂઢ મનુષ્યો હિસાબમાં ગણતા નથી. રાત્રિ-દિવસ લોભના ઉદયથી અનેક પ્રકારની ઉપાધિમાં ઘેરાયલા માલૂમ પડે છે. મૂઢ મનુષ્યો પોતાના અમૂલ્ય જીવનને કાચના કકડાની પેઠે હારી જાય છે. લોભથી ગમે તે દેશનો રાજા ખરી શાંતિ લેવા ભાગ્યશાળી બન્યો નથી અને ભવિષ્યમાં કોઇ બનવાનું નથી. મૂઢ મનુષ્યો, લોભના ઉદયથી અનીતિના વ્યાપારો કરે છે. હિંસા જૂઠ સ્તેયકર્મ વગેરે અનેક પ્રકારનાં પાપોને મૂઢ પુરુષો આચરે છે. આ જગત્‌માં કઇ જડ વસ્તુઓ પોતાની માલિકીની છે ? અલબત્ત એક ધૂળનો રજકણ પણ પોતાની સત્તાનો નથી. તેમ છતાં જડ વસ્તુઓને મનની કલ્પનાથી પોતાની સત્તામાં માની લઈ મૂઢ પુરુષો ખરા બપોરે સત્ય વસ્તુને દેખી શકતા નથી. વિશેષ શું કહેવું ? મૂઢ મનુષ્યો સમાન કોઈ જગતમાં દુઃખી નથી. મૂઢ દશાનો ત્યાગ કર્યા વિના કદી આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત થવાનું નથી

નીચા નમીને ડાળીથી પર્ણો હલાવી પ્રેમથી,
મૌનજ ધરી ફળ આપતાં સન્તો તણી એ

આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી મૂઢ દશા ટળે છે અને સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે-તે પ્રસંગાનુસારે જણાવે છે.

श्लोकः

आत्मज्ञानेन दोषाणां नाशः शीघ्रं प्रजायते ।
अतः कर्मविनाशाय ह्यात्मज्ञानस्य हेतुता ॥ १०५ ॥

શબ્દાર્થ:—આત્મજ્ઞાનવડે દોષોનો શીઘ્ર નાશ થાય છે, તેથી કર્મનો નાશ કરવા માટે આત્મજ્ઞાનની હેતુતા છે.

ભાવાર્થ:—આત્માનું સ્વરૂપ જે જ્ઞાન જણાવે છે તેને આત્મજ્ઞાન કહે છે. આત્મજ્ઞાન વડે સર્વ દોષોનો શીઘ્ર નાશ કરી શકાય છે "જ્ઞાની શ્વાસોચ્છ્વાસમેં કરે કર્મનો ખેહ; પૂર્વક્રોડ વરસો લાગે, અજ્ઞાની કરે તેહ" ॥૧॥ આત્મતત્ત્વવેત્તા પુરુષ એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં જેટલા કર્મનો ક્ષય કરે છે તેટલા પૂર્વ ક્રોડ વર્ષ પર્યંત પણ અજ્ઞાનથી તપશ્ચર્યા આદિ કરતાં કર્મનો ક્ષય થતો નથી ભગવદ્ગીતા કે જે અન્ય દર્શનનો ગ્રન્થ છે તેમાં પણ કહ્યું છે કે—ज्ञानाग्नि सर्वकर्माणि भस्मात् कुरुतेऽर्जुन જ્ઞાનરૂપ અગ્નિ સર્વ કર્મને બાળી ભસ્મ કરે છે. આત્મજ્ઞાન હોવાથી મૂઢ દશાનો નાશ થાય છે. જ્ઞાની પુરુષ ભોગાવલી કર્મ-(વિષય પ્રારબ્ધ)ના ઉદયથી ગૃહસ્થાવાસમાં દેશધર્મ સ્વીકારીને રહે છે પણ તે વ્યવહારનાં સર્વ કાર્યોને કરતો છતે, તેમાં મગ્ન

નથી. સંસારમાં જડ પદાર્થોના સંબંધમાં આવે છે પણ અન્તરમાં તે જડ પદાર્થોમાં અહં અને મમત્વભાવથી બંધાતો નથી. પુરુષ સ્ત્રીના સંબંધમાં આવે છે તેમ સ્ત્રી પુરુષના સંબંધમાં આવે છે, પણ અન્તરથી મોહદશામાં પરસ્પર મુંઝાવાનું થતું નથી–સંસાર વ્યવહાર ઉચિત ક્રિયાઓને તટસ્થદૃષ્ટિથી નિર્લેપ ભાવે કરવામાં આવે છે. ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગપૂર્વક વ્રતોને આદરવામાં આવે છે. દેવ ગુરુ અને ધર્મની સેવાભક્તિ કરી શકાય છે. આત્મજ્ઞાન પામીને કોઇ સાધુ થાય છે તો તે સારી રીતે વિરતિધર્મનું આરાધન કરે છે. એ પ્રકારના કોઇ ધર્મમાં રહેલો મનુષ્ય કર્મનો નાશ કરવા સમર્થ થાય છે.

આત્મજ્ઞાનના પ્રકાશથી રાગદ્વેષ અજ્ઞાન અહં મમત્વ વગેરે સર્વ દોષોનો નાશ થાય છે અને આત્મા પોતાના સ્વાભાવિક સુખનો સ્વાદ લેવા અધિકારી બને છે. કર્મનો નાશ કરવા માટે આત્મજ્ઞાન હેતુતા છે. આત્મજ્ઞાની આત્મા પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રાપ્ત કરે છે. અનંત જીવો આત્મજ્ઞાન પામીને મુક્તિગયા જાય છે અને જશે. જ્યારે ત્યારે પણ આત્મજ્ઞાન પામ્યા વિના પરભાવ છૂટવાનો નથી. મનમાં આત્માથી ભિન્ન એવી જડ વસ્તુઓનું અહંમમત્વ ટળવું તેજ પરભાવ ટળવાનું મુખ્ય લક્ષણ છે આત્મજ્ઞાનથી મનમાં મનાયલો પરભાવ છૂટી જાય છે–માટે કર્મના નાશ માટે આત્મજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા છે.

આંબાનું સહુ ખપમાં આવે, મંગલિક દર્શન કહેવાય;
જેનું કાંઈ ન ખપમાં આવે, તેની કયાં તુલના થાય?

ચાર ખંડની પ્રજાઓ જો આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે તો એક બીજાના દેશોને કબજે કરવા તેમજ લોભથી અન્ય પ્રજાને દબાવી દેવા માટે જે પ્રપંચો થાય છે તે કદાપિકાળે થાય નહિ. આત્મજ્ઞાન વિના લોભથી એકબીજાની પ્રજા પરસ્પરને વશ કરવા, જીવહિંસા જૂઠ અને ચોરી વગેરે અનેક પાપો કરે છે, ચારે ખંડની અંદર સંપ પ્રેમભાવ ભ્રાતૃભાવ અને ઐક્ય વધારનાર ખરેખર આત્મજ્ઞાન છે. પરસ્પરના આત્માનું ઐક્ય કરનાર આત્મજ્ઞાન છે, માટે આત્મજ્ઞાન માટે સર્વ દેશના મનુષ્યોએ ઉદ્યમ કરવો.

આત્મજ્ઞાનથી આત્મોન્નતિ થાય છે-માટે મનુષ્યોએ આત્મજ્ઞાનપૂર્વક આત્મોન્નતિ સાધવી જોઈએ.

શબ્દાર્થ :—દ્રવ્ય અને ભાવથી તત્ત્વના આકાંક્ષીઓએ ઉન્નતિ કરવી શુદ્ધ આનન્દ દેનારી એવી આત્મોન્નતિ ઉદ્યમ વડે સાધવા યોગ્ય છે

ભાવાર્થ :—આત્માના ગુણોનો પ્રકાશ વધાર્યા કરવો તેજ આત્મોન્નતિ કહેવાય છે. આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર અને સુખ આદિ ગુણો વડે આત્માની ઉન્નતિ થાય છે. જ્ઞાનાદિના હેતુઓને પ્રાપ્ત કરવા તે દ્રવ્યથી ઉન્નતિ જાણવી અને જ્ઞાનાદિ ગુણોને ક્ષયોપશમાદિ ભાવે પ્રાપ્ત કરવા તે ભાવથી ઉન્નતિ કહાય છે આત્મજ્ઞાનથી અજ્ઞાન રાગદ્વેષ વગેરે દોષોને ઉપશમ વડે કરીને આત્મોન્નતિ કરવી જોઈએ. ભણવું ગણવું

સત્સંગતિ વ્રત અને તપ વગેરે સર્વે આત્માની ઉન્નતિ માટે છે. અનન્ત કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં સંપૂર્ણ આત્મોન્નતિ પ્રાપ્ત થઇ એમ ગણાય છે.

મનુષ્યો આત્મજ્ઞાનથી ક્ષણેક્ષણે આત્મોન્નતિ કરતા રહે છે અને પ્રભુપૂજા ભક્તિ વૈયાવચ્ચ વિનય તીર્થયાત્રા અને જ્ઞાનાભ્યાસ વગેરેથી આત્માની ઉન્નતિ અધિકાર પ્રમાણે કરે છે. મનુષ્યો આત્મજ્ઞાનથી પોતાનો અધિકાર તપાસી ધર્મક્રિયાઓની સેવના કરે છે, પોતાના આત્માસમાન અન્યોના આત્માઓને ગણે છે, જ્ઞાન ધ્યાન સમાધિમાં જીવન ગાળીને આત્માની ઉન્નતિ કરે છે અને આત્માના સુખને ભોગવે છે. બાહ્યશરીર ભોગ્ય વસ્તુઓના અભાવે પણ આત્મસુખની ખુમારીના ઘેનમાં જીવન વ્યતીત કરે છે અને ક્ષણે ક્ષણે આત્માની ઉચ્ચતા કરે છે; તત્ત્વના અર્થીઓએ ક્ષણે ક્ષણે આત્માની ઉન્નતિ સાધવી જોઈએ. આત્મજ્ઞાન પામ્યાથી આર્યપણું ગમે તે દેશના મનુષ્યોને પ્રગટે છે. સર્વથા સર્વ પ્રકારના જિજ્ઞાસુ મનુષ્યોને આત્મોન્નતિ કરવાનો અધિકાર છે. આત્મોન્નતિ માટે આત્મતત્ત્વમાં રમણતા કરવી જોઈએ. આત્મોન્નતિનેજ સાધ્યબિંદુ તરીકે નિશ્ચયતઃ માનવી જોઈએ. પોતાના આત્માના ઉદ્ધાર માટે જ્ઞાન દર્શન અને ચારિત્રનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. શ્રીસદ્‌ગુરુની આજ્ઞા પ્રમાણે તત્ત્વજિજ્ઞાસુઓએ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી વર્તવું જોઈએ. પોતાના આત્માના ગુણો સંબંધી કલાકોના

ધન્ય ધન્ય આંબા તવ જાતિ, પરને માટે ધરતો સર્વ;
આપીને કંઈ કહે ન કોને, મૌન ધરે નહિ ધરતો ગર્વ.

કલાકો પર્યંત ધ્યાન ધરવું જોઇએ. દરરોજ દોષોને હઠાવવા ખરા જીગરથી ચારિત્રરૂપ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ—આમ પ્રવૃત્તિ કરવાથી નક્કી આત્મોન્નતિ થાય છે.

આ પ્રમાણે આત્મોન્નતિનુ સ્વરૂપ તથા તેના ઉપાયો બતાવીને ગ્રન્થકાર અન્ત્ય મંગલ કરી ગ્રન્થની સમાપ્તિ કરતાં નીચે મુજબ જણાવે છે.

श्लोकाः

जनाः सर्वे सुखं यान्तु जैनधर्मः प्रवर्द्धताम् ।
दोषाणां सर्वथा नाशो मङ्गलानि पदे पदे ॥१०७॥
सद्गुरोः सङ्गतिं भव्यां सम्यक्त्वं निश्चलं शुभम् ।
शान्तिं तुष्टिं च पुष्टिं च प्राप्नुवन्तु जनाः सदा ॥१०८॥
षड्लेश्यानिधिचन्द्राब्दे चैत्रमासे सुखप्रदे ।
एकादश्यां सिते पक्षे जनानां शान्तिकारकः ॥१०९॥
श्रीयुते कुम्भसग्रामे बुद्ध्यब्धिसाधुना शुभः ।
अष्टोत्तरशतश्लोकैः कृतो योगप्रदीपकः ॥११०॥ युग्मम्

ભાવાર્થ :—સર્વ મનુષ્યો સુખને પામો. ઉત્તમ જૈન-ધર્મની વૃદ્ધિ થાઓ. દોષો સર્વ પ્રકારે નાશ થાઓ અને પદે પદે મંગલની પ્રાપ્તિ થાઓ. શ્રી સદ્ગુરૂની સંગતિ ભવ્ય ...

થાઓ અને મનુષ્યો શુભ નિશ્ચલ સમ્યક્ત્વ તથા શાતિ તુષ્ટિ અને પુષ્ટિને સદા પામો.

સં. ૧૯૬૬ ના ચૈત્ર શુદી એકાદશીના રોજ સુરત પાસેના ડુમ્મસ ગામમાં જનોને શાંતિકારક એવો એકસો ને આઠ શ્લોકોવડે **બુદ્ધિસાગર સાધુએ યોગપ્રદીપ** ગ્રંથ રચ્યો. સંવત્ ૧૯૬૬ ના મહા વદી ૧૩ તેરસે સુરતમાં આવાગમન થયુ ત્યાંથી શેઠ લલ્લુભાઈ કર્મચંદ, શેઠ જીવણચંદ ધર્મચંદ, શેઠ ફકીરચંદ નગીનદાસ તથા હીરાચંદ વગેરે સુરતના ઝવેરી જૈનોની વિનંતીથી ડુમ્મસ ગામમાં આંબીલતપની ઓળી કરાવવા આગમન થયુ અને ત્યાં આ મૂળ ગ્રંથ કર્યો.

હવે ગુર્જર ભાષા વિવેચનનું અન્ત્ય સમાપ્તિ-મંગલ કરે છે.

श्लोकाः

द्वीपरसाङ्कधरणी–प्रमिते वत्सरे शुभे।
चैत्रमासे सिते पक्षे चैकादश्यां दिने रवौ ॥१॥
मोहमय्यां स्थितिं कृत्वा बुद्धिसागरसाधुना।
योगप्रदीपशास्त्रस्य भाषायां विवृतिः कृता ॥२॥
एतद्योगप्रदीपस्य श्रोतृवाचकवर्गयोः।
जायतां ज्ञानसम्पत्तिः पूर्णा विजयसम्पदः ॥३॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः.

બાલ તાપ પણ મનથી લીધા, જગમાંહિ સાચા દાતાર,
લાખો દાતા જન કો પાકે, આંબા સમ જીવન ધરનાર.